Людзьмі звацца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

ВЫХОДЗІЦЬ З 1932 г.

ШТОТЫДНЁВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Пятніца, 13 ліпеня 1990 г. № 28 (3542) ● Цана 10 кап.

«А ў вёсцы свая падзея...»

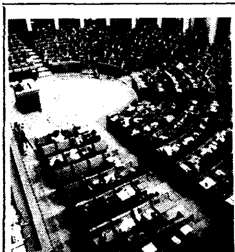

АД НАШАГА ПАРЛАМЕНЦКАГА КАРЭСПАНДЭНТА

Улічваючы важнасць пытання, да якога звярнуўся Вярхоўны Савет, згадваючы, у якіх гарачых спрэчках адбывалася не так даўно фарміраванне ўласна парламенцкіх структур, можна меркаваць, што зацвярджэнне складу ўрадавага кабінета таксама не пойдзе гладка. Больш таго, прабукоўка адбылася ўжо на кандыдатуры першага намесніка Старшыні Савета Міністраў, якому не хапіла аднаго голасу.

Утварыўся крызіс, у аснове якога зусім не працэдурныя тонкасці. Слухаючы не адзін дзень спрэчкі ў Вярхоўным Савеце, нельга не адзначыць, што паўстае праблема даверу. Як вырашыцца яна?

Цэйтнот...

БЯССПРЭЧНА, галоўная дзейная асоба мінулага парламенцкага тыдня — прэм'ер Вячаслаў Кебіч. Ен прадставіў Вярхоўнаму Савету структуру новага ўрада і склад свайго кабінета. У сувязі з новымі ўмовамі, калі рэспубліка пачынае рэалізоўваць канкрэтныя меры па дзяржаўным суверэнітэце, забеспячэнні сапраўднай эканамічнай самастойнасці, глыбокім нацыянальным адраджэнні, В. Кебіч сказаў, што будучых членаў урада бачыць як буйных спецыялістаў, людзей творчых, з шырокім кругаглядам, па-сучаснаму мыслячых, здольных прымаць рашэнні і браць на сябе за гэта адказнасць. «І самае галоўнае, — працягваў прэм'ер-міністр, — для іх не павінна быць нічога даражэй за інтарэсы рэспублікі, беларускага народа». І яшчэ цытата. У адным з інтэрв'ю на пытанне, якой ён бачыць сваю каманду, В. Кебіч адказаў: «Як мага маладзейшай. Хацелася б, каб усе ў ёй былі маладзейшыя за мяне».

Я меў магчымасць пазнаёміцца з так званымі «аб'ектыўкамі» — анкетнымі дадзенымі кандыдатаў на міністэрскія пасады. Прадстаўлена каля сарака кандыдатур. Пераважная большасць з іх — ва ўзросце ад 45 да 55 гадоў. Па адукацыі пераважаюць інжынеры: механікі, тэхнолагі, будаўнікі... Шасцёра маюць ступень кандыдата навук, тры дактары, адзін акадэмік. Практычна ўсе з вопытам апаратнай работы — партыйнай ці савецкай. (У адным з выступленняў прагучала характэрная агаворка: «На пасаду міністра прыйшоў... у гады застою.., назапасіўшы вялікі рэфарматарскі вопыт».) Усе — члены КПСС.

МІНАЕ другі месяц працы новага беларускага парламента. Многа гэта ці мала? Колішнія Вярхоўныя Саветы шляхам дружнага паднящця рук, без усялякіх электронных «ізыскаў» за гэты час, вядома, далі б рады добраму дзесятку яшчэ больш напружаных парадкаў дня. Сённяшнія дэпутаты, па ўсім відаць, трапляюць у жорсткі цэйтнот. Слова «сесія» пачынае нагадваць пра студэнцкую пару, калі хранічна не хапае часу — адных сутак, аднаго дня, адной гадзіны...

Наколькі эфектыўная дзейнасць нашых абраннікаў? Што і ў які бок мяняецца ў жыцці рэспублікі і кожнага яе грамадзяніна? Два месяцы працы парламента, увогуле апошні час, багаты на форумы самага высокага рангу, пазбавілі нас ілюзій наконт магчымасці простага і хуткага вырашэння балючых праблем рэчаіснасці. Усплёск эйфарыі аціх, нарастае хваля скепсісу, апатыі. Кансіліум з нагоды выбару варыянта «шоку» — па-польску ці якнебудзь інакш — выглядае недарэчным: хіба ж тое, што мы перажываем сёння, — яшчэ не шок?

Зрэшты, дэпутаты і без лішніх напамінкаў выразна адчуваюць увесь драматызм сітуацыі. Абвяшчэнне ў сераду, 11 ліпеня, Беларусі зонай нацыянальнага экалагічнага бедства, калі ўдумацца, надае ўсяму, што ў нас адбываецца і яшчэ адбудзецца, якасна іншую афарбоўку.

Выпрацоўваецца Дэкларацыя аб суверэнітэце — зоны нацыянальнага экалагічнага бедства.

Фарміруецца ўрад — зоны нацыянальнага экалагічнага бедства.

Працуе парламент — зоны нацыянальнага экалагічнага бедства...

Андрэй ГАНЧАРОЎ.

ПА СТАРОНКАХ ДРУКУ

М. Дзямянцей—пра суверэнітэт Беларусі

Днямі ў друку змешчана інтэрв'ю Старшыні Вярхоўнага Савета БССР Мікалая Дзямянцея, якое ён даў карэспандэнту БЕЛТА. У інтэрв'ю, у прыватнасці, адзначаецца:

Такім чынам, узважыўшы ўсё, я прыйшоў да высновы, што без радыкальных крокаў з боку рэспублік па забеспячэнню свайго суверэнітэту цэнтр будзе працягваць у адносінах да іх адміністраванне, прычым нярэдка голае. Таму я і зрабіў сваю заяву ў Вярхоўны Савет БССР, палічыўшы іншыя магчымасці вычарпанымі...

Безумоўна, у дэкларацыі павінна быць дакладна заяўлена, што Беларуская дзяржава прызнае, паважае і, больш таго, выходзіць з суверэнітэту беларускага народа. Горкія ўрокі мінулай нашай дзяржаўнасці патрабуюць прыняцця такіх мер.

І наогул настаў час адмовіцца ад аднабаковага разумення дзяржавы як апарату насілля, асаблівай дубінкі, машыны для падаўлення і г. д. Дзяржава ў цывілізаваным, высокаразвітым, прававым грамадстве — гэта нешта іншае, што забяспечвае інтарэсы ўсіх грамадзян. Гэта — сродак іх сацыяльнай абароненасці.

Дэкларацыя — дакумент палітычны. Ад яе прыняцця становішча на нашым спажывецкім рынку, натуральна, адразу ж не палепшыцца. Але нельга ўсё-такі ўпускаць галоўнае. Атрымліваючы рэальную незалежнасць, мы адкрываем шлях да павышэння эфектыўнасці работы, бо атрымліваем сапраўдны статус гаспадара на сваёй зямлі. Мы ўсведамляем, што за нейкія хібы трэба будзе адказваць самім, а не ківаць на цэнтр, у чым асобныя нашы кадры ўсіх узроўняў кіравання дасягнулі «вялікіх поспехаў». І нарэшце, мы павінны разумець, што толькі ўласная праца, толькі ініцыятыва і прадпрымальнасць на любым участку работы, толькі найвышэйшая адказнасць кожнага дазволіць нам зрабіць сваё жыццё лепшым.

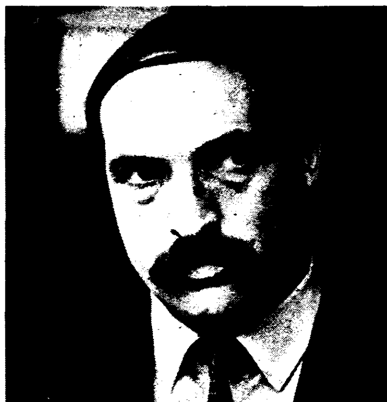

Дэпутацкі клуб «ЛіМа»

Аляксандр ЛУКАШЭНКА:

«ЗАБРАЦЬ УЛАДУ Ў ТЫХ, ХТО НЕ ЎМЕЕ ЁЙ КАРЫСТАЦЦА»

— Лукашэнка? Ды ён бэнэфавец, ваш Лукашэнка! Недарэмна ж так за Пазняка заступаўся.

— Што ты гаворыш?! Партапаратчык ён, самы сапраўдны. Кічкайлу як прапіхваў, ці не помніш?!

— Ды што вы, хлопцы, спрачаецеся. Самы звычайны цэнтр — і вашым, і нашым, вось што такое Лукашэнка! Хоць мужык і не дурны.

Тры чалавекі — тры розныя ацэнкі. Хай далёка і небясспрэчныя, хай са сферы «кухоннай палітыкі», хай дыяметральна рознай афарбоўкі. Несумненна адно — народны дэпутат БССР па Шклоўскай выбарчай акрузе № 310, дырэктар саўгаса «Гарадзец» Шклоўскага раёна Аляксандр Рыгоравіч Лукашэнка — фігура адметная ў нашым парламенце. Яго выступленні, прапановы, меркаванні прыцягваюць увагу як дэпутатаў, так і «людзей з плошчы». І, вядома ж, — журналістаў. Прываблівюць перш за ўсё сваёй узважанасцю, дакладнасцю, кампетэнтнасцю і, не пабаюся гэтага слова, мудрасцю.

— Аляксандр Рыгоравіч, першае пытанне будзе, бадай, традыцыйнае: як вы расцэньваеце работу сесіі, ці спраўджваюцца вашы спадзяванні?

— Перш за ўсё хачу сказаць, што многія рэчы сёння я разумею зусім інакш, чым напярэдадні сесіі. Гэта, аднак, не азначае, што я змяніў сваю пазіцыю. На жаль, нават мае сябры ў парламенце не заўсёды мяне разумеюць. А жыццё — яно не цячэ роўненька ды гладзенька, таму і адказы на тыя пытанні, якія яно ставіць, таксама нельга шукаць у адной плоскасці.

Мы вельмі многа гаворым аб прафесіяналізме, пра абарону прафесіяналізму. Але калі я паспрабаваў абараніць прафесіянала, то сябры з Дэмакратычнага клуба мяне не зразумелі. Так, Кічкайла апаратчык, але ж і прафесіянал!

Што ж тычыцца сесіі наогул, то скажу, што мне не падабаецца, як яна ідзе, менавіта таму, што ў яе рабоце, па-першае, шмат непрафесіяналізму і, па-другое, занадта шмат эмоцый, своеасаблівага водгулля перадвыбарчых сходаў і мітынгаў. Мы быццам перанеслі гэтую мітынговасць у парламент. А парламент, калі можна так сказаць, — поле дзейнасці прафесіяналаў, якія павінны займацца справай. Калі ў калгасе я павінен араць, сеяць і жаць, то і тут павінна быць нешта падобнае: сеяць і збіраць ураджай. Добры ці кепскі ён будзе, шчодры ці скупы — усё залежыць ад нас. На жаль, дзеля добрага мліва нам не стае не толькі прафесіяналізму, але і культуры, не стае выхаванасці і інтэлігентнасці, узаемнай павагі і ўвагі. Дэманстравалі гэта і кансерватыўная большасць, так званыя апаратчыкі, і дэмакратычная меншасць. А да жыцця ж нельга падыходзіць аднабакова, яно складанае і шматфарбнае. Вось чаму я пакуль незадаволены ходам сесіі.

На гэтым тыдні будзем займацца адным з важнейшых пытанняў сесіі — фарміраваннем кабінета Савета Міністраў. Магу прагназіраваць, як яно вырашыцца. Баюся, што тыя, каго мы абяром, не будуць адпавядаць таму становішчу, у якім апынулася Беларусь. Напрыклад, на сустрэчы аграрнікаў я прапанаваў, каб новы апарат Аграпрома, ці Мінсельгаса, як ён будзе называцца, быў таннейшым за стары і, галоўнае, дакладна арыентаваны на новае. На жаль, мяне не падтрымалі. Баюся, нам яшчэ доўгі час будзе перашкаджаць кансерватызм мыслення, звычныя стэрэатыпы звычнай адміністрацыйна-каманднай сістэмы.

— Левыя, правыя, цэнтр, большасць, меншасць, апаратчыкі, нефармалы... А да каго вы аднеслі б сябе?

— Левыя, правыя... Як гаворыць Станіслаў Станіслававіч Шушкевіч, у некаторых пытаннях мы левыя, а ў некаторых — самыя што ні ёсць правыя. Я асабіста стараюся ісці ад жыцця, ад людскіх патрэб. Проста не магу займаць іншай пазіцыі, бо я — па калені ў зямлі, калі можна так сказаць.

Пра рынак, мараль і яшчэ пра сёе-тое

Пераход да рынка неабходны. Без гэтага нам не выбрацца з дрыгвы, у якую завяла нас камандная сістэма, што дзейнічае, на жаль, і па сённяшні дзень.

Аднак пераходы бываюць розныя. Які выбраць нам? Як яго ажыццяўляць? За чый кошт?

У сувязі з гэтым хочацца мне знайсці адказ на пытанне, якое, я ўпэўнены, непакоіць мільёны такіх, як я.

Па маім глыбокім перакананні прадстаўленая М. Рыжковым праграма пераходу да рынка вызначаецца старымі падыходамі, я б сказаў — старой мараллю: інтарэсы дзяржавы —усё! Чалавек—нішто. Урад, напрыклад, абстрактна гаворыць нам аб індэксацыі і кампенсацыі (ды і то няпоўнай) толькі бягучых даходаў насельніцтва, але ні паўслова аб індэксацыі ўкладаў.

Думаю, што гэтае замоўчванне — не недагляд, не памылка распрацоўшчыкаў і натхніцеляў канцэпцыі. Гэта прадуманая стратэгічная лінія на пераход да рынка за кошт абясцэньвання ўкладаў у ашчадбанках спачатку шляхам адзінгачасовага адміністрацыйнага павышэння цэн, а потым, па меры ўключэння рыначнага механізма далейшага інфляцыйнага іх росту і ператварэння ў абясцэненыя паперкі.

Што гэта азначае ўжо цяпер, да афіцыйна аб'яўленага пераходу да рынка, для мільёнаў людзей старэйшага пакалення, паспрабую растлумачыць на прыкладзе свайго суседа, з якім звязаны шматгадовай дружбай, шчырымі адносінамі.

Івану Сямёнавічу крыху за 60. Па натуры ён увогуле аптыміст. Але вось апошнім часам я пачаў усё часцей заўважаць, як на яго жывы твар сяды-тады набягае воблачка неўласцівай яму заклапочанасці, прыкрасці, недаўмення.

У жыцці Івана Сямёнавіча так атрымалася, што застаўся адзінокім, паклапаціцца пра яго няма каму. Каб неяк забяспечыць сваю старасць, ён на працягу ўсяго працоўнага жыцця частку зарплаты клаў на ашчадкніжку.

«І вось цяпер, калі яна, старасць, прыйшла, урад гаворыць мне: «Аддай свае некалькі тысяч, яны мне патрэбны, каб перайсці да рынка!» — Іван Сямёнавіч, звычайна спакойны і добразычлівы, цяпер і не спрабуе схаваць сваё абурэнне: — Ды не, нават не так! Ён проста цягне руку і выграбае з майго рахунку зберажэнні, пакідаючы толькі намінал. Пры гэтым маскіруе гэтыя свае дзеянні (якія іначай як грабежніцкімі назваць нельга) павышэннем працэнта па ўкладах (ды і то ў перспектыве) на 1—6% (параўнайце: рознічныя цэны на харчовыя тавары намечана павысіць — толькі адзінначасова — у 2 разы, у тым ліку на мяса — у 2,3 раза; рыбу — 2,5; хлебапрадукты — у 3 разы; на нехарчовыя тавары: тканіны і вырабы з іх — у 1,3—1,5 раза; абутак—у 1,35; будматэрыялы — у 1,5 раза; на бытавыя і камунальныя паслугі — 1,7 раза; на пасажырскія перавозкі — у 1,5 раза».

Сапраўды, пры росце цэн у 1,5—3 разы працэнт на ўклады ўстанаўліваецца не толькі па-жабрацку нізкі, але і, што самае галоўнае, — фіксаваны, ніяк не звязаны з інфляцыяй. А яна ж ужо даўно, многія дзесяцігоддзі літаральна шалее: з кожнага рубля, які Іван Сямёнавіч паклаў на ашчадкніжку ў 1960 годзе, засталося ўсяго 40 капеек. (Гэта па афіцыйнай статыстыцы, а мы ведаем, што гэта такое — наша афіцыйная статыстыка, зарыентаваная на выкананне пэўнага сацыяльнага заказу!). Дарэчы, помню, як прэм'ер наш гады два назад на адным з пасяджэнняў Саўміна СССР шчыра здзівіўся: «А што, у нас ёсць інфляцыя?» Але, паўтараю, нават паводле гэтых афіцыйных дадзеных, 60 капеек з кожнага рубля дзяржава, такім чынам, у Івана Сямёнавіча і мільёнаў старых, падобных на яго, ужо забрала, забрала ўпотайкі.

Забрала, каб накіраваць (і таксама не папытаўшы ў нас згоды) на Арал, на меліярацыю, на БАМ, на забеспячэнне ўсёй Еўропы нафтай і газам (калі б не Пірынеі, правялі б нафта-газаправоды да Лісабона), на Чарнобыль (парадокс: у нас забралі грошы, каб стварыць гэты монстр, які нас жа труціць радыенуклідамі!), на пакрыццё вынікаў некваліфікаванага, некампетэнтнага, бяздарнага кіраўніцтва эканомікай, латанне прарэх і дзірак, што ўтварыліся ў выніку гэтага. І гэта ўсё забрана яшчэ да пераходу да рынка.

Мая пазіцыя, падкрэслю яшчэ раз, вызначаецца інтарэсамі людзей. І таму не магу карыстацца толькі чорнай ці толькі белай фарбамі. Недзе станеш левым, недзе правым. А выбар дыктуе мой жыццёвы вопыт, практыка. Мне трыццаць пяць гадоў, я ўжо даўно вызначыў сваё месца! Ды нельга ж быць тупагаловым, альбо, выбачайце, тупарылым, як у народзе кажуць, — ёсць жа мноства нюансаў. Я — за канструктыўную пазіцыю.

— Аляксандр Рыгоравіч, вас любяць журналісты, ваша прозвішча часта гучыць у рэпартажах з пасяджэнняў, не першы раз вы даяце і інтэрв'ю. Вашы выступленні, меркаванні, заўвагі заўсёды цікавыя і арыгінальныя, да вашых слоў прыслухоўваюцца калегі. Не памылюся, калі скажу, што многія бачаць у вас Асобу, яркую постаць у нашым парламенце. Але вашага прозвішча няма ў складзе ніводнай камісіі, вы знялі сваю кандыдатуру на пост старшыні адной з іх. Чаму?

— Як аграрнік, я і збіраўся працаваць у аграрнай камісіі. Але мяне вельмі астудзілі дэбаты, якія разгарнуліся з нагоды выбараў старшыні. Вы памятаеце, у мяне было чатыры канкурэнты — сакратары гаркомаў. Трое з іх знялі свае кандыдатуры, засталося нас двое. Ужо за трыбунай, у працэсе таго, як я выкладаў сваю пазіцыю, раптам зразумеў, што мой радыкалізм, асабліва ў гэтай сферы, аграрнай, не знаходзіць падтрымкі. Вёска —гэта правінцыя, і мала таго, правінцыя, на жаль, кансерватыўная. Я сам, на сабе ўсё звеедаў і перажыў, праверыў на практыцы. Я ведаю, што няма у нас іншага шляху, іншай магчымасці падняць сельскую гаспадарку, як змена форм уласнасці, шырокі іх дыяпазон, аж да прыватнай. Гуляючы ж у папулізм, не ідучы на нетрадыцыйныя, на непапулярныя захады, мы толькі пагаршаем сітуацыю. Немагчыма падняць сельскую гаспадарку і без змянення закупачных цэн. Мы атрымліваем зараз мізэр за малако, мяса, хлеб. Асабліва калі супаставіць нашы цэны з цэнамі на прамысловыя тавары. Няма эквіваленту, роўнага абмену паміж прамысловасцю і сельскай гаспадаркай. Мо на першым часе давядзецца і патрываць, пайсці на пэўныя ня-годы, але трэба прывесці ў нармальныя суадносіны цэны на прамысловыя тавары і на прадукцыю вёскі. Трэба зрабіць так, каб у аснове цаны ляжаў хоць нейкі сабекошт. У рыначнай эканоміцы цану будуць рэгуляваць попыт і прапанова. Адзіным крытэрыем цаны павінны быць затраты працы на выраб таго ці іншага прадукта. Калі паднімем закупачныя цэны на сельгаспрадукцыю, падымуцца, вядома, і розднічныя. Але адначасова стануць больш таннымі і прамысловыя тавары. Увесь цывілізаваны свет жыве менавіта так.

Я лічу, што нас трэба прымусіць працаваць. Сістэмай прымусіць. І народ, і кіраўнікоў. І людзі тады нас зразумеюць. А то цяпер мы жадаем прымусіць працаваць толькі народ, а самі пры гэтым хочам толькі кіраваць, і прытым — кепска кіраваць! Толькі думаць, і прытым — кепска думаць! Я не заклікаю ўсіх «кіраўнікоў» прыставіць да рыдлёўкі. Не, хай мы будзем прадаваць не фізічную сілу, а мазгі, але — прадаваць. Таму я за тое, каб змяніць формы ўласнасці, змяніць саму эканамічную сістэму і прымусіць людзей працаваць. І тут нам не абысціся без непапулярных сёння захадаў, мы прыйдзем да іх. Я гэтага не баюся сказаць.

Вяртаючыся да вашага пытання, хачу падкрэсліць, што калі мая радыкальная (хоць, зрэшты, якая яна радыкальная, калі гэта ўсё даўно ўжо неабходнасць!) праграма аказалася нікому з членаў камісіі не цікавай і не патрэбнай, я падумаў: які сэнс мне працаваць у гэтай камісіі? Таму і прыняў рашэнне наогул не ўдзельнічаць у рабоце ніводнай камісіі. Праўда, гэта не азначае, што я не працую. Вось сёння, напрыклад, дзень пасяджэнняў камісій. Я пабыў у Дэмклубе, выступіў на чарнобыльскай камісіі, учора быў з аграрнікамі і г. д. Карацей кажучы, мой сённяшні стан не азначае таго, што я не працую ці не буду працаваць у якой-небудзь камісіі пазней.

— На нядаўнім пасяджэнні некаторыя з дэпутатаў пакрыўдзіліся на дэпутата Станкевіча за яго іронію ў адрас вучоных-аграномаў — партыйных і савецкіх работнікаў. А ці лічыце вы нармальнай сітуацыю, калі лепшымі спецыялістамі ў многіх галінах эканомікі ў нас раптам аказваюцца не вучоныя-тэарэтыкі і практыкі, а сакратары гаркомаў, райкомаў, абкомаў, старшыні райвыканкомаў і г. д.?

— Прафесія сакратара райкома — самая горшая з прафесій. Вельмі рэдка партыйная сістэма зберагае прафесіяналаў. Яна іх дыскваліфікуе. Я сам быў сакратаром парткома, на шчасце, у калгасе. Працаваў на месцы, як кажуць. Гэта мяне выратавала. А каб я ў апараце сядзеў? Сістэма не церпіць творчага падыходу. У ёй працуюць салдаты, салдаты партыі. Мне здаецца, што прафесіянал-партработнік — самы горшы прафесіянал, асабліва калі ён доўга праседзеў у крэсле.

— Аляксандр Рыгоравіч, у ваш адрас прагучалі абвінавачванні, што папрацавалі вы дырэктарам саўгаса ўсяго два гады, не паспеўшы зрабіць для гаспадаркі нічога добрага...

— Я Леніна рэдка цытую, але ёсць у яго недзе выраз пра тое, што чалавека трэба ацэньваць не па тым, што ён не зрабіў, а па тым, што зрабіў у параўнанні з другімі чалавекам (гэта не даслоўна, вядома). Я *ніколі* не ківаў на свайго папярэдніка, але павінен сказаць, што «Гарадзец» быў адной з дзвюх стратных гаспадарак у рэспубліцы. Усяго дзве такія былі. Саўгас, як кажуць, ляжаў. Я не хачу сказаць, што мы ўжо бога за бараду ўзялі. Не! Але мы пайшлі на адпрацоўку новага. І вось прайшло тры гады. Цяпер у нас у банку — мільён, і яшчэ недзе столькі ж нам павінны па крэдытах. Абнавілі машынны парк, правялі шмат кіламетраў дарог, купілі свой цагельны завод, пабудавалі асфальтавы. Цяпер мы можам жыць. Я не кажу пра надоі, ураджайнасць і г. д. Як эканаміст я прызнаю толькі прыбытак, грошы. Так што мяркуйце самі, ці правамерныя былі тыя папрокі...

— Вам, відаць, цяжкавата спалучаць абавязкі дэпутата і дырэктара? Напэўна, там, у «Гарадцы», падабралі неблагую каманду?

— Не хачу скардзіцца на каманду, яна сапраўды неблагая, але талковых людзей вельмі і вельмі не хапае. Каб былі яны, мы б маглі зрабіць куды больш!

А нахонт цяжкасцей... Скажу шчыра: вельмі цяжка! Сяджу на сесіі, і палова галавы занята тым, што абмяркоўваем, а другая думае пра тое, што ўраджай выдатны, «Нівамі» не збяром, згубім палавіну, «Доны» трэба хоць бы. А дзе іх узяць? Тут будаўнічыя брыгады сталі — няма цэменту, няма белай цэглы, няма блокаў. І так з дня ў дзень. Але я хачу падкрэсліць, што гаспадарка — справа майго гонару, і закідваць яе я не збіраюся.

— Аляксандр Рыгоравіч, наглядзячы на вялікую занятасць вы, напэўна, сочыце за ходам XXVIII з'езда, які праходзіць у Маскве. Якія вашы ўражанні ад яго работы?

— Калі паглядзеў першы дзень работы, стала сумна. Выступленні гучалі ў лепшых традыцыях застойных часін. Нехта з нашых, вясковых, кідае ў залу: «На вёсцы чытаюць газеты!» — апладысменты. Так, на вёсцы газеты чытаюць, але не ўсе. У вёсцы сёння больш п'юць і менш за ўсё цікавяцца палітыкай. Ці яшчэ: «Адзін селянін корміць семнаццаць чалавек тых, якія стаяць са сцягамі на плошчы». Гэта ж увогуле абсурд! Ці можна на такім высокім узроўні крычаць гэткае, ды яшчэ пад апладысменты!? Таму ад з'езда я мала чаго чакаю.

Я рады, што застаўся Гарбачоў. Ён патрэбен сёння, а можа, спатрэбіцца яшчэ доўга. Змены ў партыі наўрад ці адбудуцца. А партыю трэба ратаваць. Я камуніст, і выходзіць з яе не збіраюся. Хачу аднаго— каб патэнцыял партыі працаваў на патрэбы людзей.

І яшчэ. Вельмі хачу, каб палітычная барацьба не адбівалася на працоўным людзе. Адна з прыкмет рэвалюцыйнай сітуацыі — абвастрэнне вышэй звычайнага галечы і бедстваў народных мас. Але ці можам мы на такое пайсці? Не, зробім інакш. Мы павінны забраць і забяром уладу ў тых, хто не ўмее ёй карыстацца. Не сёння, дык заўтра, але забяром.

Гутарыў **Максім ГІЛЕВІЧ.**

«ЛіМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

МІЖНАРОДНАЕ ЗГУРТАВАННЕ БЕЛАРУСІСТАЎ

Вучоныя — удзельнікі міжнароднай канферэнцыі, прысвечанай юбілею Ф. Скарыны і праведзенай у Варшаве, выступілі з ініцыятывай стварыць Міжнароднае згуртаванне беларусістаў (МЗБ).

На сходзе, у якім прынялі ўдзел 53 спецыялісты ў галіне беларускага мовазнаўства, літаратуразнаўства, гісторыі, этнаграфіі, фальклору, выбраны аргкамітэт. У яго складзе: Адам Мальдзіс (старшыня, БССР), Генадзь Цыхун (сакратар, БССР), намеснікі старшыні — Томас Бэрд (ЗША), Джэймс Дзінглі (Вялікабрытанія), Карл Гутшміт (ГДР), Міхал Кандрацюк (Польшча), Аляксей Каўка (РСФСР), сябры — Уладзімір Анічэнка (БССР), Альбэрт Барташэвіч (Польшча), Аляксандр Баршчэўскі (Польшча), Мікалай Бірыла (БССР), Іван Дзешка (БССР), Вітаўт Кіпель (ЗША), Тадэвуш Левашкевіч (Польшча), Алег Лойка (БССР), Мікалай Нікалаеў (РСФСР), Альжбета Смулкова (Польшча), Леў Шакун (БССР), Румяна Зўцімава (Балгарыя).

Каардынацыйны цэнтр МЗБ будзе ў Мінску. Там жа вырашана ў 1991 годзе правесці ўстаноўчы сход.

Арганізацыйны сход заклікае беларусістаў розных краін стварыць нацыянальныя і рэгіянальныя камітэты МЗБ.

АБВ

Адбыўся ўстаноўчы кангрэс Асацыяцыі беларускамоўных выкладчыкаў (скарочана АБВ) вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў. Асноўная мэта АБВ—беларусізацыя вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школы, укараненне ў жыццё Закона аб мовах у Беларускай ССР. У рабоце кангрэса прынялі ўдзел 63 выкладчыкі з Мінска і ўсіх абласных цэнтраў рэспублікі. Па сваім прафесійным профілі гэта не толькі гуманітарыі, але і выкладчыкі прыродазнаўчых і тэхнічных навук. Было абрана кіраўніцтва асацыяцыі ў складзе прэзідэнта — загадчыка кафедры палітэканоміі Беларускага тэхналагічнага інстытута прафесара У. Кулажэнкі і двух віцэ-прэзідэнтаў — загадчыка кафедры гісторыі і тэорыі мастацтваў БДТМІ дацэнта М. Раманюка і дацэнта кафедры агульнай фізікі Мінскага педінстытута У. Туняка. Кангрэс зацвердзіў статут АБВ, у якім адзначаецца, што Асацыяцыя супрацоўнічае з усімі грамадска-палітычнымі арганізацыямі, якія падтрымліваюць ідэю беларускага нацыянальнага адраджэння.

УВАГА, КОНКУРС!

Беларускі рэспубліканскі савет па турызму і экскурсіях, Міністэрства культуры БССР і рэдкалегія штотыднёвіка «Літаратура і мастацтва» з 15 ліпеня па 15 лістапада 1990 г. праводзіць рэспубліканскі конкурс НА ЛЕПШУЮ БЕЛАРУСКАМОЎНУЮ ЭКСКУРСІЮ.

У конкурсе, згодна з палажэннем, перш за ўсё прымаюць удзел тыя бюро падарожжаў і экскурсій, дзе распрацаваны і праводзяцца экскурсіі на беларускай мове на тэмы культуры і мастацтва Беларусі. Метадычная дакументацыя, складзеная ў адпаведнасці з патрабаваннямі, павінна быць прадстаўлена ў Белсавет па турызму і экскурсіях не пазней 1 снежня 1990 г. Памер тэксту — не больш як 20 машынапісных лістоў на адну-паўтары гадзіны вядзення экскурсіі.

Пераможцы конкурсу — творчыя групы экскурсаводаў, метадысты, аўтары тэкстаў і экскурсійных маршрутаў — будуць узнагароджаны Ганаровымі граматамі Белсавета па турызму і экскурсіях і Міністэрства культуры БССР, а таксама грашовымі прэміямі ў памеры 350 рублёў (І месца), 200 рублёў (ІІ месца) і 150 рублёў (ІІІ месца). Акрамя таго, пераможцы і найбольш актыўныя ўдзельнікі конкурсу атрымаюць памятныя падарункі.

УДАКЛАДНЕННЕ

У нумары «ЛіМа» за 6 ліпеня быў апублікаваны наш артыкул «Цана перамогі». Па недаглядзе ў тэксце яго дапушчана недакладнасць. Замест сказа: «Гэта азначае, што ў рэспубліцы загінуў не кожны чацвёрты, як мы прывыклі лічыць доўгія гады, а амаль кожны другі!», трэба чытаць: «*Гэта азначае, што ў рэспубліцы* загінуў не кожны чацвёрты, як мы прывыклі лічыць доўгія гады. Беларусь, на самай справе, НЕ ДАЛІЧЫЛАСЯ амаль кожнага другога!».

С. ПОЛЬСКІ,
С. МАЦЮНІН.

А што далей? Ды ўсё тое ж самае. Толькі за апошні год колькасць новых будоўляў (чытай: падмуркаў і каробак) узрасла на 122 тысячы. Друкарскі станок (грашовы) працуе ва-ўсю, штодня выкідваючы ва ўжытак 50 мільёнаў рублёў (эмісія на 1990 год прадугледжана ў 10 мільярдаў рублёў, але, відаць, гэта адзін з нямногіх паказчыкаў, які будзе перавыканана,—чакаецца да 18 мільярдаў рублёў). Спіраль інфляцыі раскручваецца ўсё хутчэй — па ацэнцы амерыканскіх эканамістаў, ужо цяпер, да пераходу да рынка, яна дасягнула 15—20 працэнтаў у год; па нашай афіцыйнай статыстыцы — 2—7,5 працэнта ў год, — досыць прыкметнае, між іншым, разыходжанне, якое мае прамое дачыненне да палітыка аб узроўнях абяцаных індэксацыі цякучых даходаў!

І вось, замест таго, каб навесці, нарэшце, парадак у інвестыцыях (і перш за ўсё, шляхам раздзяржаўлення і частковай прыватызацыі, рэальнага пераходу да множнасці форм уласнасці, эканамічнага ўздзеяння на іх), адмовіцца не на словах, а на справе ад доўгабудоўляў, доўгатэрміновых і дарагіх амбіцыёзных праектаў, аддача ад якіх будзе толькі праз многія гады, ужо зусім нядаўна тайком ад народа амаль удалося працягнуць праект стварэння заходнесібірскага нафтагазахімічнага комплексу коштам у 43 мільярды рублёў(!?). Замест таго, каб урэзаць хоць бы на час амбіцыёзныя касмічныя праграмы, спыніць безвазваротную і іншую дапамогу краінам, якія развіваюцца (а мы па ўзроўні жыцця ці ж не адносімся да іх?), кіраўніцтва краіны працягвае сваю руку да 40 капеек, якія засталіся ад рубля Івана Сямёнавіча.

«Недзе я чытаў, што ў качавых паўночных народнасцей быў такі звычай, — працягвае між тым Іван Сямёнавіч. — Калі паляўнічы старэў, слабеў і не мог больш займацца паляваннем, яго пакідалі ў яранзе з тыднёвым запасам харчу і качавалі далей... Але ж ці не так збіраецца кіраўніцтва краіны зрабіць з намі? — на твары майго субяседніка горыч і абурэнне. — Чым жа адрозніваецца яго намер абяцаніць уклады ад той традыцыі качэўнікаў?—запытальна глядзіць ён на мяне.—І пасля ўсяго гэтага ўрад асмельваецца яшчэ прасіць у нас падтрымкі свайго праекта! Які ж узровень маралі трэба мець, каб прапанаваць такі праект народу, найперш старым людзям?! Якой жа думкі трымаюцца распрацоўшчыкі праекта аб разумовых здольнасцях народа, калі мяркуюць, што ён не разбіраецца, што да чаго?!»

Ну што адказаць на гэта?

Разумею, што ў многім гаворыць у Івана Сямёнавіча пачуцці. Але і ў логіцы яму не адмовіш. Спрабую па звычцы шукаць недахопы ў яговых разважаннях і... не знаходжу.

Усведамляю, нарэшце, што ўсе мае доказы і абвяржэнні гучаць кашчунна на фоне суровых рэальнасцей, з якімі ўжо сёння сутыкаецца мой сусед і да яго падобныя, і якія тым больш могуць чакаць іх у будучым, калі замаскіраваная, захаваная ўглыб урадавай канцэпцыі задума па абясцэньванні працоўных укладаў стане рэальнасцю.

Паспрабуем жа зразумець нашых старых, ацаніць сённяшні ўзровень іх жыцця, будучую яго дынаміку.

Як вядома, нядаўняя спроба запэўніць народ, што яго пражытковы мінімум складае 75 рублёў у месяц на чалавека, пацярпела фіяска — гэта натхняючае паведамленне так актывізавала публіку, што ва ўсе інстанцыі літаральна пасыпаліся пісьмы з досыць практычнай для тых, хто вызначыў гэты мінімум, прапановай: «паспрабуйце, пажывіце самі на гэтыя грошы!»

Нядаўна Дзяржкампрацы СССР вымушаны быў назваць новую лічбу, на гэты раз трохі вышэйшую — 100 рублёў. Але што такое: 75 рублёў ці 100 рублёў? Якая методыка іх разліку? Наколькі яна навуковая і аб'ектыўная? Для шырокай публікі ўсё гэта па-ранейшаму застаецца за сямю пячаткамі.

Дапусцім, што лічба ў 100 рублёў досыць рэальная. Але, толькі з'явіўшыся, яна адразу ж *падзяліла грамадства на* дзве часткі, на большасць пакуль яшчэ параўнаўча забяспечаных па ўзроўні жыцця грамадзян, і тых гаротнікаў, хто апынуўся за гэтай рысай пражытковага мінімуму, а значыць, далей — за рысай беднасці.

Колькі іх? Статыстыка сведчыць: больш за 80 мільёнаў чалавек, з якіх 36 мільёнаў — члены шматдзетных сем'яў і 30 мільёнаў пенсіянераў.

На што ім усё-такі спадзявацца?

На новы пенсійны закон? Канечне, у ім прадугледжана многае, што можа палепшыць жыццё старых. Але трэба мець на ўвазе і тое, што непазбежная пры пераходзе да рынка інфляцыя, узровень якой цяжка прадбачыць, — у Югаславіі таксама не думалі, што яна дасягне 2000—2500 працэнтаў у год, — здольная пераўтварыць гэтыя спадзяванні ў прывідныя, паколькі ў такім выпадку на працягу двух-трох гадоў (а то і меней) інфляцыя «з'есць» надбаўкі да пенсіі ў 50—100 і больш рублёў, прадугледжаныя законам. Такім чынам, непазбежна несуразмернасць страт ад інфляцыі і кампенсацый і, як вынік, — рэзкае зніжэнне жыццёвага ўзроўню.

Тым, хто ўжо зразумеў, што канцэпцыя пераходу да рынка — не што іншае, як «навукова» замаскіраваны метад фактычнай *экспрапрыяцыі працоўных* укладаў, робяць адчайныя намаганні, каб ва ўмовах усёўзрастаючага дэфіцыту ператварыць свае *уклады ў матэрыяльныя* каштоўнасці. Пры гэтым пытанне—якія патрэбны яны ў дадзены момант альбо не,—робіцца ўсё менш істотным па меры ўсведамлення змовы супраць укладчыкаў. З боем, так, што ляцяць вітрыны, бяруць усё, што «выкідваюць». А паколькі «выкідваюць» усё меней, большасць грамадзян звяртаецца да спекулянтаў.

Адсюль — з'яўленне магутнай «помпы», якая перапампоўвае працоўныя зберажэнні з рахункаў ашчадбанкаў у сейфы ганддёва-спекулятыўнай мафіі. (Каму з нас не даводзілася прыцэньвацца на рынку да паўчаравікаў фабрычнай вытворчасці ў 150—200 рублёў? А гэта ж яшчэ «кветачкі»!

Не бяруся сцвярджаць, што канцэпцыя Рыжкова — Абалкіна — Маслюкова так гэта і задумана. Але, як кажуць, не намеры важныя — важны вынік.

М. ПІЛЮШЭНКА,
дацэнт Мінскай ВПШ.

Толькі што вярнуўся я з Кубы, яшчэ трэба мне асэнсаваць вопыт вандроўкі, яе вынікі, але я ўжо не той самы чалавек, які, ледзь пачаўся травень, паехаў на далёкі карыбскі востраў з літаратурнымі ды чыста чалавечымі мэтамі. Вакол і ўва мне адчуваю шчымлівую стужку аднаго дня, чорную стужку болю, якая праціняе душу: на Кубе я наведаў дзяцей і мацярок Чарнобыля, тых бежанцаў ад «мірнага атама» і ад хранічна беднай медыцыны, няздольнай змагацца не тое што з найцяжэйшым бедствам стагоддзя.

Карлас ШЭРМАН

Чорная стужка болю

АБЕДСТВА нарабіў чалавек, бо хтосьці з пароды цароў матухны-прыроды «ўтаймаваў энергію», задумаў тэхніку нават ніжэй свайго, нізкага, узроўню, хтосьці ўхваліў праект веку з палітычнае вышыні, адкуль як быццам усё відаць, іншыя бяздумна рабілі, потым атрымлівалі прэміі, узнагароды і афіцыйна-звонкія пацалункі за працу так сабе, эксплуатавалі, парушалі небяспечную, але ўсё-такі танную, як усё вакол, тэхналогію, каб апасля бяды, знак якой мы ведалі хіба па заакіянскай кінахроніцы, па папяровых журавах японскай дзяўчынкі, забараняць інфармацыю, нават вядомую ў іншых краінах свету, і ўпарта не перадаваць сігнал трывогі ні сваім, ні так званым чужым. Бо калі і засвоілі штосьці, дык гэта, інфармацыйную хімію (у сэнсе хімічыць з інфармацыяй). Яшчэ з апошніх дзён жахлівага красавіка 1986 года чуецца непачутае, але ўсё ж вядомае, кабінетнае: «Давайце не будзем панікаваць!» Або: «Вы што, хочаце сарваць Першамай?» Хтосьці і сягоння не супраць, каб змоўклі птушкі, галасістыя птушкі новага часу, а маштабы трагедыі, відаць, не ўсвядомлены: як і раней, людзі жывуць усутыч з нябачнай атрутай, якая безупынна, ненажэрна, сляпа праглынае хвіліны, дні, гады жыцця.

Па дарозе ў дзіцячую бальніцу я мімаволі нібыта падключыўся да чарнобыльскае хвалі і прыгадаў не казку, а быль, выпадак, які абпаліў долю і памяць людзей.

ЗДАРЫЛАСЯ гэта не ў першы—выбуховы, палымяна-атрутны дзень, калі радыенуклідныя аблокі пайшлі праз Беларусь, на Польшчу і Швецыю, на Атлантыку патроху ажно да берагоў Бразіліі, а назаўтра, калі стомлены дзень ужо адчуваў ззаду вечаровыя цені. Днём прагучала ўпершыню старое, вядомае з вайны слова: эвакуацыя. Прыпяцянцы сталага веку прыгадвалі жахі сорак першага, іхнія сыны і дочкі — галадранае маленства, а ўнукі — мо кніжку якую ці кіно пра «вайнушку». Словам, дзе эвакуацыя, там і ліха. Дзе эвакуацыя, там і бежанцы. Афіцыйна казалі: «На тры дні». Прыгадайма знакамітае з першых дзён вайны: «Шапкамі закідаем!» Ці хто паверыў? Мабыць, так, гэта потым даведаліся, што назаўжды. Везлі жыхароў аўтобусам да суседніх раёнаў, да вёсак і мястэчкаў, якія пасля аказаліся «бруднымі».

Анэлія, якая збіралася пайсці пад шлюб праз тыдняў колькі, у чэрвені, доўга чакала аўтобус для эвакуацыі школьнікаў. Магчыма яна не там чакала з дзецьмі ці шафёр не туды паехаў. Урэшце нервы яе здалі, і яна загадала ісці за ёй пешшу. Дзеці ўзрадаваліся, абрыдзела чакаць, яны пайшлі да блізкага шляху, а шлях рушыў сабе праз іржавы ад радыяцыі лес, праз пагібельны лес іхняга маленства.

Вядома, яны не мелі рэспіратараў ці спецапраткі, нават ратаўнікі, пажарнікі іх не мелі. Анэлія верагодна, не ведала, што з кожным крокам праз лес на вочы дзяцей, як і на яе вочы, клаўся няўмольны цень Чарнобыля.

Тым часам дзеці прыціхлі, крыху баяліся тупаць насустрач нязнанага вечара праз лес, які раптам, прынамсі, нечакана гэтак змяніўся да непазнавальнасці, ім здавалася, што гэта быў іншы, зусім чужы лес, што не ён калыхаў іх змалку вяршалінным шэптам уночы, не ён усміхаўся ім спелымі журавінамі, вясковымі фарбамі. Толькі наводзіў жах зрыжэлымі лапамі, глухім голасам, невядомай на слых моваю чужынца.

Анэлія супакойвала дзяцей, цешыла, фантазіравала ўволю, ілгала, трымала, як магла, душэўную раўнавагу і жадала аднаго: хай бы які аўтобус паявіўся, хай бы калёсы якія.

Праз пэўны час заўважыла, што згубіла сумачку з дакументамі, прыгадала, што на завароце шляху перашнуроўвала сабе чаравікі, мусіць, там згубіла, і пабегла па яе. Гэта было блізка, на хвілю беганіны, таму дзеці згадзіліся пачакаць.

Цені яшчэ не клаліся спаць у лесе, яны лёталі за дрэвамі нібыта наўздагон, як быццам сачылі за кожным яе крокам, хоць неба яшчэ не згасала панад жахліваю цёмна-рыжай сцяной. Яна дайшла да завароту, знайшла згубу, нахілілася, каб падняць сумку, і скамянела: побач з ёю, наўзбоч шляху, чырванелі пад святлом крывавага захаду кінутыя бежанцамі партбілеты. Ашалелая ад неверагоднага відовішча, Анэлія пабегла да дзяцей, ішла з імі да вёскі, дзе трэба было іх уладкаваць, потым сама трапіла ў Кіеўскую «лякарню», дзе дужа доўга лячылі яе, а ці вылечылі, невядома, і добры чалавек, украінскі паэт, сабраў складкі на яе вяселле ў Саюзе пісьменнікаў Украіны, бо ўсё, што мелі маладыя, натуральна, засталося ў зоне бяды. А потым яна нарадзіла мёртвае дзіця.

ДУМАЮ, што гэта быў не адзіны трагічны выпадак.

Бежанцы у адчаі, з болем, бадай, упершыню ў краіне не кідалі, а адрывалі ад сябе партбілеты, а з імі таксама і веру.

Анэлія ў адчаі, ратуючы дзяцей, не разумела, не ведала, што цяжка псуе дзіцячае ды ўласнае здароўе, відаць, назаўжды.

Адказныя асобы, якія ведалі, што люд сур'ёзна захварэе, засакрэцілі інфармацыю, нават не абвясцілі, як трэба паводзіць сябе перад прывідам радыяцыі, нават не здолелі прыняць адказнасць на сябе з годнасцю.

І пад нябёсамі ўсё ішла навала, якую свет не бачыў, і пад нябёсамі звінеў ад болю знявечаны, зрыжэлы лес...

Аўто імчалася па Гаване ў накірунку дзіцячае бальніцы ў другую нядзелю траўня, якраз калі востраў святкаваў Дзень маці: не было кубінца без кветак, не было кубінкі без мудрай усмешкі на вуснах, а вакол квітнелі ружовымі аблачынкамі магутныя паўднёвыя дрэвы хакаранда. Паявіліся Гаванскія могілкі, і я папрасіў прыпыніцца на хвілю каля ўваходу. Народу — як у нас на Радаўніцу, светласумны настрой — таксама, але ўражвалі могілкі, так бы мовіць, большай цывілізаванасцю: вуліцы і мазаічныя тратуары, прыгожыя ды не бітыя ліхтары, добрыя ўказальнікі, сямейныя капліцы з урнамі або саркафагамі, абразамі і лампадкамі, каталіцкія крыжы, цяністыя алеі, дагледжаныя садоўнікам клумбы і ўвогуле чысціня — усё гэта выклікала павагу і зайздрасць. А людзі ўсё ішлі бясконца — пакланіцца маці.

І мы паехалі далей, таксама пакланіцца — пакутніцам Чарнобыля.

НАЙЛЕПШАЯ дзіцячая бальніца ў Гаване знаходзіцца ў гарадскім раёне Мар'янао, і мы трапілі ў галоўны корпус неўзабаве. Адразу скажу: нам застаецца толькі марыць пра такую бальніцу, дзе спалучаюцца тры фактары: кваліфікацыя дактароў, сучасная апаратура, спрыяльныя ўмовы ў сэнсе ўтульнасці жылля, якасці ежы і магчымасцей забаўляцца дзецям. Яны праходзяць глыбокую і складаную дыягностыку, адпаведнае лячэнне, а калі трэба, і хірургічнае ўмяшанне, і пазней аздараўленчыя вакацыі на курортах Карыбскага мора, але купацца можна ім адно ўвечары, калі кубінскае сонейка бяскрыўдна ўсміхаецца здалёк, на пачцівай адлегласці ад ахвяр штучнага, прывіднага сонца.

Мне давялося зайсці ў кожную палату, гутарыць з чарнобыльцамі сам-насам (каб выказаліся шчыра, без прымусу з-за прысутнасці персаналу, ад якога так ці інакш хворыя залежаць), паглядзець абсталяванне, зазірнуць на кухню, весці размову з дырэктарам клінікі, доктарам Рабэрта Карпё Салатэлам, з палатнымі медыкамі і сёстрамі, з выкладчыцамі рускай мовы, якія на час лячэння дзяцей працуюць перакладчыцамі, нават з ліфцёрамі бальніцы, і магу пэўна сцвердзіць: кубінцам — пашана і ўдзячнасць нашая, такое не забываецца.

Але — дужа няпроста зазірнуць у вочы дзецям, зазірнуць — і не страціць розум і мову, ды яшчэ не паказаць ім, што робіцца ў душы, а каб не паказаць, неабходна падысці з упэўненай усмешкай і не забывацца на тое, што дзеці адчуваюць фальш за вярсту, што літасць уніжальная для тых, хто яе прымае паняволі, калі ўпершыню трэба прымаць яе, але ва ўласным стане — не свая, а чыясьці віна.

З першых ста сарака дзяцей, якія трапілі ў Гавану, чвэрць хварэе дужа: на пухліны лімфатычнай ці касцявой сістэм, вока, палавых органаў (апошняе — у дзевяцігадовага хлапчука!), на шчытападобную залозу і органаў стрававання, на лейкемію і псіхічныя хваробы. Каторыя з іх засталіся без бацькі ці ўвогуле без бацькоў: гэта таксама цана за Чарнобыль, якая, вядома, не ўваходзіць у дзяржаўны каштарыс на так званую ліквідацыю.

З дзецьмі жывуць у бальніцы маці, іх дваццаць на сто сорак хворых. Мадонны рукатворнага пекла, на якое аказаўся здольным скажоны да найзлейшай карыкатурнасці сацыялізм, вынеслі і дасюль выносяць на сваіх нетрывалых плячах неверагодны цяжар Чарнобыля, які перайначыў іхні лёс з нязнанай жорсткасцю. Нягледзячы на тое, што ім дапамагаюць кубінскія жанчыны, перакладчыцы (а ці можна перакладаць боль? Такі боль?), што кубінская медыцына — адна з лепшых у свеце, што ўсё робіцца кубінцамі ад сэрца, што гэта, нарэшце, дзеля дзяцей, — яны на чужыне, па-за натуральнага асяроддзя, шмат хто з іх ніколі раней вёску не пакідалі, а на радзіме зусім свежыя магілкі, на радзіме родныя людцы, і пакутніцы нават не ведаюць, ці жывуць яны пад уласным дахам, пад спрадвечным устоем жыцця, або пад чужым крылом эвакуацыі, пад іншым адрасам, ці здаровыя яны, ці нічога не здарылася з імі. Маці Чарнобыля пыталіся ў мяне наперабой, ці хутка паеду дахаты, ці вазьму — напраміл бог! — іхнія лісты, бо даўнютка не прыходзіў да іх пасольскі работнік, якому даручылі прыносіць і забіраць пошту. Адна з іх, бадай, наймаладзейшая, гожая ды зграбная беларуская маці раптам заплакала: «Два месяцы нічога не ведаю!»

Зразумела, я забраў лісты. Даўно і толькі што напісаныя. З паўсотні лістоў скрухі і надзеі.

Мала ім чужыны, дык яшчэ свае «адказныя работнікі» дадаюць чорную самоту. І слёзы адчаю. І бездапаможнасць.

Тым часам ва ўтульным кутку адпачынку хворыя дзеці глядзелі кубінскія мульцікі, але глядзелі яны неяк дзіўна, моўчкі; нават калі ўзнікалі смешныя сітуацыі на экране, то там, то сям чуўся стрыманы, нібыта выцвілы смех. Завітаў доктар, высокі мулат з добрымі, дзіцячымі вачыма, і паклікаў Васіля, нязграбнага хлопчыка, якому прыблізна гадоў дзесяць, з іх ужо чатыры — без бацькі. І Васіль уцёк, не хацеў ісці на працэдуру, упарціўся, як мог, плакаў. Жанчыны па-мацярынску супакоілі яго і павялі да ліфта, дзе чакаў доктар.

Калі ліфт паехаў, я распытаў адну з жанчын:

— А чаму ён гэтак?

— Таму што немаведама як дазнаўся пра хваробу і ўсё разумее.

— А на што ён хворы?

— На рак вока. Сятчаткі.

Сапраўды, нічога на свеце не варта адной Васілёвай слязіны...

Сціснная, маленькая Куба са сваімі складанымі эканамічнымі праблемамі ва ўмовах працяглай, знясільваючай блакады прыме дзесяць тысяч дзяцей вялікай дзяржавы, якія трапілі ў пасткі Чарнобыля.

Таму я кажу і гатоў паўтараць: кубінцам — гонар і ўдзячнасць назаўсёды, нам — пякельны сорам: і за магчымасць падобнай трагедыі, і за ахвяры, спіс якіх нескончаны, і ўвогуле за вялікую дзяржаву з працягнутай рукой, за тое, што няма ўжо іншага, больш годнага выйсця.

Гавана — Мінск, травень 1990 г.

Надзённыя радкі

Мікола ЯНЧАНКА

Бэры

У дзяцінстве, хлапчуком,
Не дасце мо веры,
Спрытна, цераз частакол
Лазіў я у бэры.
У каго, лепш памаўчу,
Спелі грушы тыя:
Во — амаль па гарлачу
Бэры залатыя.
Іх дзядуля вартаваў
Да таго старэчы,
Што і ўлетку загараў
На гарачай печы.
А на страх нам, хлапчукам,
Ён — палітык тонкі —
З будкі крыху высыркаў
Чорныя валёнкі.
Ды убачыўшы, як дождж
Мыў валёнкі тыя,
Здагадаліся мы ўсё ж,
Што яны пустыя.
Быў адкрыты шлях прамы,
Хоць і рвалі ўмеру,
Ды спазналі ўсё-ткі мы,
Што такое бэры.
Бэры — гэта пах і смак
(Успомню — сэрца ные),
Растаюць аж на зубах
Грушы налітыя.

Калі б хто сказаў раней,
То не даў бы веры,
Што калісьці да мяне
Самі прыйдуць бэры*.
Ды чарнобыльскі ўдар
Грымнуў-рыкнуў зверам —
І пасыпаліся з хмар
І блакіту бэры.
Раўцца ў шчыліны да нас,
Цераз форткі, дзверы,
І ўначы, і ў дзённы час
Бэры, бэры, бэры...
Быць бядзе!
Вунь лёс ядзе
Смерць людскому роду.
А народ маўчком ідзе
Да труны, да зводу.

* Бэры — адзінка вымярэння радыяцыі.

Сяргей КРЫШТАПОВІЧ

Малітва

Наш бог!
Боль нашых сэрцаў
Малітоўным плачам званоў
Б'е набат на ўвесь Свет!
Сусвет, слухай!!!
Крумкачы, ад Біблейскіх часоў,
Прагна чакаюць Апакаліпсіса!
Чорнымі хмарамі кружаць яны
Над Белаю Руссю...
Вялікае гора радыеактыўным попелам
Лягло на твары нашых дзяцей!
Лёс Хірасімы, стократ памножаны,
Цісне на плечы,
Дранцвеюць рукі,
Стыне кроў...
Але ж Вера,
Звышчалавечая Вера
У моц нашай любві да нашых дзяцей,
Нашых матуль,
Нашай святой Зямлі —
Выратуе Сусвет!
Мы, людзі краіны Белых Буслоў,
Звяртаемся да Вас,
Жыхароў планеты,
Зліць волю кожнага сэрца ў адзіны
Бязмежны паток дабра!
Калі кожны зробіць крок да Сонца — Мы пераможам!

У беларускай гістарыяграфіі «нацыянал-дэмакратамі» (скарочана «нацдэмамі») звычайна называюць асоб, якія ў 20-я—30-я гг. абвінавачваліся ў беларускім нацыяналізме. Гэты тэрмін ужываецца толькі на Беларусі і толькі для характарыстыкі беларускага нацыяналізму, але ж ягонае паходжанне не раскрываецца. Паспрабуем знайсці гістарычныя карані паходжання гэтага тэрміна.

НАЦДЭМАЎШЧЫНА І НАЦЫЯНАЛІЗМ: *ХІМЕРА І ФАКТЫ*

З заснаваннем розных плыняў грамадскай думкі і асабліва з заснаваннем у Расійскай імперыі ў пачатку XX стагоддзя палітычных партый, палітычная барацьба паміж партыямі і рознымі плынямі ўнутры саміх партый, жаданне кожнай партыі павялічыць уплыў на розныя групы насельніцтва, колькасць членаў і прыхільнікаў прывяло да шырокай эпідэміі «ярлыковай хваробы». Людзям з нізкім адукацыйным узроўнем цяжка было разабрацца ў шматлікіх праграмах і тактыцы той ці іншай партыі. Больш даходлівымі былі разнастайныя мянушкі, магчыма, і не зусім зразумелыя, але часам з'едлівыя, якія ляпіліся ідэйным праціўнікам і якія аб'ектыўна выпрацоўвалі ў чытача адмоўныя адносіны да гэтых «праціўнікаў». З другога боку, мянушкі прасцей было наляпіць і ў тым разе, калі не было пэўных аргументаў, каб даказаць сваю праўату.

У 1897 г. у Польшчы была створана новая палітычная партыя «Нацыянальна-дэмакратычны саюз». Лідэрамі партыі былі Грабскі, Дмоўскі, Баліцкі, Паплаўскі, Студніцкі і іншыя. У гістарычнай літаратуры членаў гэтай партыі звычайна называюць нацыянал-дэмакратамі, часцей народаўцамі ці, скарочана, эндэкамі. Згодна з ацэнкамі сучаснай камуністычнай партыйнай гістарыяграфіі, гэта была «рэакцыйная, шавіністычная партыя польскай буржуазіі». Другі варыянт: яна з'яўлялася «галоўнай, рэакцыйнай, нацыяналістычнай партыяй польскіх памешчыкаў і буржуазіі, цесна звязанай з каталіцкай царквой». І яшчэ. Народаўцы «дэкларавалі лозунгі «класавай гармоніі» і «нацыянальных інтарэсаў», імкнуліся падпарадкаваць свайму ўплыву народныя масы».

Спачатку партыя намагалася дабіцца незалежнасці Польшчы, але далей, «напалоханая ростам рэвалюцыйнага руху, змяніла (погляды) патрабаваннем куртатай аўтаноміі ў рамках самадзяржаўнага рэжыму». Прадстаўнікі гэтай партыі выбіраліся дэпутатамі Дзяржаўнай Думы, дзе актыўна праводзілі сваю палітыку.

У. Ленін у рабоце «Выборы в Думу и тактика русской социал-демократии», надрукаванай напярэдадні 5-га з'езда РСДРП 27 сакавіка 1907 г., пісаў: «У Думе стаяць на баку рускіх лібералаў не з палітычных перакананняў, а па меркаваннях апартунізму толькі польскія «чарнасоценцы» — партыя «нарадовых дэмакратаў», якія ў Польшчы ўсімі сродкамі, да даносаў (у 5-м выданні тут устаноўлена яшчэ слова «лакаутаў») і забойстваў уключна, вядуць барацьбу супраць рэвалюцыйнага пралетарыяту».

На 5-м (Лонданскім) з'ездзе РСДРП (сакавік — май 1907 г.) была прынята спецыяльная рэзалюцыя «Аб нарадовай дэмакратыі», у якой падкрэслівалася неабходнасць «нястомнага і бязлітаснага выкрыцця контррэвалюцыйнай, чарнасоценнай фізіяноміі і дзейнасці нацыянал-дэмакратаў, як саюзнікаў царызму ў барацьбе з рэвалюцыяй».

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, з абвяшчэннем незалежнасці Польшчы, «Нацыянальна-дэмакратычны саюз» быў перайменаваны ў «Народна-нацыянальны саюз». Як палітычная партыя, Саюз меў значны ўплыў на ўсе бакі жыцця Польшчы, а адзін з яе лідэраў Раман Дмоўскі (1874—1939), які яшчэ да рэвалюцыі быў дэпутатам Дзяржаўнай Думы, у 1918 г. стаў міністрам земляробства Польшчы, потым міністрам фінансаў, узначальваў урад рэспублікі.

Па Рыжскім міры Беларусь была падзелена паміж Польшчай і РСФСР. У Беларускай ССР і Заходняй Беларусі меліся сілы, якія лічылі прымусовы падзел Беларусі на дзве часткі незаконным і ненармальным. Дзеячы нацыянальнага руху, урад Беларусі ўважліва сачылі за падзеямі, якія адбываліся ў Заходняй Беларусі, за нацыянальным і рэвалюцыйным рухам, дзяржаўнай палітыкай польскага кіраўніцтва. Пры Інбелкульце была ўтворана спецыяльная камісія па вывучэнні Заходняй Беларусі, выдавалася адпаведная літаратура. У 1927 г. у Мінску быў выдадзены на рускай мове зборнік артыкулаў пад назвай «Западная Белоруссия». Мэта выдання гэтага зборніка, на маю думку, пераклікаецца з мэтай выдання брашуры М. Доўнар-Запольскага «Асновы дзяржаўнасці Беларусі» (1919 г.), у якой гістарычна абгрунтоўвалася права Беларусі на самастойнае дзяржаўнае існаванне. Брашура М. Доўнар-Запольскага, як слушна пісаў У. Пічэта ў 1921 г., з'яўляецца «мемарыялам», памятнай запіскай, якая ставіла мэтай азнаёміць грамадскасць і ўрады Заходняй Еўропы з Беларуссю, паколькі ведалі дзяржаву Вялікае княства Літоўскае, а не Беларусь, якая была часткай гэтай дзяржавы. Выданне зборніка «Западная Белоруссия» на рускай мове значна пашырыла кола чытачоў, гаварыла ім пра мінулае і сучаснае становішча заходняй часткі Беларусі, нагадвала, што гэта спрадвеку беларуская, а не польскія землі, як гэта трактавалася ў польскай афіцыйнай гістарыяграфіі. У гэтым зборніку мы знойдзем шмат звестак па палітычнай гісторыі Беларусі (аўтар А. Цвікевіч); вялікі артыкул У. Пічэты па гісторыі, эканамічным развіцці, класавай структуры грамадства, па гісторыі адукацыі, школы, царквы, рэвалюцыйнага руху; артыкул Б. Вансоўскага, прысвечаны гісторыі і сучаснай дзейнасці палітычных партый у Заходняй Беларусі. У зборніку маюцца карты, у тым ліку этнаграфічныя. Просты пералік артыкулаў сведчыць аб тым, што беларускія навукоўцы ўсебакова вывучалі Заходнюю Беларусь.

Пасля смерці У. Леніна І. Сталін разгарнуў шалёную барацьбу за адзінаўладдзе. Дзеля гэтага ён высунуў лозунг аб абвастрэнні класавай барацьбы пры паступовым руху да вышынь сацыялізму. Практычная рэалізацыя гэтага лозунга ў жыццё пачалася з масавага вышуквання класавых ворагаў, «левых» і «правых» апазіцыянераў, апартуністаў, нацыяналістаў і г. д. Менавіта ў гэтыя гады пачалося ганебнае цкаванне большай часткі беларускай інтэлігенцыі. Агонь быў скіраваны ў першую чаргу супраць дзеячаў навукі, літаратуры, мастацтва за руплівасць аб мове, культуры, гісторыі свайго народа. Іх пачалі абвінавачваць у беларускім ды яшчэ і буржуазным нацыяналізме.

У 20-я гады, з заснаваннем Інбелкульту, БДУ, беларуская навуковая думка атрымала магчымасць рэалізавацца ва ўсіх галінах навукі. Работы па беларускай гістарыяграфіі У. Пічэты раскрылі, што ўжо зроблена па гісторыі Беларусі, намецілі асноўны напрамак далейшага развіцця гістарычнай навукі. А. Цвікевіч выдаў грунтоўную манаграфію па гісторыі грамадскай думкі на Беларусі ў XIX — пачатку XX ст. Няма магчымасці пералічыць дасягненні беларускіх навукоўцаў, бо іх працы з'яўляюцца пакуль што здабыткам пацукоў у спецхранах.

У 20-я ж гады з наганамі і шаблямі ўварваліся ў навуку і асядлалі яе «маладыя марксісцкія парасткі» (М. Пакроўскі), якія ў першыя пасляркалюцыйныя гады скончылі розныя хуткатэрміновыя камвузы, дзе грунтоўна падкаваліся ідэалагічна. Менавіта яны пад лозунгам аб абвастрэнні класавай барацьбы ішлі ў першых радах барацьбы «з глыбока ухозячымі нацыянальнымі каранямі» беларускай гістарычнай навукі. Вось тут і ўзнікае мянушка «нацыянал-дэмакрат», а ўлічваючы, што ў тыя гады была яшчэ і хвароба на скарочванні, дык проста «нацдэм». Калі разглядзець абвінавачванні, якія прад'яўляліся беларускім інтэлігентам, дык няцяжка заўважыць, што яны поўнасцю супадалі з ацэнкамі дарэвалюцыйнай сацыял-дэмакратычнай і сучаснай камуністычнай партыйнай гістарыяграфіяй польскага «Нацыянальна-дэмакратычнага саюза». Менавіта назва і палітычная накіраванасць дзейнасці гэтай партыі далі падставу для ўзнікнення ярлыка «нацыянал-дэмакрат».

На грунце «Інтэрнацыяналізму» ішла барацьба на два франты: супраць «контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму» і супраць «вялікадзяржаўнага шавінізму». Некаторыя гісторыкі, публіцысты, партыйныя, дзяржаўныя дзеячы ў запале крытыкі так выстарчаліся ў сваіх абвінавачваннях, што дагаворваліся да абсурду. Так, старшыня беларускага таварыства гісторыкаў-марксістаў В. Сярбента (доктар гістарычных навук без абароны дысертацыі, акадэмік АН БССР з 1931 г.), З. Поташ (навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б, які прыйшоў у кампартыю з Бунда) і нехта Я. Сякерская надрукавалі ў газеце «Правда» (28 снежня 1930 г.) артыкул «Белорусский национал-демократизм на идеологическом фронте БССР», у якім пісалі: «Класавая барацьба на дадзеным этапе надзвычай дужа актывізавала мясцовы беларускі нацыянал-дэмакратызм, які выступае часта адзіным фронтам з вялікадзяржаўным шавінізмам супраць дыктатуры пралетарыяту». І далей: «Своеасаблівасцю контррэвалюцыйнай ідэалогіі беларускага нацыянал-дэмакратызму на дадзеным этапе з'яўляецца тое, што ён мае тэндэнцыю да ідэйнага зрошчвання з вялікарускім шавінізмам... што знайшло свой канкрэтны выраз у фактах узаемнай падтрымкі вялікарускіх шавіністаў і беларускіх нацдэмаў, асабліва ў БАН». Названыя аўтары, не саромеючыся, пісалі, што барацьба супраць нацдэмаў і рускіх вялікадзяржаўнікаў — гэта правядзенне ў жыццё ленінскай нацыянальнай палітыкі. У артыкуле ахайваюцца многія беларускія навукоўцы, дзяржаўныя дзеячы, у тым ліку і члены кампартыі, якія, па словах аўтараў, «перааўтварыліся ў агентаў контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму ў радах КП(б)Б». Сярод «ворагаў» у артыкуле называюцца прозвішчы Ігнатоўскага, Баліцкага, Прышчэпава, Жылуновіча, Некрашэвіча, Доўнар-Запольскага, Цвікевіча, Даўгялы, Гарэцкага, Лёсіка, Ластоўскага, Дурнаво і Цвяткова («вялі барацьбу супраць саветызацыі беларускай мовы, супраць гегемоніі пралетарыяту ў развіцці беларускай мовы»). Аўтары нагаданага артыкула, акрамя тэрміна «нацдэм», ужывалі і такія, як «нацыянал-апартуністы» (агенты нацдэмаў у партыі), «нацыянал-фашысты».

Тэзіс, што «нацдэмы жадалі зрабіць Беларусь фарпостам у змаганні з дыктатурай пралетарыяту», што яны намагаліся рэстаўраваць капіталізм у БССР з дапамогай іншаземнай інтэрвенцыі», што «нянавісць да сацыялізму прывяла да саюзу вялікадзяржаўнікаў і нацдэмаў», быў шырока распаўсюджаны ў беларускай гістарыяграфіі канца 20-х і ў 30-я гг.

Навукоўцы з Інстытута гісторыі партыі і Таварыства гісторыкаў-марксістаў ішлі ў першых шэрагах гэтага ганебнага цкавання беларускай інтэлігенцыі. «Выкрывацелі» былі і сярод пісьменнікаў, дзеячаў розных галін навукі і культуры. «Выкрывалі» не толькі беларускі, але і польскі, яўрэйскі, літоўскі буржуазны нацыяналізм, а таксама рускі вялікадзяржаўны шавінізм.

Сярбента і Поташ, добра прыклаўшы рукі да пагрому так званых нацдэмаў, самі аказаліся ў сярэдзіне 30-х гг. ахвярамі сталіншчыны і правялі шмат гадоў у месцах «не столь отдалённых». Пасля рэабілітацыі, у пачатку 60-х гг., на партыйных сходах у Інстытуце гісторыі АН БССР яны з абурэннем выкрывалі і асуджалі сталіншчыну (як у свой час нацдэмаўшчыну).

Пагромшчыкі вышуквалі не толькі нацыянал-дэмакратаў, але і тых, каго можна было абвінаваціць ва «ўхілах». Так, згодна з рашэннем сакавіцкага (1926 г.) пленума ЦК КП(б)Б, пачалася праверка палітычнай дзейнасці беларускай інтэлігенцыі. У Інбелкульце А. Цвікевіч, К. Міцкевіч (Якуб Колас), Я. Лёсік былі прылічаны да нацыянал-дэмакратаў, А. Смоліч абвінавачваўся толькі ў нацыянал-дэмакратычным ухіле, І. Луцэвіч (Янка Купала) — у лева-народніцкім ухіле. У БДУ прафесара Д. Жарынава абвясцілі нацыянал-дэмакратам, у І. Перэльмана выявілі толькі яўрэйскі нацыянал-дэмакратычны ўхіл, у Я. Калітоўскага — беларускі нацыянал-дэмакратычны ўхіл і г. д. («Коммунист Белоруссии», 1990, № 4). Цяжка нават сказаць, чаго тут было больш: дурасці і лухты, ці цынізму і чалавечай подласці. Усеагульнае вар'яцтва, ахапіўшае грамадства ў сувязі з рэалізацыяй у жыццё лозунга аб абвастрэнні класавай барацьбы, усеагульная падазронасць, не проста нецярпімасць, а звярыная нянавісць да іншадумцаў, раздрабніла грамадства на варожыя групоўкі, якія ў барацьбе за выжыванне вылівалі на галовы адна другой цэбры памыяў. І ці толькі гэта...?

Сёй-той з гісторыкаў зараз спрабуе ўскласці віну за гэты разгул толькі на некаторых адказных рэспубліканскіх работнікаў. А дзе ж быў ЦК КП(б)Б, ягонае кіраўніцтва? Няцяжка зразумець, што гэтыя ганенні на інтэлігенцыю натхняліся кіраўнікамі партыі і ўрада Беларусі. Цкаванне сотняў прадстаўнікоў беларускай навукі, літаратуры, культуры вылілася ў масавае звальненне іх з работы; камуністы былі выключаны з партыі, многія трапілі за краты, высланы ў Сібір.

Так званыя нацдэмы выступалі супраць гісторыкаў, якія спрабавалі адраджаць канцэпцыю мінулага Беларусі з пазіцый расійскай вялікадзяржаўнасці. Паказальным з'яўляецца хоць бы назва артыкула А. Цвікевіча: «Зноў «Западная Россия» («Полымя», 1926, № 2). Менавіта так у дарэвалюцыйнай рускай вялікадзяржаўнай гістарыяграфіі называлася Беларусь. Але гісторыя паўтараецца. Прадстаўнікі «Памяти», «Отечества» настойліва адраджаюць канцэпцыю гісторыі Беларусі як гісторыю «Западной России», канцэпцыю аб «трех ветвях русского народа». Так, лістоўка, якая распаўсюджвалася ленінградскай «Памятью», называлася «Кризисное состояние триединой русской нации». Што можна сказаць на гэта? Жывы курылка!

Кожны навуковы тэрмін мае адпаведны сэнсавы змест. Але змест паняцця з цягам часу звычайна змяняецца і ўжо не адлюстроўвае першапачатковага значэння. Такое, на маю думку, здарылася і са зместам паняцця «нацыяналізм». Вядомы рускі гісторык П. Мілюкоў у рабоце «Очерки по истории русской культуры», напісанай у канцы XIX ст., спецыяльна разглядзеў змест тэрмінаў «нацыянальны, нацыянальнасць» і «нацыяналістычны, нацыяналізм». Трактоўка П. Мілюкова гэтых паняццяў грунтоўна адрозніваецца ад таго зместу, які ўкладваецца ў іх многімі сучаснымі савецкімі гісторыкамі і публіцыстамі. «Тэрмін «нацыянальны», «нацыянальнасць» ужываюцца мною, — пісаў П. Мілюкоў, — у звычайным сэнсе: адносіны да нацыі, уласцівы нацыі. Тэрмін «нацыяналістычны», «нацыяналізм» я ўжываю ў сэнсе прыродных пачуццяў: ставіцца спагадліва да нацыянальных рысаў; спачувальныя адносіны да нацыянальных асаблівасцяў». Такім чынам, паняцце «нацыяналізм» П. Мілюкоў ужываў у станоўчым, а не адмоўным сэнсе. Але нагаданае паняцце згубіла свой першапачатковы змест. Магчыма, што менавіта ў 20-я гг. не вельмі адукаваныя прапагандысты сусветнай рэвалюцыі і бязроднага класавага інтэрнацыяналізму («пролетариат не имеет Отечества»), абапіраючыся на той прынцып, што пры сацыялізме адбываецца ўсё наадварот, сказілі першапачатковы змест гэтага паняцця, ужываючы яго толькі ў адмоўным сэнсе, што з'яўляецца характэрным і для сучаснай савецкай гістарыяграфіі.

На X з'ездзе Саюза пісьменнікаў Беларусі Ніл Гілевіч прапанаваў «забараніць у нас на Беларусі карыстацца сёння паняццем «беларускі нацыяналізм». Сапраўды, трэба пераасэнсаваць змест тэрміна «беларускі нацыяналізм», удыхнуць у паняцце новы, сучасны сэнс, які ўжываецца ва ўсім свеце, разумеючы «беларускі нацыяналізм» як клопат і турботу аб беларускім народзе, ягоным дабрабыце, лёсе, як гонар за свой народ, мову, культуру, разумець усё гэта як унутранае, прыроднае пачуццё чалавека.

Юрый ДРАГУН,
дацэнт кафедры гісторыі СССР
дасавецкага перыяду
БДУ імя У. І. Леніна.

ВІНШУЕМ!

16 ліпеня спаўняецца 50 год паэтэсе Ніне ЗАГОРСКАЙ. Рада СП Беларусі павіншавала юбілярку з гэтай датай і пажадала ёй усяго самага добрага ў жыцці і творчай працы.

Супрацоўнікі «ЛіМа» далучаюцца да гэтага віншавання.

Памяці Пушкіна

Трэці раз у Магілёве прайшло Пушкінскае свята паэзіі. Да помніка паэту былі ўскладзены кветкі. Слова пра А. С. Пушкіна сказалі выкладчык педінстытута В. Стальмахоў, сакратар абласнога аддзялення СП БССР І. Аношкін, А. Мельнікаў, В. Дашкевіч, а таксама члены літаб'яднання «Прыдняпроўе» А. Сівакоў, Э. Мядзведзкі, кіраўнік літаб'яднання пры шматтыражцы «Трудавая слава» В. Вераб'ёва прачыталі свае творы.

У вёсцы ж Цялуша Бабруйскага раёна, дзе пахавана ўнучка паэта Н. Варанцова-Вельямінава, адбылася літургія ў аднаўленым храме, узведзеным некалі на сродкі Наталлі Мікалаеўны.

У свяце прыняў удзел былы выпускнік Цялушскай школы М. Аўрамчык.

А. НОВІК.

«Край наш трымаецца на апантаных»

Д. Бічэль-Загнетавая. «А на Палессі». Вершы, балады. Мінск, «Мастацкая літаратура», 1990.

Новы зборнік вершаў Дануты Бічэль-Загнетавай «А на Палессі». Хораша, сціпла, што характэрна для кніг гэтай паэткі, аформлены. З чым жа сустрэнемся мы тут? Якой убачым лірычную гераіню? Якімі пачуццямі перапоўнена яе душа? Прачытаеш кнігу — і адбудзецца судакрананне з вялікімі, глыбокімі пачуццямі, апантанай страснасцю. І найбольш — з болем. З-за атручанай зямлі, з-за абяздоленай душы народнай, з-за чэрствасці людской, адзіноты, нявер'я, стомы. Усё часцей іржа пакуты раз'ядае нашыя ўсмешкі, нашыя светлыя мары, надзеі. Якія калекі страшнейшыя: ад якіх палахліва адводзіш вочы ці — душу? Якія рубцы на сэрцы небяспечней: ад інфаркту ці — ад страт?

...У сэрцы самотнай жанчыны
залішне ахоўнага болю.

«Атрутай атруцілі» хвалі Нёмана. А ён «падзяліўся атрутай з зямелькай і з плоткай і з рутай». І з намі. Якімі светлымі былі вершы наднёманскай пясняркі пра гэты цуд беларускай прыроды, пра чысціню і светласць яго хваль, яго гаючых крыніц! Наогул, гэта непадзельна: Нёман і лёс лірычнай гераіні. Магутна, радасна плыў бацька рэк беларускіх «праз сэрца». Як жа зараз яго, атручанага, не пусціць у душу?

У вершах не проста жаданне знайсці нейкае вызваленне, а актыўная нязгода:

Я супраць — няпраўды
замнога.

Вялікі, нават нейкі ваяўнічы аптымізм характэрны для паэзіі Дануты Бічэль-Загнетавай. Так і перапаўняе, бушуе вясновым крыгаломам у сэрцы лірычнай гераіні ўпэўненасць у праваце жыцця імклівага, неспакойнага, разбуджанага. Сапраўдны «настрой паўнаводнай ракі».

Непераадольная прага жыць паўнакроўна асветлена імкненнем ізноў зрадніцца з вобразамі найдаражэйшымі з дзяцінства, адрадзіцца ў іх:

Святочны, сонечны ўсенькі,
на цёплай, шчодрай расе
Ўзары мяне плугам, з сявенькі
жытам засей.

Як лірыка паэткі кроўна звязана з народнай песняй, так і лёс яе гераіні пераплецены з лёсам зямлі роднай. А зрадненне гэта асвятляецца каханнем. Такім жывым. І ўжо таму прыгожым. І амаль заўсёды балючым. Найважнейшая сутнасць жанчыны выяўляецца ў каханні. Калі яна шукае сябе ў іншым, то гэтым ставіць пад сумненне дадзены звыш сэнс свайго існавання.

Моцна змянілася лірычная гераіня паэткі! Як і не было той вясенняй гарэзлівасці, зайздроснага ўмення ўсё асвятліць па-народнаму мудрай і па-маладому лёгкай усмешкай. Пасталела. А маладой засталася — ранімай, горда безабароннай. І ў той жа час упэўненай і моцнай. Ад магутнага бунтарскага духу змагаркі Цёткі і ад пяшчотнай кволасці жанчыны Цёткі.

Для Д. Бічэль-Загнетавай заўсёды характэрна імкненне высвеціць паэзіяй мінулае зямлі нашай. Гісторыя цікавіць паэтку не толькі таму, што гэта тое, што было, а таму, што з'яўляецца коранем для жыцця цяперашняга і будучага. Шмат вершаў пра тых, чые імёны захаваў час, змяшчае раздзел «Маладзік на шыхтам стагоддзяў». Якая справядлівая праўда ў гэтым радку: «Край наш трымаецца на апантаных». Яны — наша сіла, смеласць, сумленне. Яны рухаюць жыццё. Яны зберагаюць каштоўнасці мінулага, бо калісьці, як сёння гераіня вершаў Д. Бічэль-Загнетавай, выбралі «шлях да людзей».

Гэтая апантанасць, веліч спраў і дум і нараджала тых, хто стаў славай зямлі беларускай, людзей-празораў, чые імёны палаюць яркімі светачамі, нязгаснымі зоркамі. Гістарычныя балады, прысвечаныя Рагнедзе, князю Ізяславу, Ефрасінні Полацкай, Скарыне, выклікаюць гонар за вялікую нашу гісторыю, за няскоранасць духу слаўных продкаў, за іх служэнне вышэйшым ідэалам чалавечнасці, сваёй зямлі.

Асабліва ўражвае балада «Ефрасіння Полацкая». Вобраз «духоўнай княгіні» «дух уздымае ў нашчадкаў». Хвалюе «Літанне» — не проста малітва, просьба літасці. Бо звернута да нашага роднага слова. Нізка вершаў «Дубулты. Лета. Мора і сонца самоты» асветлена гаючым летнім сонцам, аблашчаным добрым «свойскім мядзведзем» морам. І ўсё ж і тут ізноў боль. Самотныя і мора, і сонца.

Часам гучыць нейкая шчымлівая і знарок бесклапотная лёгкасць, у якую нялёгка верыць:

Чым памяць аб мінулым,
лепш малады ліцвін...

Хіба побач са слязой, што «залье агонь», гэта можа быць шчырым? Але галоўнае нам, зямным, звычайным людзям,— вучыцца нікога не асуджаць за імкненне да шчасця. А як яна прагне гэтага шчасця, лірычная гераіня Дануты! І не толькі для сябе.

Ізноў матывы безнадзейнасці:

Як зімаваць без надзеі, без
ласкі?..

І гэтае «зімаваць» адтуль, з глыбіні цяжкага жыцця вясковага, дзе адзінокая жанчына з жахам сустракае найпрыгажэйшы дар прыроды — першы снег. Бо як цяжка ёй адной! Усе клопаты накіраваны на тое, каб выжыць, каб дачакацца вясны. Быццам сама вясна, без працы, і накорміць і абагрэе. Таму «зімаваць» чытаю як «выжыць». «З плачу памерці не ўмела»,— прызнаецца паэтка вуснамі лірычнай гераіні.

Не проста павучанні, а згусткі вопыту ў вершы «Лепей»:

Сон саладзейшы напапалам,
як і яблык.
Лепш з грыбніком хадзіць
па грыбы,
чым з асенняю песняй.
Песня дуэтам гучыць
прыгажэй, чымся сола.
Снедаць, палуднаваць
і галадуху спраўляць
лепей на пару.

Як прыйшла лірычная гераіня Дануты ў паэзію з песні, так і жыве з ёю: «памяняла жыццё на песню», «наталюся песняй», «мяне ўзгадавала песня».

І пра мову паэткі не сказаць нельга. Чыстай вады беларуская, не разбаўленая, не засмечаная. Ад разумення, пэўна, што толькі гаючыя лекі родных моўных крыніц наталяюць смагу па родным слове, а тое, што ўпадае ў яго плынь з чужых палёў,— гэта сцёкі. Часам жалезным скрыгатам урываюцца словы-чужынцы ў моўную беларускую спеўнасць.

А ў Дануты вяртанне ў паэзію забытых намі, замененых на «правільна-чыстыя беларускія» адпаведнікі слоў-фарбаў, слоў-вобразаў, слоў-песняў.

11—12 мая ў Мінску ў Доме літаратара прайшла рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная надзённым пытанням адраджэння роднай мовы. Правялі канферэнцыю ТБМ імя Ф. Скарыны і Міністэрства народнай адукацыі БССР. Інфармацыя пра яе была змешчана ў «ЛіМе» 18 мая. Сёння прапануем увазе чытачоў пастанову канферэнцыі.

ПАСТАНОВА

рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Дзяржаўнасць беларускай мовы: праблемы і шляхі ажыццяўлення»

1. Канферэнцыя выступае з ініцыятывай стварэння аргкамітэта па арганізацыі і правядзенні сумеснага пасяджэння творчых саюзаў БССР, АН БССР, Міністэрства народнай адукацыі БССР, Міністэрства культуры БССР, Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны і іншых грамадска-культурных арганізацый і аб'яднанняў рэспублікі, а таксама Вярхоўнага Савета БССР, Савета Міністраў БССР, ЦК КПБ, прафсаюзных арганізацый з парадкам дня: «Аб беларусізацыі грамадска-палітычнага і духоўнага жыцця ў рэспубліцы».

2. Канферэнцыя падтрымлівае прапанову аргкамітэта Міжнароднай асацыяцыі беларусаў аб правядзенні ў 1990 г. з'езда прадстаўнікоў беларускіх нацыянальна - культурных арганізацый, якія дзейнічаюць у БССР і за яе межамі. Месца правядзення з'езда — Мінск або Полацк.

3. Канферэнцыя выказвае падтрымку міністру народнай адукацыі БССР у разгортванні беларусізацыі школы ўсіх тыпаў і спадзяецца, што гэта работа будзе паскорана і завершана ў мінімальныя тэрміны, вызначаныя Законам аб мовах Беларускай ССР.

4. Канферэнцыя звяртаецца да народных дэпутатаў СССР ад Беларусі, народных дэпутатаў БССР, народных дэпутатаў мясцовых Саветаў з прапановай стварыць на платформе ТБМ імя Ф. Скарыны раённыя, гарадскія, абласныя і саюзна-рэспубліканскі дэпутацкія клубы і настойліва дамагацца паслядоўнага ажыццяўлення Закона аб мовах Беларускай ССР у мінімальныя тэрміны.

5. Улічваючы надзвычайную моўную сітуацыю ў Беларусі і стан беларускай мовы, якая стаіць на мяжы знікнення з-за недальнабачнай і валюнтарысцкай / нацыянальна-культурнай палітыкі рэспубліканскіх органаў улады ў апошнія дзесяцігоддзі, канферэнцыя лічыць, што Закон аб мовах у Беларускай ССР мае вяршэнства над Законам аб мовах у СССР, у прыватнасці, у раздзелах агульных палажэнняў аб статусе рускай мовы ў БССР не як афіцыйнай мовы, а як мовы міжнацыянальных зносін. Канферэнцыя заклікае народных дэпутатаў БССР прытрымлівацца ў заканадаўчай і кантрольнай дзейнасці тэзіса аб вяршэнстве Закона аб мовах у Беларускай ССР перад аналагічным саюзным Законам.

6. Канферэнцыя лічыць, што артыкулы 6, 7 Закона аб мовах у СССР (аб свабодзе выбару бацькамі вучняў мовы навучання) не адпавядаюць высакародным задачам адраджэння і развіцця беларускай нацыянальнай школы ў БССР і заклікае Вярхоўны Савет БССР, народных дэпутатаў БССР, а таксама Міністэрства народнай адукацыі рэспублікі дамагчыся тэрміновага адкрыцця беларускамоўных школ усіх тыпаў прапарцыянальна нацыянальнаму складу насельніцтва Беларусі і забеспячэння іх усім неабходным для работы.

7. Канферэнцыя рашуча выказваецца за пераход на беларускую мову «Сельской газеты», «Физкультурника Белоруссии», абласных і раённых газет Брэстчыны і Гродзеншчыны, шматтыражак АН БССР і ўсіх ВНУ рэспублікі, а таксама за друкаванне новых перыядычных выданняў, якія ўзнікаюць у Беларусі, на беларускай мове (за выключэннем тых, якія маюць быць заснаваны нацыянальна – культурнымі таварыствамі іншамоўнага насельніцтва рэспублікі).

8. Канферэнцыя звяртаецца да рэдакцый выданняў «Літаратура і мастацтва», «Наша слова», «Крыніца», «Маладосць», «Полымя», «Беларусь», «Нёман», «Вожык» і інш. з заклікам змяшчаць на сваіх старонках матэрыялы, якія б выкрывалі прыстасаванцаў, кар'ерыстаў, рэнегатаў, што дзеля асабістых выгод і бесклапотнага існавання здрадзілі роднай мове, пазбаўляючы яе грамадзянскіх правоў і ўжытку ў побыце і на службе, спараджаючы з пакалення ў пакаленне ўсенародны духоўны Чарнобыль.

9. Канферэнцыя лічыць неабходным:

а. распрацаваць канцэпцыю беларускай нацыянальнай школы. Як састаўная яе частка ў першачарговым парадку павінна быць распрацавана канцэпцыя літаратурнай адукацыі і, зыходзячы з яе, складзены новыя навучальныя планы і праграмы па беларускай літаратуры. Праграмы нацыянальнай школы Беларусі павінны быць заснаваны на лепшых традыцыях найперш нацыянальнай культуры, створаны на аснове народнай педагогікі, маралі і этыкі.

б. паскорыць стварэнне і ўвядзенне ў школах усіх тыпаў Беларусі навучальных праграм на беларускай мове «Літаратура народаў СССР».

в. пашырыць магутнасці не меней як у 5-6 разоў і перадаць з падпарадкавання Дзяржкамдруку выдавецтва «Народная асвета» Міністэрству народнай адукацыі Беларускай ССР дзеля паскарэння выдання падручнікаў, метадычнай літаратуры і перавыдання масавымі тыражамі навукова-папулярнай і мастацкай літаратуры.

г. стварыць у школах БССР усіх тыпаў спецыяльныя навучальныя курсы «Гісторыя Беларусі», «Геаграфія і экалогія Беларусі», а таксама сістэму факультатываў нацыянальна-культурнай накіраванасці:

— Асновы народнай медыцыны

— Помнікі гісторыі і культуры Беларусі

— Этнаграфія Беларусі

— Ландшафты Беларусі

— Асновы гісторыі рэлігіі і інш.

д. стварыць у рэспубліцы сетку гімназій з беларускай мовай навучання і выхавання (дзённых, нядзельных, вячэрніх).

ж. аднавіць у першую чаргу выкладанне на беларускай мове і выхаванне на аснове нацыянальнай культуры, народнай педагогікі і маралі ў тых школах Беларусі, якія носяць імёны знакамітых людзей Бацькаўшчыны.

з. стварыць у Мінску Рэспубліканскі беларускамоўны ліцэй класічнага тыпу для дзяцей, якія маюць лінгвістычныя здольнасці і схільныя да літаратурнай творчасці.

і. стварыць аўтарскія калектывы па падрыхтоўцы арыгінальных падручнікаў і дапаможнікаў на беларускай мове па ўсіх прадметах навучальнага цыкла школ Беларусі ўсіх тыпаў (акрамя прадметаў, якія складаюць нацыянальна - культурны комплекс іншамоўнага насельніцтва рэспублікі).

к. распрацаваць у 1990—1991 навучальным годзе сістэму перакваліфікацыі ўсіх настаўнікаў, выкладчыкаў, выхавацеляў, адміністрацыйных і тэхнічных работнікаў школ усіх тыпаў Беларусі з улікам ведання беларускай мовы ў межах прафесійнай дастатковасці, а таксама асноў гісторыі і культуры. Прадугледзець сістэму маральнага і матэрыяльнага заахвочвання ўсіх тых работнікаў сістэмы народнай адукацыі, якія датэрмінова ў параўнанні з дзяржаўнай праграмай пераходзяць на беларускую мову ў прафесійнай і службовай дзейнасці.

10. Канферэнцыя лічыць немэтазгодным заключаць часовыя працоўныя пагадненні з настаўнікамі - пенсіянерамі і іншымі часовымі педагагічнымі работнікамі (студэнтамі-практыкантамі, старшымі піянерважатымі і выхавацелямі і інш.), якія, парушаючы Закон аб мовах у Беларускай ССР, свядома ўхіляюцца ад выкладання і выхаваўчай дзейнасці на беларускай мове ў беларускамоўных школах.

11. Канферэнцыя лічыць недапушчальным захаванне існуючага становішча з тэхнічным і метадычным забеспячэннем навучальнага і выхаваўчага працэсу на беларускай мове ў беларускамоўных школах, беларускамоўных дзіцячых дашкольных установах, а таксама выкладання беларускай мовы і літаратуры ў школах усіх тыпаў.

12. Канферэнцыя лічыць неабходным за кошт дзяржаўнага бюджэту (дзеля гэтага неабходна прадугледзець асобны артыкул яго расходаў) адкрыць у рэспубліцы і забяспечыць адукацыйнымі сістэмамі, камп'ютэрнай тэхнікай і іншым тэхнічным абсталяваннем і літаратурай, а таксама кваліфікаванымі кадрамі сетку бясплатных адукацыйных курсаў па беларускай мове, гісторыі і культуры для дарослых.

13. Канферэнцыя выказвае заклапочанасць у сувязі з тым, што тэхнічнае забеспячэнне Беларускага тэлебачання не дазваляе гарантаваць якаснага прыёму яго перадач па ўсёй рэспубліцы, а таксама трансліраваць перадачы на сумежныя з БССР раёны Літвы, Расіі, Украіны і Польшчы, у якіх жыве значная колькасць суайчыннікаў. Канферэнцыя патрабуе павялічыць колькасць эфірнага часу на беларускамоўнае радыёвяшчанне і трансляцыю, перавёўшы ў сціслыя тэрміны работу Беларускага радыё і тэлебачання цалкам на беларускую мову (за выключэннем перадач, падрыхтаваных з

Жальнік. Месца, дзе ўсё ахутана жалем, дзе пануе жалоба па страчаным навечна. Месца самай глыбокай цішыні і спакою. Дзе ўсе будзем. Жаласлівай жалобай жаліць гэтае слова. Ці **пошугам.** На **адным** дыханні вымаўляем. Як шугане, не паспееш аглянуцца. Бліскавічная хуткасць. Як агонь ці зорка, што падае. Ці **злодар**— вораг, ці **ледавень** — лядніх, ці **логны** — футляр.

Колькі ў нас вершаў пра журавіны? Шмат. А толькі Д. Бічэль-Загнетава напісала пра іх у вершы так: «жар-журавінкі, жураўлікі, журкі». Тут не маляўнічы пейзаж асенняга лесу, тут карціна асенняга лёсу.

Патрэбна паказаць, што бачым і недахопы ў зборніку? Ну, што ж. Знаходжу вершы, якім не веру, якія і не здзіўляюць, і не захапляюць. Так, у вершы «Ад маўклівай мядзведзевай спячкі...» вобразы і выразы «любоўная гарачка», «вястун новай радаснай буры», «намалюецца крыж на страсцях» напісаны нейкімі банальна зацёртымі фразамі. Ці нешта невыразна-безабароннае ў вершы «Постаць змянілася, тварык змарнеў». Пагрозліва-самаўпэўненае, з мадэрнізаваным праклёнам «хай разарве цябе на шматкі зграя сучасных ваўчыц» у вершы «Вочы твае зялёныя»...

Вершы са зборніка Д. Бічэль-Загнетавай «А на Палессі»... Хіба ж гэта не «па-жаночы першасныя вершы»? Хіба ёсць тут нешта ад «разважлівасці, досведу літаратурнае работы, беражліва назапашаных эмоцый»? А ўжо сцвярджаць, што гэтыя вершы характарызуюцца «прыгнечанасцю духу», зусім несправядліва. А выходзіць, што ўсё гэта, як сцвярджае С. Дубавец у артыкуле «Тры паэзіі», адносіцца і да Д. Бічэль-Загнетавай, бо яна з той самай жаночай паэзіі сярэдняга пакалення, якое закрэслена крытыкам.

А. ПЕТРУШКЕВІЧ.

удзелам нацыянальна-культурных таварыстваў іншамоўнага насельніцтва Беларусі).

14. Канферэнцыя выступае з прапановай заснаваць і выдаваць сіламі канфесій Беларусі рэспубліканскі рэлігійна-асветніцкі часопіс на беларускай мове.

15. Канферэнцыя абавязвае ўсе арганізацыі ТБМ імя Ф. Скарыны разгарнуць і пашырыць работу па ажыццяўленні Закона аб мовах у Беларускай ССР, а таксама прыняць удзел у складанні і рэалізацыі адпаведных рэгіянальных і ведамасных праграм (складальнікі праграм, згодна падпарадкаванасці Савету Міністраў БССР, камісіі мясцовых Саветаў, рэгіянальных органаў кіравання).

16. Усім арганізацыям ТБМ імя Ф. Скарыны лічыць першачарговай задачу арганізацыі беларускамоўных школ і дзіцячых садоў, дзеля гэтага актывізаваць растлумачальна - прапагандысцкую работу з бацькамі першакласнікаў і настаўнікамі школ Беларусі.

17. Рэгіянальным арганізацыям ТБМ імя Ф. Скарыны з новага навучальнага года рашуча ўзяцца за стварэнне і арганізацыю работы ў юнацкіх секцыях Таварыства, а таксама садзейнічаць пераходу на беларускую мову палацаў і дамоў піянераў, піянерлагераў і іншых пазашкольных дзіцячых устаноў.

18. Канферэнцыя звяртае ўвагу дзяржаўных органаў кіравання і планавання БССР на вострыя недахоп тэхнічных сродкаў, літаратуры, дакументаў і бланкаў, што маюць ужытак у справаводстве, якія выкананы і аформлены на беларускай мове, або будуць служыць дзеля пашырэння дзелавой беларускамоўнай пісьменнасці. Асаблівую заклапочанасць выклікае адсутнасць пішучых машынак з беларускамоўным шрыфтам, камп'ютэрных сістэм і праграм на беларускай мове, а таксама адсутнасць кадраў для абслугоўвання беларускамоўных ЭВМ, для вядзення стэнаграфіі па-беларуску. Неабходна ў якасці першачарговай меры падрыхтаваць дапаможнік па справаводстве на беларускай і рускай мовах (з паралельнымі тэкстамі) і выдаць яго масавым тыражом.

19. Канферэнцыя выказвае заклапочанасць дзеяннямі праваахоўных органаў у г. Мінску па праследаванні за патрыятычную дзейнасць члена гарадской Мінскай Рады ТБМ імя Ф. Скарыны Юрыя Віктаравіча Хадыкі, навуковага супрацоўніка Інстытута фізікі АН БССР.

ГАЛІНКА ШЫПШЫНЫ, СЦЯБЛО ЧАРНОБЫЛЮ

Да 90-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра ДУБОЎКІ

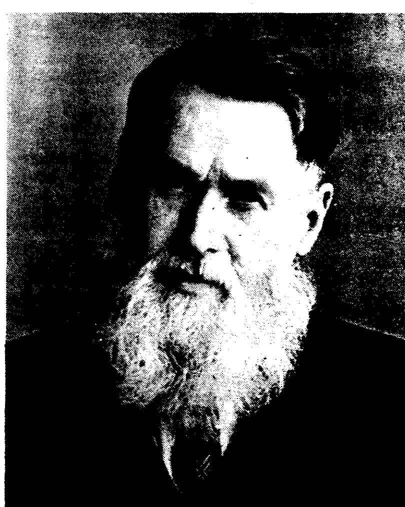

МЯНЕ УРАЖВАЕ твар Уладзіміра Дубоўкі — скульптурны, запамінальны, надзіва спакойны, поўны глыбіннай прыроднай моцы, прыгожай незалежнасці.

Твар патрыцыя!

На такім твары цень адразу ператвараецца ў святло. Можна ўявіць, як падабаецца такое пераўтварэнне жанчынам, і як ненавідзяць яго каты.

Знешнасць паэта па-каралеўску адкрытая і па-сялянску загадкавая. Сапраўды, нібыта «за доўгай сівой барадой схаваўся чарадзей з душой юнака» (В. Вітка).

Я гляджу на партрэт з радасцю і шкадаваннем. Мяркую, гэта не толькі маё пачуццё, а кожнага з нас, бо Уладзімір Дубоўка — заўсёдная наша радасць і заўсёднае, непазбыўнае шкадаванне.

Радасць — зразумелая.

Мы ўсё ж мелі ўслед за Баградовічам паэта[1], якому ці не боскай сілаю была шчодра ахвяравана магчымасць свабоднага палёту ў наднацыянальныя вышыні, у сферу агульначалавечай «высокай красы».

І таксама зразумелае нашае шкадаванне.

Мы страцілі такога паэта вельмі рана, яшчэ задоўга да ягонай фізічнай смерці, — і цяпер даводзіцца згаджацца з даволі сумнай высновай, што і Уладзімір Дубоўка — яшчэ адна наша няспраўджаная мара, яшчэ адзін вялікі беларускі талент з нявыяўленымі да залатога дна творчымі глыбінямі.

Не, Уладзімір Дубоўка дастаткова спазнаў тыя глыбіні і дастаткова ўзняў на паверхню чытацкай свядомасці мастацкага залатога зерня, якім надзіва зграбна аздобіў сваю лірыку і паэмы дваццатых гадоў, маляўнічыя казкі для дзяцей, цудоўна пераказаны фальклор, класічныя пераклады, а таксама пазнейшую лаканічную прозу, сабраную ў кнізе «Пялёсткі».

Але зробленае паэтам усё ж маленькая частка ў параўнанні з тым магчымым, што паэт мог бы зрабіць, каб яму на тое была доля. Тое вялікае магчымае прыкметна прысутнічае ў ягонай узвышанскай творчасці, калі ўжо мінуўся «дзіцячы» маладнякоўскі пафас, калі слова паступова вызвалялася з цянётаў палітычнай надзённасці, нацыянальнай самазадаволенасці і зацятасці; калі слова авалодвала вялікім спакоем алімпійскай сузіральнасці і ўжо адчувала на сабе чысты подых наднацыянальных вышыняў, без якіх вялікай паэзіі не бывае.

Аднак не ўсе фарбы, пакладзеныя на палатно, паспелі высахнуць, як тое палатно вырвалі з рамы, а палітру засыпалі попелам, як паэзію забралі — пакінулі, не могучы забраць, толькі мову.

З гэтай незабранай пакутніцай мовай амаль праз трыццаць гадоў паэт паспрабаваў вярнуцца да паэзіі, да сваіх ранейшых вершаў, каб, вядома ж, зноў наблізіцца да ідэалу, да свайго вялікага магчымага.

Вынік таго вяртання амаль самазабойчы. Рукой чалавека-пакутніка, які, згодна нашым эўфемістычным энцыклапедыям, з 1930-га па 1953-ы год знаходзіўся на розных (!) работах у Кіраўскай вобласці і далей за Уралам, Дубоўка стаў перапісваць, г. зн. ператвараць таксама ў пакутнікаў свае эстэтычна-шчаслівыя творы дваццатых гадоў. Вядома, у гэтым юбілейным артыкуле не варта паглыбляцца ў параўнаўчы аналіз, супастаўляючы сённяшнія варыянты Дубоўкавых твораў з тымі варыянтамі, што друкаваліся ў часопісе «Узвышша». Аднак усё ж хоць адзін узор пазнейшай аўтарскай праўкі прывесці трэба, каб мая аналогія з самазабойствам не ўтойвала ў сабе беспадстаўнай эскапады.

Вось паэма «Кругі», яе пятая страфа ў пачатковай рэдакцыі:

> Творчы шлях мой нязменна адзін:
> Я шукаю для сіл сваіх выйсці.
> Ты, Адаме[1], мне кажаш: ідзі,
> з пераломнага часу, каб выйсці!

Ёсць у гэтых чатырох радках і жывое напружанне, і свая драматургія, і — гэта ўжо з цяперашняга пункту гледжання — хваравітая рамантыка часу. Але, галоўнае, — ёсць паэзія.

І вось як «па-новаму» гэтая ж страфа гучыць у аднатомніку паэта, выдадзеным у 1959 годзе:

> Творчы шлях т о й нязменна адзін:
> ён цудоўныя славіць часіны,
> у якія іду і хадзіў
> на прасторах любімай айчыны.

Паэтычнага эфекту, вядома ж, ніякага! Усё жывое, балючае знікла, саступіла дэкларацыйнасці. Замена адной толькі літары ў першым радку — у гэтым кантэксце ўжо з'ява антыпаэтычная. Пра астатнія тры радкі, пра іхнюю «вартасць» — і гаварыць не даводзіцца.

Добра, што ў двухтомніку гэтая страфа і наступная за ёю адноўлены. Але ж неадноўлена восьмая страфа — цудоўнае, рамансавае па гучанні суседства беларускіх і рускіх радкоў:

> Калі сцісне дачасна імгла,
> ты скажы: палыхалі зарніцы,
> «и рыдала молчанием глаз
> далеко залетевшая птица...»

І ці толькі гэта не адноўлена, а то й зусім страчана? Шкада. А тым часам і сёння школьнікі ведаюць не Дубоўкаву Беларусь-шыпшыну сярэдзіны 20-ых, а Беларусь — лясную ружу канца 50-ых, якая ў іхніх у чытанках «да камунізму крокам мужным» пракладае «вечны след»...

І ўсё ж паэт выратаваўся, абараніў свой талент ад татальнага наступу гучнагалосай пустаты і афіцыёзнага одатворства. Пад татальным наступам разумею тыя легкаважныя старонкі, напрыклад, у зборніку «Палеская рапсодыя», якія безразважна аддадзены былі на ўслаўленне так званых сацыялістычных пераўтварэнняў на Палессі. Паэт выратаваўся дзякуючы перш за ўсё перакладам і фальклору. У той жа «Палескай рапсодыі» — лепшыя тыя старонкі, на якіх змешчаны апрацоўкі народных казак і паданняў, а таксама пераклады з Ду Фу і Байрана.

Усё гэта сведчыць аб адным: патэнцыял культуры і адукацыі заўсёды ахвяруе таленту ўласцівы яму голас. Дубоўка ж бліскуча валодаў тым патэнцыялам, здабыўшы яго пад педагагічным наглядам самога Брусава.

І ці не ўплывам лідэра сімвалістаў можна тлумачыць Дубоўкава імкненне «ў свет», да творчага дыялогу з Шэкспірам і Байранам, імкненне да таго, што ў гэтым артыкуле называлася наднацыянальным? Пытанне не патрабуе адказу, бо ўсё гэта так, бо Дубоўка, як ніхто з нашых паэтаў, разумеў: нацыянальнае з наднацыянальным не ўтвараюць нейкае заклятае раздарожжа, якое выводзіць на згубны шлях. Якраз наадварот. Утвараецца шлях да творчай і, магчыма, жыццёвай ісціны. І калі йсці па ім, розум падпарадкоўваючы сэрцу, а цела ахоўваючы душой, — то шлях гэты прывядзе да ўдзячнага выніку.

Дубоўка стварыў поўнагалосую паэзію, і я вельмі шкадую, што ён не паспеў стварыць поўнагалосай прозы. Але як ён дакладна назваў свой лепшы празаічны зборнік — «Пялёсткі»! Так, ягоная паэзія — цэлая кветка, гэта ўсё тая ж цудоўная шыпшына. А проза — менавіта пялёсткі, яна сваёй канкрэтнай кветкі-эмблемы не займела.

Пялёсткі — любімае слова паэта. Часам яно сімвалізуе згасанне, смерць. У адным з ранніх вершаў, звяртаючыся да кветкі-жыцця, паэт сумна прамовіў: «Твае пялёсткі лёс у свет цярушыць: адзін, другі...». Я думаю, што гэта эпіграф да ўсёй ягонай прозы.

Як і кожнаму значнаму паэту, Дубоўку таксама быў дадзены талент прадбачання, лірычнага прароцтва. Футуралагічныя матывы ягонай лірыкі ўлічвалі вопыт народнай паэзіі, яе багатую «батанічную» лексіку ад сініх добрых васількоў да шызых паганых палыноў.

26 красавіка 1986 года, калі над намі ўзвіўся чорны сцяг Чарнобылю, мы ўспомнілі пра апакаліптычную зорку палын і ўспомнілі таксама, што чарнобыль — гэта й ёсць палын, адна з яго разнавіднасцяў. Неверагодна жахлівае супадзенне!

А прыхільнікі беларускай паэзіі ў тыя дні ўспаміналі Дубоўку...

Будучыню Беларусі і сваю ўласную будучыню паэт Уладзімір Дубоўка бачыў менавіта пад знакам чарнобылю, пад знакам гэтай звычайнай чырванавата-бурай расліны, што пышна расце на нашых пустках і каля нашых дарог і сімвалізуе незвычайна страшную бяду.

У 1922 годзе дваццацідвухгадовы паэт напісаў верш «Спагадае хто бяздольнай», верш-спачуванне пра дзяўчынку-сірату, якую чакае нялёгкая вандроўка:

> І па сцежках, па дарожках,
> дзе трыпутнік і чарнобыль,
> пройдуць босанькія ножкі
> ўсё да долі, доля ж — воддаль...

Хто ж гэтая безыменная дзяўчынка-сірата, якую ў вершы не шкадуюць чужыя людзі і перад якой паэтам ставіцца зусім недзіцячая мэта: «...ідзі наперад цераз цемру, проці змроку»?

Наша Беларусь?

Так.

Гэта ёй, Беларусі, наканавана прайсці там, «...дзе трыпутнік і ч а р н о б ы л ь»; гэта для Яе паэт пакідае надзею на долю, якая ўсё яшчэ — в о д д а л ь.

Праз тры гады Беларусі-шыпшыне зноў будзе абяцана тая ж надзея, але ўжо заснаваная на трывушчасці, нацыянальнай моцы:

> У ветры дзікім не загінеш,
> Чарнобылем не зарасцеш.

Веру, паэтавы словы спраўдзяцца.

Але, цікава, якую надзею ў тыя дакалгасныя дваццатыя гады Дубоўка пакідаў сабе асабіста?

Думаю, што ніякай.

У 1927 годзе паэт сказаў: «Напэўна, я скора ўсе сілы аддам паміж палыноў, сухазелля».

Заўважце: паміж п а л ы н о ў!

Для Дубоўкі такое ўдакладненне зусім невыпадковае.

Тое фатальнае «скора» не забавілася, прыйшло праз тры гады — 20 ліпеня 1930 года паэта арыштавалі, павялі ў палыны, у нечалавеча доўгую маўклівасць.

Дзень нараджэння і дзень арышту ў Дубоўкавым лёсе стаяць вельмі блізка, паміж імі няма й тыдня. Сёлета мы святкуем дзевяностагоддзе з дня нараджэння паэта, а нястомныя ворагі Беларушчыны могуць адсвяткаваць шасцідзесяцігоддзе з дня літаратурнага забойства Уладзіміра Дубоўкі. У гэтыя ліпеньскія дні мы з імі сустрэнемся над магілаю песняра. У нашай руцэ будзе галінка шыпшыны, у іхняй — сцябло чарнобылю.

Леанід ДРАНЬКО-МАЙСЮК.

---

[1] Можа, нават і не аднаго, калі ўспомніць «еўрапейца» У. Жылку.

[1] Адам Бабарэка.

Алесь **КАЖАДУБ**

ЛОЎЧЫЯ

АПАВЯДАННЕ

Да вас яшчэ прыходзіць адчуванне блізкага шчасця? Так-так, тое самае адчуванне, калі ты прачнуўся — а шчасце вось яно, зусім побач, працягні руку, альбо дакраніся да яго языком, альбо прылашчыся позіркам, а то і проста патрыся шчакой, як аб футра каўняра на матчыным паліто? І неабавязкова гэта адбываецца ў сонечную раніцу, калі ўвесь пакой, уся хата плывуць у рацэ святла, на сценах і на падлозе скачуць зайчыкі, і ты ведаеш, што там, дзе дражняцца з табой зайчыкі, асабліва цёплыя дошкі падлогі, ты ўжо адчуваеш іх пяткаю, і ляціць долу коўдра, і быццам ужо не ты, а нехта іншы гарцуе козлікам па хаце, верашчыць, становіцца на галаву, куляецца?.. Ці нават ужо амаль вусатым здаравілам ты падхопліваешся прыпаначчу, прыўзнімаешся на локцях — і глядзіш, глядзіш перад сабой, бо цёплая і густая хваля шчасця абрынулася на цябе, падхапіла, панесла, — а куды?.. Хваля кацілася па ўсім белым свеце, і ты, з'едліва-дасціпны юнак, разумнейшы за дарослых, бо ўжо апусціўся колькі разоў у патаемныя глыбіні свайго «я», цяпер угдядаешся перад сабой, стараючыся апошнім высілкам, хоць бакавым зрокам, хоць трэцім вокам на цемені — яно там ёсць! — ухапіць тую нематэрыяльную субстанцыю, той фантом, той прывід, пра які не трэба гаварыць, што гэта — шчасце.

Вы ўспомнілі сябе, лоўчыя шчасця?..

— Спачатку, калі прыйшоў немец, усе, канечне, абрадаваліся.

Баба Маня збірала на стол, выносіла з кладоўкі салёныя грыбы, сала, сальцісон, даставала з печы сырнікі, бразгала ў судніку посудам. Дзед Іван сарваў з вянка, што вісеў на перасове пры печы, некалькі цыбулін, накроіў хлеб, цяпер сядзеў, паклаўшы рукі на калені, чакаў. І мы ўсе чакалі. Намерзліся за дзень на рэчцы, я нават сунуўся ў ледзяную ваду, цяпер кратаў сябе за шчаку — абазваўся зуб, залячыць які ўсё не было часу.

Мы выбраліся на сваю раку сярэдзінай лістапада, ніколі так позна сюды не выбіраліся, і мусілі ўсё ж прасіцца начаваць у хату. Позневосеньская ноч злейшая ад любой іншай, ніякае вогнішча не ўратуе. І справа нават не ў холадзе. Кожны з нас ведае, як паставіць палатку, папярэдне зрабіўшы пасцілку з яловых лапак, як нагрэць у прысаку вогнішча камень — не вялікі, але і не надта малы, як закаціць яго ў спальнік, і не пад галаву, канечне, а ў ногі. Праўда, пасля такіх начовак рэдка які спальнік аказваўся без дзіркі, усё здаецца, што камень яшчэ захалодны, ты яго добра нагрэў, закаціў разам з сабой у спальнік, задрамаў — і прачнуўся ад паху паленага. Аднак і без гарачага каменя не заснеш.

Дык вось, як змагацца з холадам, мы ведаем. Але позняй восенню паветра не проста халоднае, яно волкае, цяжкое, насычанае марознай вільгаццю, якая прабірае да самых касцей, і сялянская хата ў такое надвор'е не проста паратунак. Яна — рай, той самы рай, біблейскі.

Зараз мы — трое даўніх сяброў, некалі разам вучыліся, хоць і па розных спецыяльнасцях, аднак у адным інстытуце, — сядзім у цёплай, поўнай сялянскіх пахаў хаце, памалу адаграемся. Пахне паранай бульбай, бярозавымі дровамі, цыратай на стале, кажухамі, што вісяць на тым жа перасове, вячэрай. Самы востры пах яечні з салам, яна сквірчыць на электрапліце ў кухні-баковачцы, ад яго гоніць сліну, якую міжволі зглытваеш. Задубелы, абсівераны пад ветрам твар гарыць, вочы набрынялі слязой, апухлыя пальцы рук ледзь гнуцца, але ўсё роўна добра.

Сяргей, які прывёў нас у гэтую хату — ён неяк раззнаёміўся з гаспадарамі некалькі гадоў назад, купляў у іх малако і бульбу, — сядзіць упэўнена, заводзіць размову, а мы з Паўлам маўчым. Маўчаць — лепей, чым гаварыць.

Сяргей, зрэшты, падбіўся да гэтай хаты не з-за бабы Мані і дзеда Івана, гасцінных, руплівых, звычайных тутэйшых людзей. Прывабіла яго іхняя ўнучка Наташа. Тады, гадоў ужо пяць ці сем назад, ён ішоў вуліцаю да магазіна — і раптам убачыў на агародзе дзяўчыну. Рыжавалосую, шаравокую, налітую здароўем, за шчочку, як той казаў, не ўшчыкнеш, а галоўнае — усмешлівую, зубкі так і бліскаюць за пунсовымі вуснамі, нічым іх не трэба фарбаваць, тыя вусны. Ну і яшчэ ў ёй нешта было, у Наташы, тое самае, з-за чаго спыняюцца хлопцы і прахожыя мужыкі. А ў Сяргея, між іншым, у самога жонка прыгожая і разумная, але гэта справы не тычыцца. Спыніўся Сяргей, абапёрся на агароджу, паставіў побач свой спінінг, паклаў сетку з рыбінамі — і «верыце, мужыкі, нікуды мне адсюль ісці не захацелася, зусім». Хто ж супраць? Любы з нас можа ўспомніць падобныя прыпынкі.

Як не кожныя выхадныя ездзіў Сяргей на рыбу ў тое лета, і ў адпачынак выраваўся на паўтара тыдня, без жонкі і без дзяцей. Пазнаёміўся з бабай Маняй і дзедам Іванам, некалькі начэй начаваў у іхняй адрыне, схуднеў, неяк дзіўна закасіў запалым вокам. Але ж каб назусім застацца там, дзе табе спадабалася, аднаго жадання мала. Яшчэ нешта трэба.

Прайшло лета, мінулася. І вось ужо за спінаю пяць летаў ці нават сем, Сяргей ведае, колькі, але маўчыць.

Наташа зараз у суседнім пакоі за сценкаю ўкладвае спаць дзіця, напявае. «Апсік, апсік, каточак, злавіў рыбку за хвасточак. Ці самому есці, ці дзіцятку несці? Еш ты рыбку сам, каток, ідзі з хаты за парог, не мяшай дзіцяці спаць, а мне Кацьку калыхаць».

Сяргей гаворыць з бабай Маняй, я слухаю Наташыну калыханку, Павел маўчыць, нечаму ўсміхаецца ў бялявую з рыжынай бараду.

Трэба сказаць, даўно мы не бачыліся — Сяргей, Павел і я. Сяргей нарэшце абараніўся. Мы, праўда, са студэнцкіх часоў звалі свайго сябра-біёлага «дохтур», верылі, што гэты сапраўды выб'ецца ў дактары навук, навучыцца не толькі спірт разліваць з дакладнасцю да грамулькі, незалежна ад ёмістасці, але і яшчэ нечаму. Ды вось непярэліўкі — Сяргей толькі-толькі, праз пятнаццаць гадоў пасля універсітэта, абараніў кандыдацкую.

— На каго дзіця падобнае, дохтур? — пытаецца Павел.

Але Сяргей недачуў. Пасля чэрапна-мазговой траўмы, атрыманай, як у кіно: ішоў з работы, паслізнуўся, упаў, ачомаўся — адно вуха не працуе, ён многае недачувае. Мы да гэтага прывыклі, як і да жарцікаў Паўла. Намеснік дэкана факультэта, а дасюль адчувае сябе членам студэнцкай каманды клуба вясёлых і знаходлівых. Якраз на нашыя гады прыпаў разгром гэтага клуба. Здавалася б, няхай маладыя цяпер кпяць і пасмейваюцца, мы ж пасядзім каля тэлевізара і паглядзім, — Павел па-ранейшаму жартуе. Дзе б ён ні быў і што б ні рабіў — выдумляе жарты. Я ажно чую, як парыпваюць ягоныя звіліны.

Я ж, трэці ў гэтай кампаніі, зусім адрэзаная скібка: і займаюся невядома чым, нейкаю пісанінаю, і жыву ў далёкім горадзе, далёкім і чужым. Аднак жа вось запляваў нашую зямлю Чарнобыль, засыпаў атрутаю палі, лясы і рэкі — і мяне пацягнула сюды, нічога не магу з сабой зрабіць. Не прайшло і трох гадоў пасля аварыі, як з'явіліся ў газетах карты, дзе пазначаны найбольш забруджаныя мясціны. У гэтых раёнах столькі кюры, у тых грохі болей, тут зусім чысценька, да Чарнобыля ўсяго шэсцьдзесят кіламетраў, але чыста, нават грыбы есці можна. Я ўбачыў тыя карты, прапусціў іх праз сябе — зноў тарганулася сэрца, збілася з рытму, закалола, выплёўваючы запечаную кроў, — і пачаў званіць сябрам, распытваючыся пра нашую раку. Так, амаль на ўсёй рацэ ляжала брудная пляма, і ліпень, наш рэлікт, наш апошні з магікан, які не паддаўся дваццатаму стагоддзю, выжыў, цяпер ужо быў іншым ліпенем, паслячарнобыльскім. Рака засталася такой жа чыста-халоднай, а ліпень змяніўся.

І тады я сказаў, што нам трэба ехаць на рыбу. Сябры мяне падтрымалі — інакш якія б яны былі сябры?

Паехалі мы аўтобусамі, як і ў тыя часы, ранейшыя. Першы аўтобус да Ракава, там перасаджваемся на валожынскі, у Пяршаі сходзім і ідзём пешшу каля сямі кіламетраў. Маршрут настолькі знаёмы, з заплюшчанымі вачыма можам прайсці. Дарэчы, ніхто з сяброў не спытаўся, чаму мы не едзем на маёй машыне. Што і казаць — сябры.

А надвор'е нас такі аддзячыла. Якраз на падыходзе да ракі з-за нізкай шэрані аблокаў вызірнула сонца — і асіяла раку, дубы на высокім беразе, нядаўна перакрытую страху хаты на хутары, колькі разоў мы паўз гэты хутар праходзілі, а дасюль не ведаем, хто ў ім жыве. Здаецца, ляснік. На рацэ зайгралі перакаты, вось і ліпень бліснуў срэбным бокам на адной з быстрыняў, зашорхала пад нагамі выпетралае дубовае лісце. Аб'інелая трава, месцамі яшчэ зялёная, пад гэтай кволай усмешкаю ўздыхнула, набрыняла вільгаццю, разгарнулася, заблішчала. Хрупаў далікатны, падобны да павуціння, лядок у калюжынах, распускаўся вадою ў ямінах слядоў. Мы прайшлі праз дубовы гай, мінулі лазняк на пясчанай лукавіне, абышлі хутар, загарадкі якога падбіраліся да самай вады, прадзерліся праз зараснікі дзікіх парэчак, амаль такіх жа густых, як і ўлетку, нарэшце выйшлі да вёскі, у якой некалькі гадоў назад ледзьве не застаўся наш дохтур. Па дарозе я два разы здуру сунуўся ў ваду, стараючыся пусціць нажыўку па быстрыні, і цяпер абмацваў скіўцу, баючыся, як бы да раніцы не перакрывіла твар.

Улову як такога ні ў аднаго з нас не было — тры ліпені ў мяне, два ў Сяргея, Павел зусім пусты. Ды хіба па ўлоў мы сюды ехалі? Нездарма гавораць, што на старыя шляхі лепш не вяртацца. Мы гэтае правіла парушылі.

Гаспадары, баба Маня і дзед Іван, дужа здзівіліся, убачыўшы ў сваёй хаце Сяргея. Відаць, ён ужо выпаў з іхняй памяці, — і раптам устаў перад імі, як упамінак. А яны не заўсёды радасныя, упамінкі. Але тым не менш мы сядзім за сталом у цёплай хаце, цьмяна пабліскае бутэлька гарэлкі, адразу выстаўленая на стол Сяргеем, і дзед Іван, раскурваючы самакрутку — пах хатняга тытуню намнога прыемней, чым пах гарадскіх цыгарэт Паўла, — зрэдку затрымлівае на ёй позірк, як бы здзіўляючыся: а што гэта на стале тут стаіць?! Ён нецярпліва шкрэгае па падлозе ботамі, паварочваецца ў бок кухні, змахвае са штаноў тытунёвае крышыва, але на слова так і не наважваецца. Мусіць, не так шмат гэтых слоў у дзеда Івана, каб раскідвацца імі з-за кожнай драбязы. А баба Маня гаворыць, на кухні, у пакоі, крычыць нешта Наташы, якая ніяк не дасць рады дзіцяці. Ну і ўрэшце даходзіць яна да немца, бо ў беларускай сялянскай хаце пра немца гавораць нават у часы галоснасці і ўсеагульнага пакаяння.

— Спачатку, калі прыйшоў немец, усе, канечне, абрадаваліся...

Павел неўразумела глядзіць на мяне, на Сяргея, на дзеда Івана, пасля пытаецца:

— Як гэта — абрадаваліся?

— Дык зямлю ж немец даваў, — як маломy, тлумачыць баба Маня. — Іван на фронце, а зямлю ўсё роўна давалі. У нас і пад палякамі зямля была, няшмат, але была.

Дзед Іван выпускае з рота клуб дыму, ківае галавой — была.

— Значыць, немец для вас быў лепшы за нашых? — хоча разабрацца Павел.

— Дык я ж кажу — спачатку!.. — ажно спыняецца з патэльняй у руках баба Маня.

— А потым? — уздымае бровы Павел, яго не адразу раскусіш — смяецца ці на самай справе не цяміць.

— Зямля зямлёй, а за людзей ён нас не дзяржаў, — падціскае вусны баба.

— Таму і ў партызаны пайшлі? — падштурхоўвае яе Павел.

— Партызаны!.. Тут не дужа каб выбіраць было. Калі не ў партызаны, дык у паліцыю забяруць.

— А вы за каго былі?

Баба Маня са шкадаваннем глядзіць на Паўла, гаротна ўздыхае:

— Пры чым тут мы... Гэта ж не гулі якія, вайна. Мяне з сястрой расстрэльвалі, я выпаўзла, а Наста там засталася, у яме... Вось ты б жыў пад немцам, пад ягонае гергятанне?

Павел паблажліва ўсміхаецца ў бараду, пазірае на нас: вось цёмная баба, я ёй пра адно, яна пра другое.

— Не, — гаворыць ён, — я б не жыў.

— А я каторы раз абдумаюся, — абводзіць яго доўгім позіркам з галавы да ног баба Маня, — цяпер бы людзі хоць пад немцам жылі, хоць пад французам. Не ўсе, канечне, а многія.

— Давайце лепш за вашае здароўе, — перарывае няёмкае маўчанне Сяргей, адкаркоўвае бутэльку. — За вас, за вашу ўнучку і праўнучку... ну і за ўсё астатняе.

Як на мой зуб-вярэду — дык сама тое. Дзед Іван падсоўвае міску з грыбамі — закусвай. Пад відэльцам коўзаюцца чарнушкі, зялёнкі, падзялёнкі, апенькі, у гэтых лясах найлепшыя для засольвання грыбы. Праўда, нядаўна надрукавалі спецыяльную карту, на якой пазначана, дзе ў Беларусі можна браць грыбы, а дзе не. Прычым, розныя грыбы атруту набіраюць у рознай колькасці. Ці ведаюць дзед Іван з бабай Маняй пра забруджанасць сваіх зялёнак з падзялёнкамі? Але ж хіба запомніш усе тыя бэры, кюры, зоны? Тут назву грыба ведаеш — ужо добра. А грыбы смачныя, хрумсцяць, асвяжаюць рот, пасля іх толькі падкладвай бульбачку, яечню, сала, вось сырнікі са смятанай.

— А павячэраўшы — ужо і гаворка крыху іншая, спакайнейшая і лагаднейшая.

— Што ў вас пра зямлю гавораць? Аддадуць людзям зямлю ці не?

Гэта зноў Павел. Ён і ў нашым вясёлым клубе заўсёды выдумляў хохмы, быў, так бы сказаць, мазгавым цэнтрам. Памятаю такую ягоную хохму-плакат — у нас (гэта значыць, у філолагаў) многа нявест, а ў вас (гэта значыць, у фізікаў) — зяцькоў. Зяцькоў — прозвішча тагачаснага дэкана фізфака. Ну і другое — відаць, намеснік дэкана Павел настолькі рэдка выязджае ў народ, што стараецца выгаварыцца з ім па поўнай праграме. Ды і здзіўляе яго, гарадскога чалавека, гэты вясковы народ. Гаворыць не па-руску. Думае набакір. Смяецца там, дзе не смешна, і не смяецца з хохмаў. Каб не гасціннасць і прастата — зусім прапашчы быў бы народ.

— Аддадуць людзям зямлю ці не?

— Зямлю?.. — прысаджваецца на ўслон баба Маня. — А хто ж яе аддасць? Яна ў нас нічыя, значыць, і аддаваць няма каму. Ды і хіба дурны той калгас, каб самога сябе распусціць? Там жа і старшыня, і парторг, і аграном з заатэхнікам, бухгалтараў цэлы пакой. Што ж яны рабіць будуць, калі зямлю раздаць?

— У вас вунь многа хутароў захавалася, — сказаў я. — У газеце напісана — пад тысячу хутароў на раён.

— Ёсць хутары, як не быць, — згадзілася баба Маня. — Але ж і хутары лядашчыя. Слабыя хутары, нягеглыя. Вы малады яшчэ, не ведаеце, каго ў нас пасля вайны ссялялі.

— Чаму не ведаем? — заёрзаўся на табурэтцы Сяргей. — Хутаранцаў ссялялі, гаспадароў.

— Гаспадароў, ды якіх? — прыжмурылася баба Маня. — Усіх млынароў вывезлі, kавалёў, шаўцоў, бондараў... Зямля без майстроў засталася, хто сані або калёсы зладзіць, хто пашые хамут? Іван вунь сам вучыўся кажух кроіць, на ўсю вёску ніводнага краўца. А як на хутары без млынара ды без бондара пражывеш? Як?

— Не даў нам бог на сваёй зямлі пагаспадараваць, — падняў галаву дзед Іван, — і гэта былі ці не першыя ягоныя словы за ўвесь вечар. — Пра нас як напісана? Я мужык-беларус, пан сахі і касы... А ў мяне не толькі сына, нават унука і праўнука няма. Вось і кажу — не даў бог...

Сябры паглядзелі на мяне — правільна пра вас напісана? Пан сахі і касы?

— Але, — пацвердзіў я.

Сяргей у нас родам з Кубані, станічнік, цёмныя кучаравыя валасы, сінія вочы, белазубая ўсмешка, адразу скажаш — паўднёвая. Мо таму ён і спыніўся каля Наташы, што ў іх абодвух усмешкі падобныя? Але маўчыць Сяргей, не ўспамінае ні пра ўсмешку, ні пра сябе ранейшага. Павел таксама нетутэйшы, нарадзіўся і вырас на Волзе. Яго бацькі беларусы, але, як і большасць беларусаў на чужыне, яны не перадалі сыну сваёй мовы. Пра цвёрдае «ч» і «р» і гаварыць няма чаго. Русак! І тым не менш абодва закараніліся на беларускай зямлі, прыдбалі мінскіх жонак і цешчаў, у Сяргея два сыны, у Паўла пакуль што адзін. Апошнім часам беларускае пытанне не на жарты зачапіла іх, і не скажаш, што станічніку Сяргею яно менш баліць, чым беларусу Паўлу. Разбіраюцца мужыкі, крэкчуць, спрачаюцца, аднак пакуль што не б'юцца. Да мяне прыслухоўваюцца, але без піэтэту. Маўляў, самі з вусамі, і нікуды вы ад нас, рускіх і прарускіх, не дзенецеся. А я хіба супраць? Якраз добра, што самі. Толькі свая дарога і выведзе.

— Я гэты наш славуты Купалаў верш «А хто там ідзе?» ужо дарослым упершыню прачытаў, — гаворыць Павел. — У рускіх школах яго не вучаць. І нешта мяне ў ім спыняе, быццам стрэмка нейкая коле. «А чаго ж, чаго захацелася ім, пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?..» Нейкі сусветны і ўсеагульны духоўны стрыптыз. Цэлы народ нясе на паказ сваю крыўду! Табе не здаецца?

Мне не здаецца. А калі б і здавалася, я гэта ніколі б не паказаў. Комплекс беларуса, якому з першага дня, і асабліва на ягонай радзіме, убіваюць у галаву, што бяднейшага краю на зямлі і не было. Лапці, каса, жмых замест хлеба, поўная непісьменнасць і поўная паслухмянасць. Хто хацеў, той і ездзіў на гэтым народзе. Вось толькі замкі абражаюць вочы нашых духоўных начальнікаў, і старажытныя гарады, і полацкая Сафія з гародненскай Каложай, і скарынінскія кнігі, на паўстагоддзя старэйшыя за кнігі Фёдарава... А беларускія майстры, якія будавалі маскоўскі Крэмль і Круціцкае падворышча ў Маскве ж, відаць, падносілі там каменні і не больш. Татальнае адзічэнне агарнула найперш нас, калі не бачым таго, што перад вачыма нашымі. Не вер вачам сваім, і ты будзеш дапушчаны туды, дзе халопамі не смярдзіць.

— Ты паляўнічы домік Тышкевіча памятаеш? — пытаюся ў Паўла.

— А што домік? — не разумее ён.

— У адрозненне ад той самай крыўды на паказ яго хаваюць. Яшчэ некалькі гадоў — і зусім знікне, ні знаку не застанецца.

Паляўнічы домік Тышкевічаў у пушчы мы знайшлі выпадкова. Спускаліся ўніз па рацэ, аблоўліваючы ямы, віры, перакаты, зрэдку вышмаргвалі з вады ліпеня, а то і двух запар, і рака — з кожнай новай павароткаю ўсё больш прывабная, — не адпускала ад сябе, зацягвала на самае дно. Вада ў ёй халодная нават у спёку, абхоплівае, як абцугамі, ногі, набіраецца ў боты з высокімі халявамі, — тады мы мусім вылазіць на адходністы бераг і выліваць з ботаў ваду, ужо цёплую. Прайшлі вусці двух незнаёмых ручаёў, бабровыя хаткі, бярэзіны і вольхі, нядаўна падмытыя хуткай вадой, з яе тырчыць яшчэ зялёнае голле. Рака жыла сваім жыццём, і ты, які спускаўся па ёй разам з вадой, таксама станавіўся як бы рачным, цябе не баяліся рыбы, выстрэльвалі з-пад самых ног, над тваёй галавой сноўдалі птушкі, на плечы і на вудзільна сядалі сінія стракозы, прызнаўшы за свайго, і нават вавёрка ў кустах ляшчыны пасвойску пазірала са стромы, кідала табе даспелы арэх. Гоман вады запаўняў усё наваколле, і тым не менш ты чуў яшчэ і піск камара, і куванне зязюлі, і мяккі лопат крылляў матылька паўлінава вока, што доўга заляцаўся да цябе, набіваючыся ў сябры.

— Зірні, замак, — сказаў Сяргей.

Я павярнуўся. Сапраўдны замак вышіраў з кустоў, узносіўся над імі, адсоўваючы ад сябе пушчу. Руіны змрочна глядзелі на мяне. Сцены замка даўно рассыпаліся ў бязлюдныя кучы, вежаў ужо і не засталося, падмурак прападаў у зарасніках лопухаў, — аднак гэта быў замак.

Пазней адзін мастак расказаў мне, што ў пушчы стаяць рэшткі паляўнічага доміка графаў Тышкевічаў. «Усяго два паверхі, але дваццаць чатыры пакоі, і вакол стайні, псарні, хаты егераў. Напярэдадні рэвалюцыі ў стайнях было адзінаццаць чыстакроўных арабскіх скакуноў! Пра інтэр'еры, браце, ужо і не кажу...» Мастак, чалавек, увогуле, суровы, біты жыццём, не проста шкадаваў, што ніколі не ўбачыць тых інтэр'ераў, — ён плакаў.

— ...Ты хочаш сказаць, — гаворыць дохтур Сяргей, — што гэты народ быў не толькі сялянамі і абслугай?..

— Ужо сказаў, — папраўляю яго я.

— Ды не, я не супраць, — запальвае цыгарэту Павел, — старажытнейшая зямля. Але свайго мала што захавала. Вунь і мову на сталічных вуліцах не пачуеш. Вы, што гаворыце на ёй, як ліпені ў беларускіх рэчках. Рэдкія.

— Паслячарнобыльскія ліпені, паслячарнобыльскія мы, — мармычу я.

— А ці чулі вы, — нахіляецца да мяне баба Маня, — што людзей у Канаду будуць перасяляць? І ў гэту, як яе...

— У Аўстралію, — гмыкае дохтур.

— Во-во! У нас пляткарылі пад магазінам...

— Перасялімся, калі на сваёй радзіме нікому не будзем патрэбны, абавязкова перасялімся, — гляджу я на гадзіннік. — Праўда, калі тут не будзем патрэбны, дык няўжо там нам узрадуюцца?

— А некаторыя хоць зараз гатовыя ехаць! — зацягвае пад барадой вузел хусткі баба Маня. — Аж пішчаць, так шчэміцца.

— Відаць, грошай у людзей багата, — пазяхае Павел.

— Якія грошы?! Забясплатна хочуць. Там, кажуць, і зямлю дадуць, і грошай на гаспадарку. А я дык не веру. Слухала, слухала Ролічаву Зінку, тады кажу: «А от прышаўзе да цябе іхні павук ды ўкусіць». Яна выгляду не падае, але па вачах бачу — баіцца. «Які гэта павук?» — «А такі, — кажу, — іхні павук. Мы да сваіх павукоў прывыклі, а ўжо як ад іхняга ўратуешся, то і не ведаю». Пабегла дахаты, ні разу не азірнулася.

Усе смяюцца, нават дзед Іван адкідваецца на табурэтцы, кашляе. Сапраўды, нам толькі іхніх павукоў не хапае. А свае як жа? На Беларусі і пчолы як гусі...

У пакой нячутна ўвайшла Наташа, прысела побач з бабай на ўслон. Заснула ўсё ж малая. Твар маладой жанчыны стомлены, але вочы вясёлыя. Нездарма яна спадабалася нашаму дохтару. Відаць, кожны з нас думае пра адно і тое ж, Наташа чырванее.

— Вы, дзед, скардзіліся, што ў вас унука няма, — падміргвае нам Павел. — Унучку трэба прасіць!

Баба Маня ніякавата ўсміхаецца, падхопліваецца, бярэ са стала брудныя талеркі і выносіць у кухню. Дзед Іван засяроджана корпаецца ў кішэні, дастае паперу, дзярэ на роўныя кавалкі, насыпае на адзін з іх з капшука тытунь, размінае, крышыць яго, ліжа языком самакрутку, каб не раскруцілася.

— Сёння вячоркі ў нас, — пазірае чамусьці на мяне Наташа. — Не хочаце паслухаць, як мы спяваем?

— Каб быў трохі маладзейшы, — штурхаю я пад сталом дохтура, — абавязкова схадзіў бы. З такой прыгажуняю...

Дохтур сядзіць, як мыла з'еўшы, ні на каго не глядзіць.

— Мяне не возьмеце? — разгладжвае бараду Павел, з-пад валасоў паказваюцца яркія, выразна акрэсленыя вусны.

— Вам на вячоркі трэба з жонкай хадзіць, — па-ранейшаму глядзіць на мяне Наташа.

— Чаму?!

— Таму.

— Позна ўжо, — кажу я. — Заўтра ўставаць рана.

— Спаць на падлозе прыйдзецца! — крычыць з кухні баба Маня. — У нас і ложкаў столькі няма.

На падлозе дык на падлозе. Спальнікі ў нас ёсць, замест падушкі кулак пад галаву. Галоўнае — цёпла. А на месцы Сяргея я абавязкова пайшоў бы на вячоркі. Ды сваю галаву другому чалавеку не прыставіш. Па ўсім відаць, мужа ў Наташы няма. Быў, як той казаў, ды сплыў. Вунь як замітусіліся дзед з бабаю, перажываюць, бедныя. А ўнучка ўсё яшчэ падыходзіць, як цеста, самая пара яе на чарон ды ў печ. Калі не перакісне, найлепшы з караваяў спячэцца. Дзе тыя лоўчыя, якія палююць на сваіх сарнаў у пушчы? У аднаго лоўчага, добра бачу я, рогі ўжо збіліся. Сцерліся рогі, ці нават паляцелі долу, непатрэбныя яны яму — вось і паляцелі. А адну з сапраўдных сарнаў — агніста-рыжую, танканогую, з точанай галоўкаю і глыбокімі здзіўленымі вачыма — я недалёка ад гэтай хаты бачыў. Ішоў праз кусты ў абалоне ракі, не сказаць, каб і таіўся, трашчала пад нагамі сучча, разгойдвалася голле, пырхалі ва ўсе бакі спуджаныя птушкі, — і раптам вочы ў вочы з сарнаю. Яна аб'ядала з куста маладое лісце, стаяла па грудзі ў траве, торгала вушамі, адмахваючыся ад майго трэску і шолаху, але ўсё ж мусіла павярнуць у мой бок галаву — і здзівіцца. Я ёй паказаўся, канечне, пудзілам: стаіць на задніх нагах, пярэднія растапырыў, замест галавы з рожкамі нейкі качан, на ім вочы не вочы, нос не нос, пад носам валосікі рэдзенькія вісяць. А поўсць, поўсць якая! Гладкая, гідкая, шорсткая, страхоцце, а не поўсць. Пярэднія ногі куксаватыя, на задніх капыты, як калоды, іх і захацеўшы не падымеш. Нейкі час мы глядзелі адно на аднаго, прыкідвалі. Па залацістай скуры сарны прабегла лёгкая дрыготка, яна грэбліва зморшчыла пыску — нос ганарліва задраўся, затрымцеў, — пасля чмыхнула і слізганула ў кусты. Відаць, мой пах ёй дужа не спадабаўся. А яе пах, як гэта ні дзіўна, запомніўся. Мяне, які так і застаўся стаяць пяньком, абдало малочна-травяной хваляю, рэзкай і хмелістай. Патыхнула самой пушчай, я ў гэтым быў упэўнены.

— Дачарнобыльская сарна, сапраўдная, — уздыхнуў я.

— Што кажаш? — павярнуўся вухам, якое чуе, Сяргей.

— Так, сарну ўспомніў. Яны тут людзей не баяцца.

— Ага... — паглядзеў на Паўла Сяргей. — Заўтра мо пашанцуе, штук па пяць ліпеняў возьмем.

Ужо каля дваццаці гадоў ведаем мы гэты кавалак Налібоцкай пушчы. Чыстая рака, спелы лес, вёска з несамавітымі хатамі, аднак вакол кожнай хаты абавязкова зеляніцца вясной лапік жыта. Вясной зеляніцца, летам наліваецца, у жніўні жнецца. Чамусьці гэтыя лапікі мне асабліва грэлі душу, усе дваццаць гадоў. Ведаў я, на свае вочы бачыў, што многія вёскі на нашай зямлі памалу гінуць, чэзнуць, разбураюцца, а ў тутэйшых вёсках вакол кожнай хаты палоска жыта. Моладзі з кожным годам меншае, старыя старэюць, і хаты асядаюць, хіляцца набок, маўклівеюць, а жыта ўсё роўна застаецца. Паміраць збірайся, а жыта сей...

Хата заціхае, накрываецца моракам, як коўдрай, у кожным з пакояў, і на печы таксама, спяць людзі—немаўляты, маладыя, старыя. За сценамі нарываецца вецер, шуміць пушча, плюскоча рака. Ліпені слізгаюць у ёй, глядзяць з вады вялікімі груглымі вачыма, пытаюцца.

Што вы ловіце, лоўчыя? І ці ловіце?

У апраметнай познавосеньскай начы плыве сярод пушчы вёска, апускаючца на дно чорнага віра лоўчыя. Не бачна наперадзе выйсця, а да раніцы яшчэ далёка.

З паэтычнай пошты

Віктар ШУТКЕВІЧ

«...Штогод кожны неўр перайтвараецца на некалькі дзён у ваўка, а потым набывае ранейшае аблічча».
(Паводле звестак Герадота аб неўрах — народзе, які жыў некалі на тэрыторыі сучаснай Беларусі).

Чаму зніклі неўры

Беласточчына.
Вечар. Восень.
Сядзім за сталом
У тутэйшай беларускай сям'і,
Размаўляем пра нашы
Нялёгкія справы.
— Можа, хоць вы тут
Жывяце усе дружна? —
Наіўна пытаюся
У гаспадара.
Ён адказвае
З безнадзейнаю стомаю:
— Дармо, братка,
Грызёмся,
Як ваўкі ў Белавежы...

Што мяняюць у Мінску?

Даўнім часам
Мае землякі
Вялі на Нямізе
Торг пачэсны
І безабманны:
Мянялі
Шыла — на мыла,
Мёд — на соль,
Лён — на шаўкі,
А часам, здаралася,—
Кроў на свабоду...
Прыязджаю дадому,
І самае першае,
Што я бачу,—
Аб'ява
На чыгунным слупе
Ля вакзала:
«Тэрмінова мяняю
Мінск на Маскву».

Дзяды

Восеньскай ноччу
Я вяртаўся дадому
Міма могілак на ўзлессі,
Дзе пахаваны
Старэйшыя з нашага роду —
Дзед Андрэй,
Дзед Мікола,
Абедзве бабулі...
І хоць час быў не вельмі спрыяльны,
Раптам мне захацелася
Хвілінку пабыць разам з імі:
Расказаць, як я жыў гэты час,
Што рабіў, аб чым марыў...
Але падышоўшы,
Да асклізлае брамы,
Я нерашуча спыніўся.
Не дзядоў стала страшна —
Самога сябе:
Ці будзе мне што ім
Сказаць?

●

На чужбіну
Завёў мяне лёс.
Ці ўбачу
Калі-небудзь зноў
Беларусь —
Блізасць родных нябёс,
Беларусь —
Бездань белых снягоў?

Зялёныя яблыкі

Летнія ночы.
Ясныя зоры.
Пахнуць расою
І зеллем разоры.
Гарэзлівы погляд.
Сцішаны поціск.
Пад яблыняй яблыкі
шукаем упоцьмах.
Не так тыя яблыкі
нам патрэбны,
Як дотык зняնацку,
як гэтае неба,
Якое праз голле
на нас пазірае.
Сядзім пад яблыняй —
гора не знаем.
Набраўшы урэшце
за пазуху поўна,
Праз сад асцярожна
ідзем пад поўняй
Да хаты, дзе студня
у змроку туліцца:
Раптам табе
закарцела напіцца.
Вокны расчынены.
Спіць даўно тата,
А маці раптам:
— Ідзіце ў хату!
Пакінула ў глечыку
я сырадою —
чаго ж ты дзеўку
поіш вадою?
Бразнула дужка.
Вядро — пад ногі!
Спуджана рвемся
з двара да дарогі.
Маці яшчэ наўздагон
нешта раіць,
А нас нястрыманы
смех разбірае:
Яблыкі тыя,
што з саду мы неслі,
Уцякаючы, усе
па дарозе растрэслі.
...За вёскай апошнія два
я намацаю —
Зялёныя. Цвёрдыя.
Самыя смачныя!

г. Варшава.

РАРЫТЭТ З РАТАПРЫНТА

Выпушчаны калектывам публічнай бібліятэкі імя У. І. Леніна мінімальным тыражом у 350 экземпляраў, бібліяграфічны паказальнік «Станаўленне і развіццё рэжысуры ў беларускіх драматычных тэатрах (1841—1970)», нават не паспеўшы знайсці свайго адрасата, зрабіўся бібліяграфічнай рэдкасцю. Ён, бясспрэчна, належыць да невялікай колькасці сапраўды патрэбных, настольных кніг, якія непрыкметна ўваходзяць у культурны ўжытак, але адсутнасць якіх пад рукой заўсёды адчувальная. У бібліяграфічным указальніку «Станаўленне і развіццё рэжысуры ў беларускіх драматычных тэатрах» сабраны артыкулы аб творчасці У. Галубка і Я. Міровіча, К. Саннікава і Л. Літвінава, Б. Эрына і Л. Рахленкі, М. Міцкевіча і многіх-многіх іншых рэжысёраў, чые імёны, на жаль, няшмат інфармацыі даюць сучаснаму інтэлектуалу.

Галоўная каштоўнасць гэтага ратапрынтнага выдання ў тым, што яно дае шырокую панараму мастацкіх пошукаў у Беларусі з 1841 па 1970-я гады. У яго ўключаны многія артыкулы, дагэтуль не ўведзеныя ў навуковы ўжытак і не асэнсаваныя сучаснай мастацтвазнаўчай навукай. Вядома, яно не мае салідносці, акадэмізму, не прэтэндуе на поўнае навуковае апісанне ўсіх артыкулаў і імёнаў, у бібліяграфіі не ўказваюцца старонкі і нумары газет, сустракаюцца нявыверааныя крыніцы. Аднак і ў такім выглядзе гэты паказальнік служыць добрым дапаможнікам у даследчай працы. Колькі людзей добрым словам не раз успомняць С. М. Кавязіну — складальніка зборніка, якая занялася такой патрэбнай і карыснай справай, як крыніцазнаўства беларускага тэатра.

У. МАЛЬЦАЎ.

«ПАЧУЦЦІ—ВОСЬ ВЫШЭЙШАЯ ДУМКА...»

Чаму з такой упартасцю Уладзімір Матросаў вяртаецца да сваіх работ! Праз дваццаць гадоў — паўтарае «У чаканні Гадо», праз восем — «З нагоды мокрага снегу»...

Сёння Матросаў — кіраўнік Тэатра-студыі гістарычнай драмы і камеды пад добразычлівым апякунствам Беларускага фонду культуры і Дома літаратара. Сёння ў тэатра-студыі ёсць дырэктар, рахунак у банку і нават ведамасць, паводле якой ужо выдаюць зарплату, і, значыць, ужо тэатр пачынае карміць сваіх супрацоўнікаў, а не яны — яго, як было шмат гадоў, калі Матросаў і яго паплечнікі, сярод якіх самыя верныя Валерый Шушкевіч і Яўген Лявонцьеў, працавалі выключна на энтузіязме і адданасці. І ніякімі іншымі словамі, больш абыдзенными і менш высакароднымі, немагчыма назваць тое, што называецца мецэнацтвам: энтузіязм і адданасць. І яшчэ — сяброўства, любоў да мастацтва. І яшчэ — неабходнасць, патрэба жыць у свеце высокіх думак і пачуццяў. І — немагчымасць пагадзіцца з існаваннем паводле прынцыпу «абы дзень да вечара». І — прага стварыць нейкую новую еднасць: няхай сабе з неакрэсленымі контурамі і няясным лёсам, але— прынцыпова — не той тэатр, ад якога рашуча адвярнуўся Матросаў. (Не ведаю, як паводзіў бы сябе Матросаў, калі б яму прапанавалі паставіць свой спектакль, напрыклад, у тым самым Рускім тэатры, дзе працуюць, дарэчы, Шушкевіч, Лявонцьеў, Саладзілаў, Захарэвіч — яго артысты. Але, як вядома, яму і не прапанавалі. Аднак, мяркую, што, можа б, і адмовіўся...).

Чаму ўсё ж такі з такой упартасцю б'ецца ён за гэтае «чыстае мастацтва», не адступаючыся ад ніколі ім не абвешчанага, але відавочнага прынцыпу — засяродзіцца на жыцці, пакутах, пошуках чалавечага духу. Можа, варта было б «апусціць планку», каб прывабіць гледачоў, не ўвесь час звяртацца да самага складанага ў літаратуры? Але ж хто возьмецца раіць гэта Матросаву і пры тым пазіраць яму ў вочы?! І ці быў бы гэта ўжо Матросаў?..

Апаненты могуць памінаць яму мноства грахоў і агрэхаў, сапраўдных і ўяўных, сярод якіх — ганарыстасць, упартасць і — галоўнае — непрафесіяналізм (сапраўды, дыплома рэжысёра ў Матросава няма. Заракаючыся ад параўнанняў, усё ж запытаемся, ці быў дыплом рэжысёра, ну, напрыклад, у Неміровіча-Данчанкі... Наогул, здаецца, гэта ўмова пажаданая, але неабавязковая). Аднак ніводзін з апанентаў, мяркую, не адмовіць Матросаву ў моцнай індывідуальнасці, грунтоўнай адукаванасці, творчай самастойнасці. І ў любові да акцёра і разуменні яго. Калі б не так, ці ж працавалі б з ім (не год-два — дзесяцігоддзі!..) артысты. ці ўбачылі б мы, як раскрываецца унікальны талент Шушкевіча, так і не запатрабаваны ў яго родным Рускім тэатры БССР, якія нечаканасці нам падрыхтавалі Лявонцьеў і Саладзілаў. І нават апошняе адкрыццё — дэбютантні ў тэатры Наталлі Кучаравай, чыя ўдумлівая работа ў ролі Лізы абяцае добры плён.

І ўсё ж: навошта вяртацца да некалі пастаўленага, распрацаванага і адпрацаванага спектакля? Не пыталася ў Матросава, але самі пастаноўкі даюць падставу думаць, што глыбіня Бекета і Дастаеўскага падалася рэжысёру зусім не вычарпанай (ды й так яно і было), а думкі і ідэі, захаваныя ў творах, недадольна прыцягвалі. З цягам часу — і якога часу! — адкрываўся Дастаеўскі як творца для ўсіх часоў. А думка героя— «падпольнага чалавека», Парадаксаліста — аб немагчымасці будаваць жыццё чалавечае на разумнай падставе — ці ж не мучыць яна нас?

Той спектакль, восем гадоў назад, адкрываў нам боль, адзіноту, згубленасць чалавека ў абыякавым да яго свеце. Памятаю адчуванне нейкага шоку ад агаленасці пачуцця, болю выкінутага з жыцця, лішняга яму чалавека, ад відочнасці тайных парыванняў.

Герой, якога іграў Шушкевіч, выклікаў жаль і абурэнне, але больш за ўсё патрабаваў да сябе ўвагі. Ен гінуў на нашых вачах — і кожны крок яго быў гібельны, ён спрабаваў вырвацца — і незваротна патанаў. Паміж ім і светам была нябачная мяжа, якую ні ў той, ні ў другі бок няможна было пераступіць; дакладней, ступіўшы ў «той» бок, герой каціўся кулём назад — «ведай сваё месца!», а з «таго» боку да яго ніхто і не збіраўся — мауляў, вельмі трэба...

Можна было ўявіць сабе, што мы бачым не першую яго спробу вырвацца з акрэсленага кола, але, як заўсёды, безнадзейна зняважлівую і, мусіць, ужо апошнюю. Несумяшчальнасць героя і яго «апанента» была ў відочнай наяўнасці: ён хваравіта бледны, у недарэчным паласатым халаце, абматаны шалікам, у пантофлях на босую нагу; яны — «тыя» — гладкія, у фраках і манішках, з адпаведнай паставай самапавагі і самавітасці. Было зразумела, што герой выключаны з іх кола назаўсёды, і кожная спроба можа скончыцца толькі новай абразай і ранай.

Нават слуга Апалон — і то антыпод, мучыцель, «кат». Ігар Андрэеў у гэтай ролі быў аголены да пояса: мускулісты моцны торс, каменны ідал; ад яго тупой упартасці, маўклівасці не хочаш — вішчыш у істэрыцы. Побач з ім яго «пан» — згустак пакуты, сораму, тугі, быццам біўся аб гэтую незразумелую пагарду ўсяго свету, ставіў пытанні, не знаходзячы адказу, прыходзіў у адчай, а нейкая цэнтрабежная сіла няўмольна адкідвала яго ад людзей, чыю мізэрнасць ён *не можа не бачыць, але — якая ганьба!* навот і яны ім грэбуюць!..

Сённяшні Парадаксаліст, як зараз прынята вызначаць, — чалавек моцна закамплексаваны, ён ужо пераежў сваю спрэчку са светам і толькі ў палаючым уяўленні ўзнаўляе тое, што адбылося. Але наўрад ці лягчэй у сотні разоў нанава атручвацца ганьбаю непапраўных памылак, нядзейсненых учынкаў. Паліць боль, сорам, раздзірае душу незваротнасць, але чалавек, якога мы бачым на на сцэне, у падраным халаце, хворы, галодны, — калі б лёс яму даў шанц распачаць знойку,—ізноў жа пацягнуўся б гэтым самым шляхам; ізноў лез бы напралом, куды не клікалі; зняважаны, спапялёны, хаваўся б у свой бярлог, каб ізноў кінуцца, вырваца — ізноў цярпець знішчальнае паражэнне...

Гонар, здольнасці, бязлітасны самааналіз, амаль дзіцячая шчырасць — усё не да часу, усё не на карысць. Але ж ён не хоча, ён адмаўляецца быць нулём, быць «зера» — *любым спосабам прагне* ён заявіць пра сваё існаванне, але як гэта робіцца?

Калісьці Акакій Акакіевіч Башмачкін даказваў сваё права на месца ў жыцці тым, што «строил шинель»: уладар шыняля не можа быць пустым месцам.

Аксенцій Іванавіч Папрышчын заяўляў гэтае ж *права — выдуманым каханнем:* калі каханне ёсць, значыцца ёсць і ён.

Пётр Іванавіч Бобчынскі прасіў перадаць свету, што ён жыве!

Спектакль быццам бы сцвярджае: усе мы — з «Шыняля»... але з другога!.. Герой Шушкевіча кідаецца да людзей, балюча абдзіраецца, але пакольні ёсць боль — ён уласнаю персонаю існуе. «Пячонка баліць, дык вось няхай яшчэ больш баліць»,—і калоціць сябе ў хворую пячонку... Але нават і боль — у былым. Сёння ён можа толькі ва ўяўленні аднавіць папойку з аднакашнікамі; выконваючы ўсе ролі за ўсіх, Шушкевіч робіць гэта віртуозна, не імітуючы галасы і звычкі ўдзельнікаў абеду, але напластоўваючы адносіны героя да кожнага з іх (калі нагадаем літаратурны арыгінал, дык здзівімся трапнаму выяўленню характараў).

У новым спектаклі — дыстанцыя аддаленая: час прайшоў, надзеі няма, толькі незагойныя раны засталіся, засталіся знямога і агіда. Таму ключавыя сцэны зроблены, здаецца, паводле логікі памяці: яна захоўвае якія-небудзь адзін эпізод, але — асабліва рэльефна, з усімі дэталямі... Сцэна ў публічным доме жахае ложкам-труною, адкуль недарэчна, пачварна, мёртва тырчаць ногі, але больш за ўсё — нейкім падміргваннем і падгляданнем. То чыясці рука праз шчыліну ў сцяне ўхопіць героя за валасы, то вынырне недзе ўверсе брыдкае мурло ў непрыстойным калматым парыку і пачне наярваць на скрыпачцы нейкі кульгавенькі, гнюсненькі, здзеклівы матыўчык, дзе мелодыю перадражніць пахабнасцю...

Калі задуме Матросава патрабуецца не ўспамін, а «жывы» акцёр — вось ён, Яўген Лявонцьеў, «састарэлы» Апалон, худы, аблыселы, як адбітак у крывым люстэрку свайго гаспадара, але толькі адбітак, за якім—халоднае шкло. Ён увасобіць тое, што мучыла і палохала героя ўсё жыццё, — фанабэрысты, нахабны халуй і хам, які цешыцца мучэннямі і прыніжэннямі гаспадара, быццам помсцячы тым самым за свае крыўды; вечны спадарожнік на ўсе часы...

Рэжысёр увядзе ў тканіну спектакля сцэну з «Бесаў» — *унутраная несвабода* героя і Кірылава, страшэнная і небяспечная залежнасць ад чужой волі злюцца ў адно, выбухнуўшы стрэлам,— Парадаксаліст, натуральна, як і Кірылаў, завершыць жыццё самазнішчэннем. А ролю Пятра Верхавенскага рэжысёр даручыць таму самаму Лявонцьеву. Так, *паводле логікі спектакля, «кат»* эмацыянальны пераtварыца ў ката ідэйнага, ката літаральнага, цынічна бязлітаснага натхніцеля самагубства.

Аскетызм сённяшняга спектакля, эвалюцыя ад трох выканаўцаў патрабуе ад іх гранічнай напоўненасці. Заўважым: калі задуме Матросава патрабуецца істота, слабейшая за героя, лёсам якой нават ён можа распарадзіцца, рэжысёр запрашае Наталлю Кучараву, працуе больш за год, не шкадуючы ні яе, ні сябе, — усё гэта, каб на сцэне блукала па пакутах Ліза. І, нягледзячы на тое, што перспектывы на атрыманне «ўласнай» сцэны былі яшчэ вельмі няпэўныя, аднак работа ішла напружана, бесперапынна, быццам вось-вось адбудзецца прэм'ера, але разам з тым — і раскашуючы на адхіленнях, тлумачэннях, варыянтах і бясконцай шліфоўцы дэталяў... А калі на сцэне з'явілася замкнёная, тупаватая Ліза, агелохлая, аслеплая, адзервянелая ад абрынутага на яе жаху, — выявілася, што дэбютантка асэнсоўвае, насычае непадробным болем нават рызыкоўныя мізансцэны. Скупая лаканічнасць пластыкі развіваецца ў мяккую жаноцкасць, панурая вуглаватасць, затармо-

«У чаканні Гадо». Сцэна са спектакля

жанасць — у адкрытае парыванне...

Зразумела, больш за ўсё матросаўскай задуме неабходны Валерый Шушкевіч. Калісьці, яшчэ ў тэатральным інстытуце, відушчая Вера Паўлаўна Рэдліх убачыла ў гэтым студэнце князя Мышкіна — і не пашкадавала. Другі раз — убачыў Матросаў — і таксама не пашкадаваў. Дастаеўскі аказаўся блізкі індывідуальнасці і светапогляду акцёра. Ён адчуў ягоную мову, інтанацыю, у свеце думак і вобразаў пісьменніка артыст жыве ўжо шмат гадоў.

«—Я!..» — крычыць чалавек, задаўлены сценамі змрочнага, беднага пакоя. «—Я!..»—і яшчэ раз: «—Я!.. Я!.. Я!..»— быццам насуперак глухому навакольнаму маўчанню хоча адчуць сябе жывою істотаю, пераканацца, што існуе, мае абліччa і голас. Таму і кінецца да люстэрка, і, знайшоўшы ў яго цьмянасці адбітак свайго твару, упэўніўшыся ў сваім існаванні, ужо амаль спакойна прадоўжыць: «Я — чалавек хворы...» І далей мы ператворымся ў неабыякавых сведкаў пакутлівай мітусні «падпольнага чалавека», міжволі, нехаця уцягваючыся ў яго пакуты, а ў фінале — са здзіўленнем і сорамам — ужо не аддзяляем сябе ад яго!..

Дзіўны, пакутлівы спектакль. Пакутлівы яшчэ і таму, што ў нейкі момант, у першым акце, стаміўшыся, губляешся, нават перастаеш сачыць за сэнсам. Ушчуваю сябе: самы цяжкі твор Дастаеўскага, сканцэнтраваная думка, адзіны суцэльны маналог; трэба сабрацца, зрабіць намаганне. Раблю. Але ж — на кожным спектаклі, на адным і тым самым месцы — цяжар невярагодны і немагчымасць сачыць за разважаннямі героя. А пройдзе гэтая «мёртвая зона» — і ўзнаўляецца судакрананне з імклівую пакручастую думкаю, з агаленым болем і бязмежнай спавядальнасцю... «Пачуцці — вось вышэйшая думка», — даводзіць Дастаеўскі. І зноў адчуваеш сімфанічнасць спектакля, кампазіцыйную строгасць і сіметрычную завершанасць яго пабудовы, у межах якой б'ецца неўтаймаваная душа, чалавечая і чалавечная...

Зусім зразумела, што аўтару інсцэніроўкі і рэжысёру Матросаву карцела умясціць у спектакль «усяго Дастаеўскага». І таксама зразумела, што, бачачы ўсю немагчымасць для тэатра — «усё» расказаць, а для гледача —«усё» пачуць, адчуць, асэнсаваць, ён з болем і тугою крэсліў і выкасоўваў!.. Але ж, бог ты мой, як хочацца нам, каб увайшло ў маналог героя тое, што баліць і хвалюе сёння, бо бачым мы: Дастаеўскі ж гаворыць нам менавіта пра гэта! І няма віны Матросава ў тым, што «дзеяння» ў звыклым сэнсе, руху сюжэту не хапае, як і ў тым, што не можа ён абысці «памылку», якая дарога яму абыходзіцца: што зробіш, «грубае» мастацтва — тэатр, і як толькі парушаецца нейкая няўлоўная раўнавага, тады тэатр, як мастацтва, нешта істотнае страчвае. І калі пэўнаму гледачу робіцца сумна і ён пакідае залу — тут ужо мы гэтаму гледачу анічога не даведзём!..

І вось яшчэ што: у спектаклі няма нічога другараднага, і мы адразу ж адчуваем невыканане «ўмоў гульні». Справа ў тым, што гледачы першых спектакляў трапляліі ў неабходную атмасферу адразу: калі расчынялася заслона і першую цемру працінаў слабы агеньчык свечкі, якая неяк дзівосна плыла па сцэне, агінаючы ці то ложак, ці то труну, адкуль недарэчна і мёртва тырчэлі ногі— жывыя так не ляжаць, — а мужчынскі голас гучна і чыста выводзіў песню... Не ведаю, што «забірало» — ну, не гэтая ж свечка і не сіроцкія ступакі, дый нават не спеў — а ўсё разам!.. Усё разам неяк заварожвала, хапала за сэрца. І калі аднойчы замест жывога голасу пайшоў механічны запіс, ды яшчэ дрэнна выкананы ў тэхнічных адносінах, — спектакль адразу «папоўз». Адразу збілася ўвага. Адразу сталі сачыць — а ці не зачэпіцца свечка за што-небудзь і куды «папаўзе» дзея далей... Уяўляю, што далікатнае рэле артыста вокамгненна адгукнулася, аддаўшы загад фарсіраваць з самага пачатку страчаны кантакт з гледачом... Вось і пайшоў спектакль на колькі дзцыбелаў гучней, кранаючы спачатку вуха, а затым ужо — душу. А было ж, бывала ж зусім інакш!.. Неаднаразовы глядач, сведчу, што было! А пакольні ведаю, што Матросаў «падцісну» першы акт і шліфуе спектакль далей, — пайду глядзець яшчэ раз, ёсць такая патрэба...

Як заўсёды пры сустрэчы з такой работай, ставіцца пытанне: ці Дастаеўскі гэта, ці — «сапраўдны Дастаеўскі»?

Не з'яўляючыся аніякім спецыялістам па Дастаеўскім, асмелюся заўважыць: кожны чытае ў вялікім творы тое, што яму даступна, што ён здольны спасцігнуць. І, мяркую, гэта не прыніжае ні чытача, ні, тым больш, твор. Калі адчуваеш боль — за чалавека, — не за ўсё чалавецтва разам, што лягчэй, а менавіта за чалавека; калі адчуваеш сорам, трывогу, а момантамі — шчасце ад сугучнасці ўласным думкам, уласнаму болю і трывозе; калі здрыганешся, пачуўшы стогн: "Я не магу... Мне не даюць быць добрым!", дык, можа, гэта і сапраўды — Дастаеўскі?!

Лілія БРАНДАБОЎСКАЯ.

У Беларускай дзяржаўнай філармоніі завяршыўся канцэртны сезон. Былі ў ім, як заўсёды, адметныя праграмы з удзелам выдатных айчынных і замежных выканаўцаў, прэм'еры, фестывалі... Канцэрты аднаго з іх, фестывалю «Мінская вясна», які сёлета праходзіў ужо ў сёмы раз, стараюся не прапускаць. І перш за ўсё таму, што гэта адзіны фестываль, які быў заснаваны як фестываль прэм'ер беларускай музыкі. А пачуць жа новыя творы нашых землякоў у філарманічнай зале мы маем магчымасць толькі пад час «вялікіх святаў» — пленумаў ці з'ездаў Саюза кампазітараў Беларусі, на адкрыцці канцэртнага сезона, дый то не заўсёды...

«Нішто не выходзіць за межы»

Праўда, «Мінская вясна-90» была абвешчана ўжо «фестывалем першага выканання твораў XX стагоддзя ў Мінску», але ж ад гэтага ўсе толькі выйгралі. Уключэнне беларускіх опусаў у стракатую панараму музыкі XX стагоддзя толькі на карысць нашым кампазітарам, асабліва маладым, бо, з аднаго боку, гэта знаёмства з тым, як працуюць калегі па-за межамі рэспублікі, а з другога — магчымасць суаднесці тое, што робяць маладыя беларускія аўтары, з тым, што ўжо ёсць у мастацкіх набытках нашага часу.

Я свядома засяроджу ўвагу на творчасці маладых, бо ім наканавана вызначаць месца беларускай кампазітарскай школы ў агульным працэсе адраджэння нацыянальнай культуры.

На жаль, сёлетні фестываль з-за шэрагу «тэхнічных накладак па віне выканаўцаў» не дазволіў пазнаёміцца з некаторымі буйнымі сімфанічнымі творамі маладых, было не вельмі багата і новых камерных твораў. Але і на аснове таго, што прагучала, можна зрабіць папярэднюю выснову: у маладых ідзе, і ўжо даволі доўга, працэс колькаснага накаплівання твораў, які ўрэшце, паводле дыялектыкі, павінен прывесці да новай якасці. Калі тое будзе? Хацелася б, каб хутчэй, хоць, безумоўна, і сёння не-не ды і трапляюць у праграмы творы, якія абнадзейваюць.

Пакуль жа нашы маладыя аўтары «трывала ўраслі нагамі» ў падмурак сваёй прафесіі — гадамі авалодваюць кампазітарскай тэхнікай, вядуць пошукі на ўзроўні сродкаў выразнасці, а штосьці ўдала знойдзенае потым доўга эксплуатуецца ў чарговых і чарговых опусах. І з'яўляецца музыка, у якой, як казаў І. Стравінскі, «нішто не выходзіць за межы існуючых плыняў і стыляў». Вядома, і гэткая музыка, як наогул усялякая музыка, мае права на жыццё. Непакоіць толькі, што многія маладыя аўтары так і застаюцца сам-насам са сваёй «тэхналогіяй», не імкнучыся напоўніць яе змястоўнасцю, не ўдыхнуўшы ў яе жыццё, забываючыся на тое, што нават вельмі ўмела зробленая, з выкарыстаннем самых найсучаснейшых сродкаў выразнасці музыка можа быць у той жа час каласальна нуднай.

Тое, што наша моладзь паспяхова засвойвае асновы сваёй прафесіі, паказаў камерны канцэрт пад назвай «Маладыя кампазітары Беларусі». Тут усё «не выходзіла за межы». Быў і дэмакратычны па мове вакальны цыкл «Мілы мой» С. Хвашчынскага на вершы паэтаў сярэднявечча, з перайманнем чамусьці ад музыкі больш позняга перыяду, перыяду «Полацкага сшытка» (гэта XVII—XVIII стст.), і Саната для скрыпкі і фартэпіяна А. Літвіноўскага, у якой за дыхтоўнай традыцыйнай формай усё ж чуўся аўтарскі голас. «Повязі» для 2-х флейт М. Стомы паказалі цікавасць аўтара да пошукаў у галіне тэмбра. Быў вакальны цыкл Ю. Андрэевай на вершы А. Разанава «Шляхі» з засяроджваннем увагі аўтара на чыста знешнім, тэхналагічным увасабленні ідэі і з часам гранічна экспрэсіяністычнай фартэпіяннай партыяй. А кантрастам яму — Псалом № 130 для барытона сола «З глыбінь гукаю» В. Кузняцова, напісаны вельмі сціпла, стрымана, нават аскетычна.

Шматабяцальную назву меў канцэрт з твораў В. Капыцько і маскоўскага аўтара У. Рабава: «Сучасны музычны эксперымент». Што датычыць нашага маскоўскага госця, дык ён паказаў вельмі традыцыйную музыку, і гэта выклікала неўразумеласць: можа, увесь эксперымент і заключаўся ў тым, што аўтар у сваім родзе «навёў музычную крытыку» на даўно ўжо вядомыя стылі і прыёмы? Але ўсё было гэтак сур'ёзна і значна, што мушу канстатаваць: «эксперымент не ўдаўся». Зноў прыгадаю выказванне карыфея музыкі XX стагоддзя І. Стравінскага: «Эксперымент нешта значыць у навуках, але нічога не значыць у кампазіцыі. Ніводны добры музычны твор не мог бы быць толькі «эксперыментальным»: гэта ці музыка ці не музыка; яе трэба слухаць і ацэньваць як і ўсякую іншую».

Не магу назваць адназначна «эксперыментальнымі» тыя нямногія творы В. Капыцько, што прагучалі ў канцэрце. Як заўсёды бліскучая А. Ткачова выступіла аднадумцай аўтара ў пошуках выразных тэмбравых магчымасцей цымбалаў і фартэпіяна, да выканання п'есы «Адыходная» была прыцягнута публіка з залы, і наогул панавала атмасфера нязмушанай эстэцкай сяброўскай бяседы. Бадай, менавіта гэтым і запомніўся канцэрт пад гучнай назвай «Сучасны музычны эксперымент» у той яго частцы, дзе гучала музыка В. Капыцько.

Пашанцавала на фестывалі маладому кампазітару А. Бандарэнку. У зале на Залатой Горцы, як ужо ведае чытач «ЛіМа», быў яго сумесны з І. Лучанком аўтарскі вечар пад назвай «О, радзіма бацькоў», а ў вялікай зале філармоніі прагучала прэм'ера Канцэрта-паэмы для скрыпкі, віяланчэлі, фартэпіяна і камернага аркестра. Упершыню творчасць гродзенца А. Бандарэнкі была так поўна паказана ў Мінску.

Канцэрт-паэма для скрыпкі, віяланчэлі, фартэпіяна і камернага аркестра — твор праграмны. Яго літаратурная першакрыніца — старажытнарускае «Сказанне пра забойства Барыса і Глеба». На жаль, даволі прасталінейная тэмбравая персаніфікацыя герояў гэтай гісторыі, павярхоўная ілюстратыўнасць пацягнулі за сабой і прадказальнасць і нават спрошчанасць музычных рашэнняў, а гэта сёння не ідзе на карысць сур'ёзнаму твору. Больш уразіў А. Бандарэнка ў аўтарскім канцэрце, дзе запомніліся яго вакальны цыкл на вершы Я. Баратынскага, Струнны квартэт і харавыя творы.

Цяпер пра тое, што абнадзеіла. Канцэрт для габоя і камернага аркестра С. Бельцюкова — на маю думку, гэта менавіта той твор, які дазваляе ў далейшым чакаць ад аўтара выхаду на новы якасны ўзровень. Канцэрт слухаеш з неаслабнай цікавасцю ад першага да апошняга гуку — столькі ў ім свежага і незвычайнага. Кампазітар знайшоў яркі, амаль зрокавы вобраз, які заварожвае адразу; аркестравая тканіна літаральна жыве, дыхае. А колькі цікавых тэмбравых знаходак у партыі саліста! Віншую маладога аўтара з сапраўднай удачай, якую справядліва падзяляе і выдатны габаіст Ю. Лікін. Хацелася б, каб гэты твор з'явіўся ў філарманічных праграмах будучага канцэртнага сезона, ён варты таго, каб зрабіцца рэпертуарным.

Вось на гэтай аптымістычнай ноце і закончу свае кароткія нататкі пра творы маладых беларускіх кампазітараў, прадстаўленых «у межах» фестывалю. Што прынясе, ці пашырыць свае межы новая музычная Вясна?

Таццяна ПЕСНЯКЕВІЧ.

Поспех — у Ленінградзе...

Няма прарокаў на айчыне? Гэтае пытанне, як ні дзіўна, час ад часу знаходзіць пацвярджэнне ў розных галінах мастацтва.

Апошні выпадак — удалае выступленне Аляксандра Саладухі — саліста тэатра песні пад кіраўніцтвам Я. Паплаўскай і А. Ціхановіча — у Ленінградзе на міжнародным тэлевізійным фестывалі «Шлягер-90». Там ён быў адзначаны дыпломам і ўдзельнічаў у гала-канцэрце, які транслíраваўся на некалькі еўрапейскіх краін.

Няхай нехта будзе сцвярджаць, што ў апошнія гады фестываляў у краіне значна пабольшала, а аўтарытэт іх лаўрэатаў і дыпламантаў — паменшыўся. Ды ці шмат на Беларусі дыпламантаў міжнародных конкурсаў эстраднай песні?

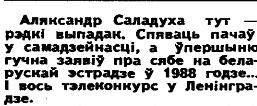

Аляксандр Саладуха тут — рэдкі выпадак. Спяваць пачаў у самадзейнасці, а ўпершыню гучна заявіў пра сябе на беларускай эстрадзе ў 1988 годзе... І вось тэлеконкурс у Ленінградзе.

Там сабралася 36 удзельнікаў — вядомыя салісты і калектывы, сярод якіх былі Я. Кулікоў, Ф. Кіркораў, групы «Иваныч», «Сезон дождей», «Пикник». На другім туры А. Саладуха выканаў дзве песні Алега Елісеенкава — «На улице старинной» і «Карусель». Пераможцаў конкурсу вызначалі слухачы. Дзякуючы іх прыхільнасці беларускі спявак быў названы сярод лепшых. На гала-канцэрце прагучала яшчэ адна песня А. Елісеенкава — «Откровение».

Пасля конкурсу А. Саладуха атрымаў некалькі цікавых прапаноў ад арганізатараў канцэртнага жыцця, у тым ліку і ад замежных менеджэраў.

Д. ПАДБЯРЭЗСКІ.

...і дабрачыннасць

Праблемы культуры і эстэтычнага выхавання аднолькава важныя і для сталічных гарадоў, і для правінцыі. У Маладзечне гэтым праблемам надаецца нямала ўвагі, і найбольшыя намаганні прыкладае тут музычнае вучылішча. Гэта сапраўды культурны цэнтр горада. Не раз сцэна вялікай залы вучылішча прымала многіх выдатных выканаўцаў, калектывы з сусветным імем: аркестр імя Осіпава, квартэт імя Камітаса, піяніста С. Рыхтэра і інш.

Аднак нават вельмі яркія гастролі могуць толькі ў нейкай ступені наталіць мастацкі голад, уласцівы для маленькага горада, робячы ўражанне рэдкага свята, за якім зноў — будзённасць.

На шчасце, у горадзе ёсць калектывы, якія нястомна робяць сваю высакародную справу — прапагандуюць народную і класічную музыку, далучаючы да яе слухачоў рознай ступені падрыхтаванасці і ўзросту. Напрыклад, народны камерны аркестр выкладчыкаў горада (мастацкі кіраўнік і дырыжор — заслужаны работнік культуры БССР Г. Сарока). У калектыву шмат творчых дасягненняў, інтэнсіўнае канцэртнае жыццё, неаднаразова ён выступаў у розных гарадах рэспублікі. Яго слухалі ў Венгрыі, ФРГ.

І вось — новая творчая ўдача. Усяго толькі за месяц аркестрам была падрыхтавана праграма сумесна з заслужаным артыстам БССР В. Кучынскім.

Выступаць са спеваком такога маштабу, як В. Кучынскі, бясспрэчна, адказна. Аднак калектыву ўдалося дасягнуць дзіўнай злітнасці з выканаўцамі, зладжанасці і гармоніі гучання. Утварыўся трывалы творчы альянс, які, думаецца, яшчэ не раз парадуе слухачоў сваім майстэрствам.

Падрыхтаваная праграма прагучала нядаўна ў дабрачынным канцэрце, сродкі ад якога будуць пералічаны ў фонд «Дзеці Чарнобыля».

Людміла ЛЯШЧЭВІЧ.
г. Маладзечна.

СВЯТА Ў СМОЛЬНІ

Фестываль юных музыкантаў Мінскай вобласці прайшоў на радзіме Якуба Коласа. Ён меў найменне «Сымон-музыка» і прысвячаўся 65-годдзю з дня выхаду ў свет шэдэўра беларускай паэзіі аднайменнай Коласавай паэмы. Месцам правядзення свята быў абраны хутар Смольня. Тут пасля мінскага астрога, знаходзячыся ў родных, паэт канчаткова абдумваў сваю паэму. У Смольні ў 1912 годзе ўпершыню ён сустрэўся з Янкам Купалам.

Удзел у свяце прынялі госці з Мінска — народны мастак СССР З. Азгур, сын Якуба Коласа Д. Міцкевіч, паэты П. Прыходзька і У. Паўлаў, заслужаная артыстка БССР Р. Маленчанка.

Старшыня журы дырэктар Мінскага вучылішча мастацтваў і культуры У. Таран уручае лаўрэатам дыпломы і каштоўныя дарункі. Некаторым пераможцам граматы і кнігі Якуба Коласа з аўтографам сына песняра падносіць дырэктар музея народнага паэта З. Камароўская.

Песняй вітаюць святкоўцаў удзельнікі фальклорнага хору в. Мікалаеўшчына. Апладысментамі сустракаюць прысутныя паведамленне начальніка ўпраўлення ўстаноў культуры і народнай творчасці Міністэрства культуры БССР Т. Стружэцкага аб прысваенні калектыву звання народнага. Заахвочаныя спевакі дораць слухачам яшчэ адну песню.

Выступаюць адзіночныя і групавыя выканаўцы. Поўніцца лагодай наваколле. Хораша становіцца на душы. Верыцца ў жывучасць талентаў народных!

К. СЦЕПАНЮК.

Героі свята... (Удзельнікі агітбрыгады «Полымя» Стаўбцоўскага РДК В. Вярдыш і В. Баброў).

Выступае ансамбль цымбалістаў Барысаўскай ДМШ.

Д. Міцкевіч і З. Азгур даюць аўтографы.

АБРАЗЛІВА ЗВАЦЦА ТУТЭЙШЫМІ...

Апошняя п'еса Купалы... Чаму менавіта яна аказалася апошняй! На жаль, гэтаму цудоўнаму, сур'ёзнаму твору не пашанцавала. Краіна ўступала ў эпоху «сацыялістычнага рэалізму», дзе «Тутэйшым» проста не знайшлося месца. І не магло знайсціся, бо вельмі балючыя і значныя пытанні яна ставіла. Толькі разабраўшыся ў тым часе, калі былі напісаны «Тутэйшыя», мы зразумеем і п'есу, і самога Янку Купалу: п'еса аказалася прарочай.

Усё тое, аб чым з «гумарам» расказвае аўтар, пазней болем адазвалася ў нашым жыцці. Нездарма ж аўтар назваў жанр п'есы трагічна-жартоўнымі сцэнамі. Бо гэта быў смех скрозь слёзы.

Перагорнем старыя газеты таго часу, каб зразумець тыя падзеі. У другім нумары газета «Беларусь» за 3.1.1920 і 14.1.1920 гг. друкуецца артыкул Я. Купалы «Справы незалежнасці Беларусі за мінулы год»: «Пачалася на Беларусі бальшавіцкая гаспадарка. Але іхні «камунізм» не мог памірыцца з «нацыяналізмам» беларускага народа. Трэба яшчэ дабавіць, што незалежную рэспубліку стварылі смаленскія і маскоўскія «беларусы» па загаду з Масквы. А зроблена гэта з тактычных мэтаў назадзер беларускай «буржуазіі», якая стаіць на грунце незалежнасці свайго краю (...)

Сацыяльныя рэвалюцыянеры з усходу і нацыянальныя з заходу ў мінулы год паказалі сваю праўдзівую натуру. І тыя, і гэтыя ў сваім мілітэрна-імперыялістычным паходзе стараюцца сцерці на дарозе ўсё, што ім стаіць на перашкодзе дзеля дасцігнення сваіх мэтаў. (...) Сваёй неразумнай захопніцкай палітыкай яны толькі зацягваюць працэс праўдзіва-дэмакратычнага развіцця нацыянальна-культурных ідэй і пашырэння на зямлі бессмяротных ідэалаў свабоды, роўнасці і братэрства».

Цяпер зразумела, адкуль узяліся такія персанажы, як Заходні і Усходні Вучоныя, Мікіта Зносак, Спраўнік, Спічыні. Вось і растлумачана першае слова ў жанры п'есы — трагічна. Янка Купала бачыў трагедыю свайго народа ў яго знішчэнні як нацыі, бо разумеў, што ўсё залежыць ад таго, хто стаіць на чале ўлады і як гэта ўлада ставіцца да беларусаў.

Тут, у Мінску, хутчэй за ўсё ў кіраўніцтве будуць стаяць такія людзі, як Зносак, бо яны могуць прыстасавацца да ўсяго і ўсіх. Паглядзіце, перабраўшы шмат прафесій, у залежнасці ад часу і падзей, ён вырашае «дабівацца беларускага асэсарства». «Наогул, межджу протчым, хачу перайсці на ваш беларускі бок, ці як там».

Гэта ж першы тып бюракрата ў нашай нацыянальнай культуры! Чалавек, які ўпэўнены, што робіць вельмі важную справу, хавае і беражэ нейкія, на яго погляд, важныя, але нікому не патрэбныя паперы, з пашанай ставіцца да сваёй формы, ведае, з кім сябраваць, з кім не. І менавіта ён застаецца ў Мінску бліжэй да «цёпленькага мястэчка», а Янка Здольнік, сумленны і просты чалавек, едзе ў вёску. Я лічу, якраз са Здольнікам Купала звязвае адраджэнне свайго народа, веру ў тое, што ён не загіне. Менавіта з яго вуснаў сыплюцца жарты, усмешкі: «Вы пэўна б хацелі з печкі звалiцца і патыліцы не адбіць? Рэвалюцыя, мае паны, ня цётка — па галоўцы гэткіх сваіх прыцеляў не гладзіць». Адсюль становіцца зразумелай другая назва п'есы — жартоўныя сцэны.

Хто мог стаць правобразам Янкі Здольніка? Адным з такіх людзей мог быць і Уладзімір Ігнатоўскі, бо «беларускае пытанне моцна кратае яго пачуцці і думкі, захапляе яго цалкам». Ён быў народным камісарам асветы Беларусі. Янка Купала прысвячае яму ў дзень 15-годдзя грамадска-культурнай працы верш «Наш летапісец».

Вось чаму п'еса аказалася забароненай, вось чаму аказалася апошняй. Янка Купала проста не хацеў прыстасоўвацца да абставін, як той Мікіта Зносак. Вуснамі Янкі Здольніка ён гаворыць: «Якімі б раскошамі матэрыяльнымі нас ні надзялялі, ніколі яшчэ ня будзем шчаслівы, пакуль чужая воля будзе гаспадаром над нашай воляй».

Можа, п'есе пашанцуе зараз? Да пастаноўкі яе звярнуўся тэатр імя Я. Купалы. Я гутару з рэжысёрам гэтага тэатра **Мікалаем Пінігіным.**

— Што прымусіла вас звярнуцца да «Тутэйшых»?

— Сама назва п'есы. Чаму мы аказаліся тутэйшымі? Чаму Купала не назваў п'есу «Беларусы»? Напрыклад, спытай паляка, хто ты, — адкажа: «я — паляк», рускага — «я — рускі», а якую-небудзь нашу бабку з вёсачкі, адкажа: «Не ведаю, сынок, тутэйшая я». Гэта ж абразліва — звацца тутэйшымі. Нават назва нашай Радзімы асаблівая — Белая, але Русь. Але чым маліцца Маццы Боскай ці Багамацеры, беларусы лепей пакланяліся сонцу ды зямлі: таму і дайшло да нас Купалле. Вось у гэтым наша асаблівасць і непадобнасць да іншых. Была магчымасць адрадзіць зямлю і стварыць сапраўдную Беларусь са сваёй мовай, культурай пасля рэвалюцыі, калі была аб'яўлена БНР, але гэтай магчымасці не далі ажыццявіцца, і Купала піша п'есу «Тутэйшыя». П'еса ставіць шмат пытанняў, якія не страцілі актуальнасці і сёння. Менавіта сёння настаў час, калі людзі яе правільна зразумеюць, бо раней не было такой магчымасці — ведаць праўду аб сваёй Спадчыне. Не ўсё я прымаю ў п'есе. Напрыклад, калі Здольнік запрашае Аленку ехаць на вёску і ўзяць кніжак, «але толькі беларускіх... Аб іншых і рэчы быць не можа». Я не згодзен, бо як быць з сусветнай культурай — Талстым, Шэкспірам, Дастаеўскім? Гэта ўжо нейкі перагіб. Праяўленне чалавечай і культурнай абмежаванасці. Я не стаўлю сваёй працай кропак над «і», я хачу, каб людзі проста задумаліся аб сваім жыцці, аб будучыні, што нас чакае і якое трэба знайсці выйсце. Вось чаму мне цікава працаваць над гэтай п'есай.

— Калі адбудзецца прэм'ера?

— У верасні гэтага года.

Як кажуць, дай бог. Не можа быць нейкіх рэцэптаў аб сцэнічным прачытанні купалаўскай п'есы, кожны чытае па-рознаму і прапускае праз сваё сэрца, але той будзе на правільным шляху, хто адчуе вялікую павагу да народа, яго вытокаў і адраджэння.

Н. СЦЯЖКО,
студэнтка.

ВЕРШЫ ПАЭТА-ФРАНТАВІКА

Не так даўно нам, супрацоўнікам Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры, давялося пабываць у вёсцы Скорычы Карэліцкага раёна, у роднай хаце беларускага паэта-франтавіка Алеся Мілюця, які ў 1944 годзе загінуў у бітве за Радзіму. Брат паэта Іван Макаравіч Мілюць перадаў нам некалькі сшыткаў з аўтографамі вершаў паэта розных гадоў, а таксама яго франтавыя пісьмы. Частка гэтых вершаў вядома нашаму чытачу. Яны друкаваліся ў розных калектыўных зборніках. Але большасць з іх яшчэ нідзе не публікавалася.

Вершы Алеся Мілюця не вызначаюцца асаблівым майстэрствам. Усе яны простыя, непасрэдныя. Іх аўтар імкнуўся выказаць тое, што яго хвалявала, свае думкі, пачуцці, адгукаўся на розныя падзеі жыцця заходнебеларускай вёскі. З гэтых вершаў мы бачым асаблівасці быту сялян былой Заходняй Беларусі, іх настроі, памкненні, яны па-свойму перадаюць атмасферу таго часу. У асобных даверасnёўскіх творах Мілюця можна знайсці водгалас сталінскіх рэпрэсій у БССР. З вершаў паэта відаць, як адмоўна ўплывалі гэтыя рэпрэсіі на настроі беларусаў у буржуазнай Польшчы, як адбіралі яны веру ў ідэалы сацыялізму.

Зрэшты, вернасць Радзіме Алесь Мілюць пацвердзіў крывёю свайго сэрца. Нельга без хвалявання чытаць яго франтавыя пісьмы (яны былі апублікаваны ў майскім нумары часопіса «Полымя» за мінулы год), дзе паэт выказвае сваю адданасць роднай зямлі, гатоўнасць да канца змагацца за вызваленне яе ад фашысцкай навалы.

Тут прапануюцца ўвазе чытача толькі асобныя, найбольш характэрныя вершы паэта-франтавіка з яго рукапісных сшыткаў.

Ніна ЦВІРКА.

Алесь МІЛЮЦЬ

●

Няхай даюць мне горы залатыя
І рэкі він, што льюцца цераз край...
Хай абяцаюць роскашы зямныя,
Багацця моц... Няхай нябесны рай...—
Я родных слоў, народу, краю й волі
Не здраджу, не прадам нідзе й ніколі!..

15.II.29 г.

Я хацеў бы...

Я хацеў бы пяяць, як пяе
Майскім раннем ў бары салавей;
Я хацеў бы, каб песні мае
Грэлі праўдаю сэрцы людзей...

Я хацеў бы звінець, як звініць
Той царкоўны натрэснуты звон;
Я хацеў бы народ свой ўзбудзіць,
Каб ён скінуў адвечны свой сон...

Я хацеў бы гудзець, як гудзе
Ў полі вецер асенні з даждкам;
Я хацеў бы у братняй бядзе
Згінуць смелым і гордым байцом...

Я хацеў бы шумець, як шуміць
Перад бурай пагудзісты гай;
Я хацеў бы моц злую разбіць,
Што руйнуе радзімы мой край!..

Скорычы. 24.X.1931.

Трыялет

Хіба ж хто не знае з нас,
Што цяпер злы ў свеце час;
Хіба ж хто не знае з нас...
Хоць працуем шмат падчас —
А жывём за голы квас...
Хіба ж хто не знае з нас,
Што цяпер злы ў свеце час...
Што ўсяго ёсць падзапас...

10.II.33.

●

Няхай злуецца Маркс, хай гневаецца Ленін,
Што мне навукаў іх не даў мой добры геній,
Што не ўспрыняў я іх метаду гэту:
Каб гвалтам будаваць парадак новы свету.

Сваё жыццё Дабра і Праўды радзі
Так, як Буда, Хрыстос, Талстой ці Гандзі,
Я ўсё аддам служэнню Ідэалу,
Але не ў дар крываваму Ваалу...

І поўны я нязломнай цвёрдай веры,
Што блізкі час жаданай новай эры.
Калі зямля крывёй не будзе зліта,
Але любоўю братняю сагрэта...
Дык хай тэрор... хай сёння мучаць болі...—
Я верны сын адной працоўнай долі...
І з веку ў век, хоць шмат цярплю пакусаў —
Я быў, я ёсць і буду Беларусам...

Скорычы. 30.VIII.1935.

Янку Брылю

Ад родных далёкіх «Крэсаў»
Ад шэрых хат і сялянскіх бед;
Ад Вушы хваляў, шэпту лесу,—
Прымі ты шчыры мой прывет!
Ад тусклай восені лязуры,
Ад жоўтых дзён — дзе сухацвет;
Ад туманоў сівых і хмурых,—
Прымі гарачы мой прывет!

Ад Ідэалу вернай службы,—
Святыні прошлых нашых лет...
Ад нашай братняй, шчырай дружбы
Прымі паклон мой і прывет!

Скорычы. 20.VIII.1939.

●

Прысв. М. А.

Скажы, чаму твой мілы зрок
Маю душу навек урок;
Чаму пагляд тваіх вачэй
У жыцці за ўсё мне даражэй?

Скажы, чаму мне голас твой
Звініць чароўнаю струной;
Чаму на яве і ўва сне
Ён зачароўвае мяне?

Скажы, чаму душа мая
Гарыць к табе ярчэй агня...
І кожын міг, як ты са мной,
Мне зззяе зоркай залатой?..

Прылукі. 3.VI.1941.

●

Далі, бязмежныя далі,
Родных палёў і лугоў
Вы ў маім сэрцы паклалі
Новыя сілы — любоў!

Вы паказалі, як трэба
Вас шанаваць і цаніць,
Чорнаю лустаю хлеба
Як у жыцці даражыць...

Вы навучылі з адданнем
Краю ў патрэбе служыць,
У жорсткім няроўным змаганні
Правы свае бараніць...

Далі, радзімыя далі,
Вольных палёў і лугоў,
Вы маю душу скавалі
Чарам мацней ланцугоў!

Скорычы. 13.VIII.1942.

●

Міне зіма... Снягі растануць,
Свабодна рэкі пацякуць...
Ізноў дні цёплыя настануць
І лес і поле ажывуць.

І хоць гудзе яшчэ віхура
І за вакном мароз трашчыць,—
Ужо хутка з яснае лязуры
Нам сонца гожа заблішчыць...

Усё прабудзіцца, ачнецца,
Далоў адзёне люты сон...
Зноў жыцце творчае пальецца...
О час! Хутчэй прышоў бы ён!

Скорычы. 16.II.1943.

ПРЭМ'ЕРЫ

Камедыя Хрыста Бойчава «Швейцарыя, Швейцарыя...» (пераклад на беларускую мову В. Нікіфаровіча) на сцэне Акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы — далейшы працяг плённага супрацоўніцтва беларускага калектыву з балгарскімі калегамі.

Пастаноўку ажыццявіў І. Гаджаў. Мастак — А. Тавунчыян, кампазітар — І. Драголаў, балетмайстар — Р. Мятодзіеў. У ролях — народны артыст БССР П. Дубашынскі, заслужаная артыстка рэспублікі А. Рынковіч, Ф. Варанецкі і іншыя.

Бабка Трыфаніца — А. РЫНКОВІЧ, дзед Трыфан — П. ДУБАШЫНСКІ.

Фота Ул. КРУКА.

Ліст у рэдакцыю

Імя абавязвае...

У рэспубліцы шэраг школ уганараваны імёнамі выдатных сыноў беларускага народа. У сталіцы такія школы тры — імя Янкі Купалы № 19, імя Якуба Коласа № 44 і імя Максіма Багдановіча № 40.

Што гэта за школы? Чым яны славутыя? Як нададзеныя імёны ўплываюць на змест жыцця ў згаданых школах? У чым асаблівасць кожнай з іх? У якой, нарэшце, гармоніі тут пазашкольная і пазакласная праца ў стасунку са слаўнымі імёнамі нашых выдатных дзеячаў літаратуры?

Вось у карагодзе гэтых пытанняў і я вырашыў пазнаёміцца са згаданымі школамі.

Найперш завітаў у дзевятнаццатую, якая носіць імя Янкі Купалы. Яна паблізу філармоніі. Лічы — у цэнтры горада. Побач плошча Якуба Коласа. Імя народнага паэта Беларусі 19-ай школе надалі ў пераможным 1945 годзе.

Дык чым жа гэтая школа адметная ад той, якая без ніякага імя?

Пачнём ад вешалкі, ад дзвярэй.

У вестыбюлі — бюст Янкі Купалы, колькі надпісаў на беларускай мове. Ёсць і Купалаўскі кут-музей. Вось і ўсё... Але ці не замала гэтага для сталічнай школы, названай імем народнага песняра?

Размаўляю з вучнямі, пытаюся ў іх, ці такой яны сабе ўяўляюць школу, якая названа імем выдатнага беларускага паэта. Ці дастакова дзеля падтрымання ў школе паэтавага духу таго, што тут ёсць сёння?

Расказваю ім пра гутарку з адной выпускніцай іхняй школы, якая на маю заўвагу: «Ты ж вучылася ў школе імя Янкі Купалы?» — яна, зусім маладасведчаная, адказала: «Ну і што? Гэта нікому не ў галаве. Школе так сабе прычапілі імя... А прычэпленае, яно прычэпленае...»

З болем і крыўдай я ўспрыняў ад маладой асобы гэтую рэпліку, а пасля падумаў: «Чаго крыўдую, абураюся?.. Гэта яна змусіла мяне больш пільна задумацца, навошта мы школам надаём імёны слаўных сыноў нашага народа?» Сапраўды, навошта школам імёны? Пэўна, каб памятаць іх. Але ці толькі? Мусіць, каб браць прыклад з іх адданасці Радзіме, Бацькаўшчыне, роднаму народу, мове, каб быць годнымі іх.

Ну і як жа мы гэтага трымаемся? У чым жа выяўляецца гэтая адданасць роднаму народу, мове? Можа, у школах, названых імёнамі народных песняроў, дзеці больш дасканала валодаюць роднай мовай?

Ані чуць!

Можа, лепей ведаюць гісторыю роднага краю, яго літаратуру, родную песню? І тут няма чым асабліва зіхатнуць! А можа, тут паглыблена вывучаюць Купалаву творчасць? Можа, тут існуе культ Купалавага слова? І гэтага няма. Дык тады паўстае пытанне — навошта школам гэтыя імёны? Навошта гэтая фармалістыка?

Шэраг школ у рэспубліцы абвешчаны з паглыбленым вывучэннем беларускай мовы і літаратуры, але чамусьці толькі не гэтыя. Чаму?

У шэрагу школ Мінска адчынены беларускамоўныя першыя класы. Але толькі не ў гэтых.

А здавалася, дзе б ім найперш быць, як не ў школах, уганараваных імёнамі выдатных мастакоў слова?

Але тут думаюць зусім інакш.

Мастак У. Крукоўскі расказвае: «Павёў дачку ў школу №.44 імя Якуба Коласа. Завуч прапанавала падаць заяву для навучання дзяцей на беларускай мове, але тут жа папярэдзіла: «Ніякіх беларускіх класаў адкрываць не збіраемся».

У рэспубліцы раз на два гады праводзіцца рэспубліканская алімпіяда па мове. То, можа, выхаванцы згаданых тут школ зіхатнулі сваімі ведамі? Толькі дарэмна шукаць у спісах удзельнікаў алімпіяды выхаванцаў школ імя Янкі Купалы, Якуба Коласа. То, можа, педагагічныя калектывы паклапаціліся, каб усе вучні згаданых школ выпісвалі і чыталі беларускамоўныя выданні? Але і гэтага тут няма. Дык дзе логіка?

Яшчэ больш дзіўным падасца факт, што і 19-ая школа мае ўхіл. І які б вы думалі? Логіка падказвае — ну, зразумела, які — філалагічны. А вось і памыліліся. Школа імя Купалы мае матэматычны ўхіл. То сто разоў мела рацыю колішняя выпускніца школы імя Янкі Купалы, якая, доўга не думаючы, кінула балючую, але праўдзівую рэпліку пра прычэпленае імя. Сорак чацвёртая школа імя Якуба Коласа да сёлетняга года не мела ніякага ўхілу. Але як толькі там пачулі, што ствараюцца беларускія школы, вырашылі застрахавацца, каб не пусціць туды беларускае слова.

Неяк аднаго разу давялося глядзець рэпартаж з маскоўскай школы імя Пушкіна.

Як жа цешылася сэрца, гледзячы гэты рэпартаж! Якая ў школе гармонія паміж нададзеным імем і сутнасцю школьнага жыцця.

У нас жа ўсё гэта ў якойсьці дрымучай супярэчнасці і дысгармоніі!

І што яшчэ высветлілася: у згаданых школах працуюць далёка не самыя лепшыя, не самыя аўтарытэтныя выкладчыкі роднай мовы.

Скажам, Купалаў музей у дзевятнаццатай школе заснавалі найперш настаўнікі гісторыі і рускай мовы. Выкладчыкі роднай мовы неяк ад усяго гэтага ўхіліліся.

Невядома толькі — па сваёй волі ці па волі агульнай плыні: некуды нешта коціцца, дык хай коціцца. Абы нас у заробкавай ведамасці не забылі!

...З восені мінулага года школа імя Максіма Багдановіча абвясціла сябе школаю з беларускай моваю навучання, зрабіла першы набор выхаванцаў, якія распачалі сваю навуку па буквары Анатоля Клышкі. Калі ж такі крок зробяць і школы, названыя імёнамі нашых народных песняроў Янкі Купалы і Якуба Коласа?

Уладзімір СОДАЛЬ.

ВЯРТАЮЧЫСЯ ДА НАДРУКАВАНАГА

У адпаведнасці з загадам

У газеце «ЛіМ» за 15 чэрвеня 1990 г. надрукаваны калектыўны ліст «Адмяніць як незаконнае...».

У сувязі з гэтым для праверкі фактаў, пададзеных у лісце, была створана аўтарытэтная камісія з ліку акадэмікаў АН БССР, членаў-карэспандэнтаў АН БССР і дактароў навук, якая праверыла абставіны ліквідацыі сектара сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі ў Інстытуце філасофіі і права АН БССР. Камісія ўстанавіла, што сектар быў расфарміраваны ў адпаведнасці з загадам № 150 «К» па Інстытуту філасофіі і права 1 ліпеня 1986 г. Матывіроўка расфарміравання была наступнай:

«В связи с необходимостью концентрации сил на наиболее важных научных направлениях упорядочить структуру Института. С этой целью расформировать сектор социальной психологии и эстетики, передав сотрудников психологического профиля в отделы Социологического центра, а специалистов по вопросам эстетики и философским проблемам культуры в соответствующие философские отделы».

Загад падпісаў былы дырэктар Інстытута філасофіі і права Я. М. Бабосаў.

У асабовай справе былога загадчыка сектара сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі доктара філасофскіх навук У. М. Конана маецца яго заява ад 30 чэрвеня 1986 г. на імя дырэктара Інстытута філасофіі і права, у якой ён просіць вызваліць яго з пасады загадчыка сектара «ў сувязі з неабходнасцю засяродзіць увагу на паглыбленні навукова-даследчай работы» і «назначыць... на пасаду старшага навуковага супрацоўніка Інстытута філасофіі і права». Просьба была задаволена, а праз тры дні Конан У. М. быў пераведзены на пасаду вядучага навуковага супрацоўніка аддзела гісторыі філасофіі (загад № 163 «К» ад 4 ліпеня 1986 г.).

Камісія не знайшла матэрыялаў, якія б сведчылі, што адным з ініцыятараў скасавання вышэйпамянёнага сектара быў В. І. Боўш (дарэчы, В. Боўш ніколі не быў намеснікам сакратара парткома АН БССР па ідэалогіі, як сцвярджаецца ў лісце). На пасаду намесніка дырэктара Інстытута філасофіі і права ён быў выбраны ў кастрычніку 1989 г.

Работа А. А. Бембеля «Роднае слова і маральна-эстэтычны прагрэс», якая ў лісце называецца планавай інстытуцкай працай, на самай справе такой не з'яўляецца, што вынікае з матэрыялаў абмеркавання яе ў Інстытуце філасофіі і права (пратакол пасяджэння Вучонага савета № 6 ад 8 кастрычніка 1986 г., с. 48).

А. А. Бембель звольнены загадам дырэктара Інстытута філасофіі і права Я. М. Бабосавым № 281 «К» ад 14 кастрычніка 1987 г. паводле атэстацыі.

Выклікае здзіўленне, што калектыўны ліст падпісаў былы дырэктар Інстытута філасофіі і права, член-карэспандэнт АН БССР Бабосаў Я. М., які сам прымаў рашэнне аб ліквідацыі сектара, вызваляў з пасад Конана У. М. і Бембеля А. А.

Што датычыць узнаўлення сектара сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі, то на гэты конт трэба сказаць наступнае. Амаль усе яго былыя супрацоўнікі (У. М. Конан застаўся ў ІФП АН БССР) працуюць у Інстытуце сацыялогіі АН БССР, дзе створаны аддзел сацыяльнай псіхалогіі асобы і калектыву. На жаль, пра У. М. Конана Я. М. Бабосаў забыў, прапанаваўшы на пасаду загадчыка іншую кандыдатуру.

Аддзяленне грамадскіх навук АН БССР даручыла Інстытуту сацыялогіі (дырэктар-арганізатар чл.-кар. АН БССР Бабосаў Я. М.) і Інстытуту філасофіі і права (дырэктар акад. АН БССР Шыраканаў Д. І.) разгледзець пытанне аб аднаўленні ў структуры аднаго з гэтых інстытутаў аддзела Сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі і яго штатах.

М. В. БІРЫЛА,
акадэмік-сакратар Аддзялення грамадскіх навук АН БССР;
В. К. БАНЬКО,
вучоны сакратар Аддзялення грамадскіх навук АН БССР.

Мартыралог Беларусі: імёны і факты

МАЯ РАССТРАЛЯНАЯ ВУЛІЦА...

Тагачасная вуліца Варашылава ў Оршы (цяпер яна носіць імя беларускага пісьменніка-аршанца У. Караткевіча), на якой я жыў у 30-я гады, здавалася мне адной з самых прыгожых у горадзе. Яна пачыналася ад піўзавода, які захаваўся пасля вайны, і канчалася ля крутога схілу да Дняпра. Вясёлая, чысценькая, патанулая ў садах і кветках была вуліца. Вясной і летам тут пахла бэзам, начнымі фіялкамі, а вечарамі заліваліся салаўі.

Мая вуліца здавалася мне не толькі прыгожай, але і шчаслівай.

Так было да 1937 года, да той самай чорнай ночы на 6 жніўня.

На працягу літаральна двух сутак мая вуліца, на якой стаяла 26 дамоў, была ачышчана ад «ворагаў народа». З усіх «ворагаў» самымі блізкімі для мяне былі мой бліжэйшы сусед мастак Мікалай Варфаламеевіч Жызнеўскі і яго жонка, настаўніца Марыя Іванаўна. Яго, сапраўднага інтэлігента, ветлівага, добрага чалавека, любілі ўсе — і нашы суседзі, і студэнты педінстытута, у якім ён выкладаў чарчэнне і маляванне, і школьнікі, якім ён прывіваў любоў да мастацтва. Вучань Шышкіна і Левітана, закончыўшы Строганаўскае вучылішча ў Маскве, ён быў тонкім назіральным пейзажыстам. Свет беларускай прыроды выглядаў на яго карцінах фантастычна цудоўным, рамантычным. Нярэдка ў нядзельныя дні, выпраўляючыся ў лес па грыбы ці ягады, на рыбалку (рака была побач), я бачыў Мікалая Варфаламеевіча на беразе, у лодцы ці ў цяню дрэў за работай з эцюднікам і пэндзлямі ў руках. Ягоная дачушка, як правіла, заўсёды была побач з ім.

Нелюдзі прыйшлі ў яго дом, перавярнулі ў ім усё ў пошуках доказаў «варожай дзейнасці» і, не знайшоўшы нічога, павялі яго ў чым быў, у хатніх тапках на нагах. А на наступны дзень прыйшлі па ягоную жонку і павялі яе, пакінуўшы ў доме адну асірацелую Ірынку. Колькі ёй, дачцэ «ворага народа», давялося перажыць! Яна пражыла цяжкае, доўгае жыццё і, акрамя памяці пра бацьку і маці, захавала і гэты фотаздымак бацькі, які я перадаю рэдакцыі. Цяпер Ірына Мікалаеўна пенсіянерка, жыве пастаянна ў Маскве разам з дачкой і ўнучкай. Мне ўдалося сустрэцца з ёй, і мы ўспомнілі тыя дні, якія каменем ляжаць на нашых сэрцах.

Калі ў Оршы будзе пастаўлены абеліск у памяць гараджан — ахвяр сталіншчыны, то я прапаноўваю гарадскім уладам, грамадскім арганізацыям, аддзяленню таварыства «Мартыралог Беларусі» (калі яно ёсць у горадзе), гарадскому аддзелу КДБ — абавязкова ўключыць у спіс ахвяр усіх, каго я прыводжу ніжэй: Жызнеўскія Н. В. і М. І., муж і жонка Бараноўскія, муж і жонка Франц і Мальвіна Шафранскія, муж і жонка Пашкевічы, муж і жонка Ляховічы, настаўнік Лазоўскі. Ні ў якім разе не павінны быць забыты і тыя 30 чалавек манахаў-евангелістаў, якія жылі ў вялікім доме, займаючыся ўдзень хатнім ткацтвам, а па вечарах — маліліся свайму богу, спявалі рэлігійныя песні і былі пакараны вечнай ссылкай, з якой ніхто з іх не вярнуўся.

Калі мая вуліца страціла ў тыя жнівеньскія дні 1937 года каля 60 чалавек, а ў Оршы тады было каля 100 вуліц, то можна сабе ўявіць, колькі людзей страціла маленькая Орша. А колькі бязвінных было знішчана ў іншых гарадах рэспублікі, у цэлым па Беларусі! Чаму мы не называем агульную колькасць ахвяр? Каго баімся?

Нас, ветэранаў, сведкаў сталінскіх масавых рэпрэсій, застаецца ўсё меней. Але пакуль мы ёсць, мы можам памагчы выканкомам мясцовых Саветаў, грамадскім арганізацыям, органам дзяржбяспекі правесці работу ў кожным горадзе, пасёлку, на кожнай вуліцы і скласці спісы ўсіх, каго знішчылі сталінска-яжоўска-берыеўскія каты, а потым — унесці імёны і прозвішчы ахвяр у Кнігі Памяці, высекчы іх залатымі літарамі на абелісках. Ці ж не заслугоўваюць ахвяры таго, каб у іх памяць і ў напамін нашчадкам ва ўсіх гарадах рэспублікі, а не толькі ў Оршы, былі закладзены Паркі Памяці ахвяр сталінізму?

На ўсё гэта не патрабуецца амаль ніякіх сродкаў, патрэбны толькі ініцыятыва мясцовых улад і падтрымка грамадскасці.

Я. САКАЛОЎ,
кінааператар,
член СК СССР,
ветэран вайны і працы.

БРАТЫ

Сем гадоў назад у выдавецтве «Юнацтва» выйшла з друку кніга з прыгожаю назвай «Маё маўклівае сэрца». Аўтар яе — Якуб Герасімавіч Місько. На жаль, яму не ўдалося патрымаць у руках сваю кнігу. У кастрычніку 1981 года яго не стала. І толькі дзякуючы Янку Брылю, які ўкладаў і рэдагаваў яе, кніга ўбачыла свет. У прадмове ўкладальніка чытаю: «Нялёгкім, а то часам і вельмі нялёгкім было яго жыццё. Спачатку, з дзён зялёнага юнацтва, заходнебеларускае камуністычнае падполле, катаванні ў засценках дэфензівы, шматгадовае зняволенне. Пасля, з першых дзён Вялікай Айчыннай, баявы шлях салдата, які пачаў радавым разведчыкам, а да Берліна дайшоў гвардыі маёрам з пяццю ордэнамі. Былі і іншыя цяжкасці ды нягоды...»

Мне здаецца, што ў гэтых радках схаваны і той боль, пра які ў застойныя гады забаранялася пісаць і гаварыць. А боль быў вялікі. Справа ў тым, што з самага пачатку вызвалення Заходняй Беларусі ад белапольскіх паноў, у роднай вёсцы Якуба Місько Чамяры пачаліся новыя арышты. Спачатку былі выкліканы ў Касцянёўскі сельсавет два чамяроўскія хлопцы — Антон Місько і Гаўрыла Чыгрын. Пра якіх з той пары ні слыху. А ў лістападзе 1939 года арыштавалі Якуба Місько і двух яго родных братоў Васіля і Івана. Што рабілася ў гэты час у Чамярах: па вёсцы з хаты ў хату хадзілі розныя чуткі. Але чуткі чуткамі, а Васіля і Івана ў 1940 годзе засудзілі на восем гадоў турмы. Праўда, Якубу пашанцавала: з турмы ён напісаў пісьмо П. К. Панамарэнку, які даў каманду «разобраться по существу». Дзякуй богу, разабраліся, і Якуб Місько апынуўся на волі.

Толькі ніхто не разабраўся з яго братамі. Пад канец 1944 года зямлякі атрымалі першае пісьмо ад Івана са сталінскіх лагераў з Комі АССР. А ў 1948 годзе, адбыўшы за нішто васьмігадовае зняволенне, ён вярнуўся ў свае Чамяры. Іван і расказаў, што Васіль у 1941 годзе знямогся ад нялёгкае працы, ад голаду і холаду, захвароў і памёр у Карэліі. А як пачалася вайна, то зняволеных, у тым ліку і Івана, адправілі ў Комі АССР на лесанарыхтоўкі...

Пазней абодвух Васіля (пасмяротна) і Івана рэабілітавалі. Іван усё жыццё пражыў у родных Чамярах. Нялёгка было, бо хапала ўсяго: і здзекаў, і абразаў і розных плётак чуў у свой адрас. Бо людзі не ведалі праўды. У мінулым годзе і яго не стала.

Такі лёс братоў Якуба, Івана і Васіля Місько.

Сяргей ЧЫГРЫН.
г. Слонім.

Позірк у мінулае

„ЗДРАДНІК“

З цыкла «Постаці». Януш РАДЗІВІЛ

Барыс САЧАНКА

Радзівілаўскі род — адзін з самых старажытных у Беларусі. За шматвяковае існаванне ён даў дзесяткі вядомых асоб, што ўвайшлі ў гісторыю не толькі нашага краю. Сваё месца сярод іх займае і гетман Вялікага княства Літоўскага Януш Радзівіл, якога некаторыя польскія даследчыкі называюць «здраднікам».

НАРАДЗІЎСЯ Януш Радзівіл у 1612 годзе ў сям'і ваяводы віленскага, гетмана Вялікага княства Літоўскага Крыштофа Радзівіла. У яго маці Ганны з роду Кішкаў было шасцёра дзяцей, але выжылі толькі ён, Януш, і малодшая за яго Кацярына. Дзяцінства Януша прайшло ў родавых маёнтках Попелу, Віжунах, Біржах і Койданаве. Паколькі Крыштоф Радзівіл быў кальвініст, ён і сына Януша выхоўваў у сваёй веры, дзеля чаго прызначыў яму ў настаўнікі аднаго з выкладчыкаў кальвініцкай школы.

Калі Янушу споўнілася трынаццаць гадоў, бацька накіраваў сына ў Слуцк у гімназію. Праз тры гады Крыштоф, палічыўшы сына за паўналетняга, паслаў яго за мяжу. Януш наведаў Варшаву, Берлін, потым спыніўся ў Ліпску, дзе паступіў ва ўніверсітэт. Вучобу прадоўжыў у Галандыі. Шмат падарожнічаў — пабываў у Лондане, Бруселі, Парыжы. Будучы ў Галандыі, выканаў некалькі заданняў польскага караля Уладыслава IV, за што атрымаў чын падкаморага Вялікага княства Літоўскага. У гэтым чыне наняў каля тысячы чужаземнай пяхоты і дзвесце драгунаў, а таксама некалькі пушкароў і вайсковых інжынераў, і з гэтым войскам вярнуўся ў родны край. У кастрычніку 1633 года прыехаў у Смаленск, які тады ўваходзіў у склад Вялікага княства Літоўскага і за які вяліся ваенныя дзеянні з Масквой. Узяў на сябе камандаванне нанятай пяхотай і гусарскай харугвай, што стаяла на Жаўранкавых пагорках. Тая вайна за Смаленск скончылася перамогай Вялікага княства Літоўскага. Януш Радзівіл вярнуўся ў Вільню. Трохі счакаўшы, паехаў у Кракаў, дзе пры двары караля Уладыслава IV выконваў абавязкі падкаморага.

Па сваім характары ён быў гарачы і ўпарты, да таго ж, не любіў палякаў. Непрыязь, а найчасцей варожасць у Радзівілаў, ды і ў іншых, як тады гаварылася, «вялікіх паноў» Вялікага княства Літоўскага да палякаў былі ледзь не традыцыйныя, ішлі яны ад даўніх часоў, яшчэ з Люблінскай уніі, якую надта ж не хацелі заключаць кіраўнікі княства, бачачы ў гэтым пагрозу незалежнасці іх дзяржавы, а палякі на чале з каралём Жыгімонтам Аўгустам змусілі іх гэта зрабіць. І хоць у уніі было шмат слоў пра роўнасць і вольнасць Кароны і Вялікага княства Літоўскага, «роўнасць і вольнасць» гэтыя пачалі хутка парушацца: некаторыя палякі, а найперш сам кароль хацелі і Вялікае княства Літоўскае лічыць ледзь не сваёй вотчынай і распараджацца ў ім, як распараджаліся ў сябе ў Кароне. Вядома, літоўскія магнаты адстойвалі свае правы, часта давалі палякам адпор, ставілі іх на месца. Незадаволенасць палякамі асабліва ўзмацнілася пасля Брэсцкай уніі (1595), якая, пад выглядам аб'яднання каталіцызму і праваслаўя, стварэння нацыянальнай царквы, на самай справе дала поўны прастор для дзеяння езуітаў і Рыма, стала па сутнасці яшчэ адным каналам пранікнення ўсяго польскага ў Вялікае княства Літоўскае. Януш Радзівіл многае ведаў ад бацькі, які быў старадаўняга, а, значыцца, незалежніцкага літоўскага гарту, многае паспеў пабачыць, на свае вочы, сам, таму асабліва не хаваў сваіх антыпольскіх настрояў, праяўляў іх адкрыта і нават бурна.

Аднойчы, калі ў Вільні праходзіла рада сената, у якой браў удзел кароль, успыхнула спрэчка між Янушавым бацькам — гетманам Вялікага княства Літоўскага Крыштофам Радзівілам і каралём Уладыславам IV. Крыштоф адстойваў правы княства, даваў зразумець палякам, што не яны тут гаспадары. Кароль разгневаўся і паколькі не меў аргументаў, каб пераканаць Крыштофа і іншых сенатараў, што мае рацыю, ён перапыніў раду. Януш Радзівіл,— ён быў у свіце караля,— не вытрымаў, прыгразіў палякам: маўляў, пачакайце, прыйдуць часы, калі не праз дзверы, а праз вокны мы будзем вас выкідваць! Гэтыя словы ў каралеўскім акружэнні выклікалі адпаведную рэакцыю. Абражаныя палякі, у тым ліку і сам кароль, патрабавалі ад Януша публічнага пакаяння, але ён наадрэз адмовіўся гэта рабіць. Шмат было патрачана сіл, каб неяк усё згладзіць. Ды не паспелі пакончыць з гэтым канфліктам, як узнік новы. Гэты раз ужо не ў Літве, а ў Варшаве, дзе Радзівілы мелі дом і куды не пусцілі адну вельмі важную і ўплывовую каталіцкую асобу...

Тым не менш, кароль Уладыслаў IV не так любіў Радзівілаў, як змушаны быў з імі лічыцца — Радзівілы мелі значны ўплыў не толькі ў Вялікім княстве Літоўскім, але і ў Кароне. Да таго ж, сам кароль радаваўся, калі ўзнікалі спрэчкі і непаразуменні між вяльможамі, часта нават сам падштурхоўваў да сварак і варожасці, бо ведаў, што калі ўплывовыя людзі не ладзяць між сабою, то не згаворацца, не ўчыняць нейкага закалоту супраць яго, караля, ды і кіраваць такімі лягчэй. Сувязей з Янушам Радзівілам кароль не парываў, лічыў яго ледзь не сябрам, часта браў з сабою ў розныя паездкі, на паляванні, што, вядома ж, не ўсім падабалася.

У 1638 годзе Януш Радзівіл ажаніўся, узяў сабе ў жонкі ваяўнічую каталічку Кацярыну Патоцкую. І адразу ж між ім і бацькам пачаліся сваркі. Тым не менш, Януш Радзівіл утрымаўся, не здрадзіў сваёй веры. І ў часе беспарадкаў, якія ўспыхнулі ў Вільні, калі хавалі кальвіна А. Прыпкоўскага, загадаў страляць сваёй пяхоце па касцёлу Дамініканаў, пасля чаго спецыяльным дэкрэтам суда сойма кальвіністам было забаронена з'язджацца на свае зборы ў Вільню.

У 1640 годзе памёр Янушаў бацька Крыштоф. Януш атрымаў багатую спадчыну. Вядома, жонка-каталічка рабіла ўсё, каб Януш Радзівіл прыняў яе веру. Шчыраваў і кароль, ды і іншыя «сябры» Януша, у тым ліку і свае ж ліцвіны, якія тады якраз масава пераходзілі ў каталіцызм, ці ў уніяцтва. Але Януш не спяшаўся гэта рабіць, хоць пад уплывам жонкі і пазбаўляў са службы ўсіх былых бацькавых слуг, якія былі кальвіністамі. На іх месца набіраў толькі католікаў. Невядома, як і што было б далей, але ў 1642 годзе Кацярына Патоцкая нечакана памёрла.

Цяпер Януш успомніў свайго бацьку, які той не ахвоціў яго жаніцца з Кацярынай Патоцкай, раіў браць у жонкі не так заможную нявесту, як уплывовую і, вядома ж, не каталічку. Таму гэты раз свой выбар спыніў на дачцэ гаспадара Малдавіі Базыля Лупула Марыі. Кароль Уладыслаў IV, які рыхтаваўся да вайны з Портай (Турцыяй) і хацеў абаперцыя на малдаўскага гаспадара, выбар нявесты Янушам Радзівілам ухваліў. Базыль Лупул таксама быў не супраць, каб парадніцца з Радзівіламі, таму згадзіўся аддаць замуж сваю старэйшую дачку ў Літву. Справілі багатае вяселле. Пры гэтым высветлілася, што Марыя па веры праваслаўная, што не надта ж спадабалася каралю, але зблізіла Радзівілаў з праваслаўем, якое было, няглядзячы на Брэсцкую унію, усё яшчэ даволі пашырана ў Вялікім княстве Літоўскім. Януш Радзівіл падтрымліваў намеры караля, каб развязаць вайну з Портай, за што яму і была дадзена ў 1646 годзе булава гетмана польнага літоўскага. Праз нейкі час пасля атрымання булавы гетмана Януш Радзівіл па просьбе караля выехаў з таемнай місіяй да свайго цесця Базыля Лупула ў Ясы і да князя Юрыя I Ракачы ў Сяміград, каб заручыцца іх падтрымкай на выпадак вайны з Портай. Місія закончылася ўдала, і Януш Радзівіл у дадатак да гетманскай булавы атрымаў яшчэ і званне маршалка Трыбунала літоўскага ў Вільні. Каб палякі-католікі не касаваліся на яго, збудаваў некалькі каталіцкіх касцёлаў у сваіх маёнтках, што надта ж не спадабалася кальвіністам і праваслаўным, затое дапамагло яму павялічыць колькасць свайго войска аж на 6 тысяч, прычым за кошт казны.

У ГЭТЫ ЧАС на землях Кіеўскіх, на Валыні, Падоллі, якія раней, да Люблінскай уніі, уваходзілі ў Вялікае княства Літоўскае і якія, скарыстаўшы слабасць княства, Карона напярэдадні уніі далучыла да сябе, і ў іншых гарадах і вёсках, як тады называлі, Украіны Маларасійскай, надта ж абвастрыліся падзеі — чыгірынскі сотнік Багдан Хмяльніцкі, аб'яднаўшы казакаў рэестравых і вольных запарожскіх і аб'явіўшы сябе гетманам, пачаў сапраўдную вайну з польскімі панамі. Ва Універсалах, якія слаў па Украіне і якія траплялі і на Літву, ён пісаў:

«Зиновий Богдан Хмельницкий, гетман славного войска реестрового Запорожского и всее по обеим сторонам Днепра сущей Украины Малороссийской, вам всим Малороссийским по обеим сторонам реки Днепра шляхетным и посполитым большого и меньшого чина людем, а особливо шляхетно-урожоным казаком, истой братии нашей, сим универсалом нашим ознаймуем... Иж не без причин нашых слушных мусили есьмо зачати войну и подняти оружие наше на Поляков... иж они, Поляки... прилащили и подчинили с древних веков земли и провинции Сарматские, альбо козацкие наши Русские, от Подоля, Волыни и Волох посполу, и аж до самого Вильна и Смоленска... всих оных братию нашу, Роксолянов, в невольническое подданское ярмо запрягши, от веры отеческие православные душеспасительныя греко-российские отторгнули, и до пагубной унии и римского заблуждения силою, гвалтом и многими над совестью христианскою мучениями и тиранством привлекли и приневолили, и всих первых князей наших и королей своих Польских, благочестие наше грекороссийское хранивших и утвердивших, привилегии и мандаты презрели, уничтожили, и вцале против политики шляхетской и доброй совести скасовали... Кому мила вера благочестивая, от Поляков на унию претворенная; кому из вас любима целость отчизны нашей Украины Малороссийской, и честь наша шляхетская, от Поляков уничтожаемая, весьма посмеиваемая и поругаемая: тот всяк... яко зычливый и любезный сын отчизны своей, по выслушанью сего универсального ознайменья нашого, рачи к нам в обоз... на добрых конях и с исправным оружием неоткладне прибувати, и спольна с нами, прикладом старовечных валечных и многим народом в околичных странах славных предков своих, станути мужественно и небоязненно, при всемогущей помощи божией, против Поляков, своих грабителей, озлобителей и супостатов...»

Усе спробы кароннага войска прымусіць казакаў скласці зброю і пакарыцца ні да чаго не прывялі. Наадварот, казакі атрымлівалі перамогі адну за адной. У бітве пад Корсунем яны ўшчэнт разбілі польскае войска, а гетманаў каронных Патоцкага і Каліноўскага ўзялі ў палон. І Януш Радзівіл разлічваў атрымаць булаву гетмана кароннага, бо ў Польшчы не было тады вопытных военачальнікаў. Таму на Універсал сойма з Варшавы адказаў, што і ўсё войска княства гатова пайсці на Украіну, калі толькі ёсць у тым патрэба.

Але далейшыя падзеі развіваліся не на карысць Януша Радзівіла. Вяртаючыся з Літвы, памёр у дарозе кароль Рэчы Паспалітай Уладыслаў IV. Таму на сойме, які адбыўся ў ліпені 1648 г. у Варшаве, Янушу Радзівілу не толькі не ўдалося атрымаць булавы Кароны, але страціў ён і той уплыў, які меў, бо нагадалі яму словы, што сказаў ён некалі пра палякаў у Вільні. І паколькі Януш Радзівіл быў не католік, меў жонку праваслаўную і заступаўся часта за рэлігіі малыя, прыгнечаныя, то палякі баяліся, што ён можа аб'яднацца з казакамі Багдана Хмяльніцкага і ўжо разам з ім рушыць на Варшаву.

Між тым вайна на Украіне набывала ўсё большы размах. Успыхвалі паўстанні сялян і гараджан то тут, то там і ў Вялікім княстве Літоўскім. Усё часцей казацкія загоны, як тады казалі, «плюндравалі» Літву. Але змагацца з паўстанцамі і казакамі Януш Радзівіл не спяшаўся. У яго на гэты конт узніклі свае меркаванні. Дый як і многія тады ўплывовыя людзі, ён уцягнуўся ў барацьбу за выбранне новага караля. Ён рабіў стаўку на дом Ракачаў. Сваю думку не змяніў і пасля смерці Юрыя I Ракачы ў кастрычніку 1648 г. Палякі ж, ды і частка сенатараў ад Літвы змагаліся за выбранне на каралеўскі пасад аднаго з братоў Уладыслава IV — Яна Казіміра ці Карла Фердынанда. Ні адзін з іх не адпавядаў уяўленням і настроям Януша Радзівіла: Карл Фердынанд быў езуіт і іншай рэлігіі, апрача сваёй, не толькі не прызнаваў, але і не цярпеў. Што ж да Яна Казіміра, дык той наогул быў мала каму вядомы, бо ў Польшчы амаль не бываў, жыў увесь час пры розных дварах за мяжою.

Тым не менш, кожны з братоў меў сваіх прыхільнікаў. Між імі вялася жорсткая закулісная барацьба за тое, каб каралём стаў Карл Фердынанд, падавалі галасы тыя, хто варагаваў з вялікім канцлерам кароным Юрыем Асалінскім. За Яна Казіміра як караля Рэчы Паспалітай быў Юры Асалінскі і... Багдан Хмяльніцкі, які таксама прыслаў на сойм сваіх паслоў. Сенатары ад Літвы вагаліся, за каго падаваць галасы. Падканцлер Вялікага княства Літоўскага Казімір Сапега, які вельмі ж баяўся ўплыву Радзівілаў у Літве, нарэшце, паддаўся на ўгаворы Юрыя Асалінскага і падтрымаў Яна Казіміра. Такі ход падзей змусіў і Радзівілаў заняць іншыя пазіцыі — Януш і яго стрыечны брат Багуслаў таксама падалі свае галасы за выбранне каралём Яна Казіміра, хоць яго люта і ненавідзелі. За Яна Казіміра як караля Рэчы Паспалітай падала свой голас і жонка Уладыслава IV Марыя Людвіка... Бачачы, што церпіць паражэнне, Карл Фердынанд напісаў ліст, у якім адмаўляўся ад кароны на карысць свайго старэйшага брата...

Але Януша Радзівіла гэта ўжо мала цікавіла. У яго галаве спелі зусім іншыя планы — выкарыстаць цяжкае становішча Кароны і паспрабаваць вырвацца з-пад улады караля і палякаў, вярнуць незалежнасць, былую сілу і веліч Вялікага княства Літоўскага, страчаныя пад прымусам ненавісных уній.

УСЯ ПАЎДНЁВАЯ ЧАСТКА княства была ўжо ахоплена паўстаннямі, была фактычна ў руках сваволі. Паслаўшы сваіх надзейных людзей на перамовы да сяміградскага князя Юрыя II Ракачы і да Багдана Хмяльніцкага, Януш Радзівіл, тым не менш, каб паказаць моц войска літоўскага, у лютым 1649 года ўзяў штурмам вельмі ж умацаваны горад Мазыр (Пінск і Тураў былі ўзяты раней), а 22 таго ж самага месяца авалодаў Бабруйскам. Пасадзіўшы кіраўнікоў паўстання на кол — «дзеля прыкладу» — і адсекшы 270 казакам правыя рукі і пусціўшы іх на ўсе чатыры бакі, сам вярнуўся ў свой родавы маёнтак Яшуны — пад Вільняй, і ўжо адтуль вёў перамовы, пасылаючы ганцоў, з князем сяміградскім і Хмяльніцкім. Гэтыя перамовы да чаго-небудзь пэўнага не прывялі: кожны патрабаваў свайго і не ішоў ні на якія кампрамісы і ўступкі.

Пра перамовы Януша Радзівіла з князем сяміградскім і Хмяльніцкім вядома стала каралю Яну Казіміру. І ён, разлаваны, пачаў патрабаваць, каб палову свайго войска княства Літоўскае аддало Кароне пад яе кіраўніцтва. Соймік літоўскі, сабраўшыся ў маі 1649 года, выказаўся супраць дзялення войска літоўскага, бо яно патрэбна было самому княству для барацьбы з паўстанцамі. Януш Радзівіл таксама захацеў паказаць яшчэ раз сваю моц і моц войска літоўскага, якіх, як яму здалося, не даацанілі тыя, з кім ён вёў перамовы. 3 ліпеня 1649 года ён прыехаў у Рэчыцу, дзе знаходзілася больш шасці тысяч войска літоўскага, і, агледзеўшы яго, рушыў на Кіеў. Каб спыніць рух літоўскага войска, Багдан Хмяльніцкі выслаў насустрач яму пятнаццацітысячны загон казакаў пад камандай самага блізкага свайго сябра Міхала Крычэўскага. 31 ліпеня казакі і войска літоўскае сустрэліся пад Лоевам, дзе адбылася вядомая ў гісторыі бітва. Перамогу ў ёй атрымала войска літоўскае, казакі былі разбіты, а іх кіраўнік Міхал Крычэўскі, паранены, быў узяты ў палон. Праўда, жывы ў рукі літоўскай шляхты ён не даўся — кінуўся на акаванае жалезам кола і, разбіўшы галаву, упаў і, не прыходзячы да прытомнасці, памёр...

Дарога на Кіеў была адкрыта, але Януш Радзівіл не пайшоў яго браць, спаслаўшыся, што ў войска мала пораху і куль. Адвёўшы свае атрады назад пад Рэчыцу, ён вярнуўся зноў у Яшуны, каб прадоўжыць перамовы з князем сяміградскім і Багданам Хмяльніцкім. Гэты раз ён падключыў да перамоваў яшчэ і караля шведскага Карла X Густава, які пачаў вайну з польскай Каронай, і досыць паспяхова — шведы дайшлі аж да Чанстахова...

Тым часам у Збораве было заключана перамір'е між казакамі і польскім каралём, якое давала так неабходную перадышку і Багдану Хмяльніцкаму і палякам...

16 снежня Януш Радзівіл прыехаў у Варшаву на сойм і ўрачыста перад каралём і сенатам злажыў здабытыя ў бітве пад Лоевам сцягі разгромленых казацкіх атрадаў. Як узнагароду за гэта атрымаў ад сената ва ўласнасць Невель і Себеж, а кароль, каб улагодзіць Януша Радзівіла, надаў яму годнасць старасты Барысава. Як заўсёды, і гэты раз вёў ён сябе ў Варшаве бурна і незалежна. 12 студзеня ён так сутыкнуўся з Янам Сабескім, што той вымушаны быў выклікаць Януша Радзівіла на дуэль...

АДНОСІНЫ З КАРАЛЁМ Янам Казімірам у Януша Радзівіла значна палепшыліся пасля таго, як Багдан Хмяльніцкі са сваім войскам напаў на Малдавію, гаспадаром якой тады быў цесць Януша Радзівіла Базыль Лупул. Цяпер Ян Казімір мог разлічваць на сапраўдную дапамогу войска літоўскага ў барацьбе з казакамі. Дзеля таго, каб знайсці паразуменне з Янушам Радзівілам і схіліць яго цалкам на свой бок, Ян Казімір паслаў да яго Альбрыхта Гарэцкага, кальвініста, які лічыўся вельмі тонкім дыпламатам і ўплывовай асобай, каб ён, Альбрыхт Гарэцкі, іх памірыў. Януш Радзівіл прапанаваў каралю пачаць перамовы з Базылём Лупулам і князем сяміградскім і нават з крымскім султанам — стварыць кааліцыю супраць казакаў. І каб пераканаць караля ў плённасці сваёй задумы, сам паехаў у Варшаву. Кароль Ян Казімір прыняў план Януша Радзівіла і заключыў такую кааліцыю. Януш Радзівіл, натхнёны гэтым — у яго наконт кааліцыі былі свае далёкія планы і надзеі, а менавіта, кааліцыяй прымусіць Карону парваць Уніі з Літвой, — прыступіў да арганізацыі новага паходу на Кіеў. 6 ліпеня 1651 года адбылася яшчэ адна бітва пад Лоевам з казакамі, якімі кіраваў Нябаба. У гэтай бітве войска літоўскае мела перавагу і выйграла яе. Пераправіўшыся праз Дняпро і завалодаўшы Чарнігавам, ужо трэцяга жніўня Януш Радзівіл быў пад Кіевам і праз некалькі дзён узяў яго без бою. Праўда, пакарыстацца здабычай надта не змог, бо хтосьці падпаліў горад, і ён амаль увесь згарэў*.

4 верасня Януш Радзівіл са сваім войскам пад Васільковым злучыўся з войскам Кароны, каб даць генеральную бітву казацтву Хмяльніцкага. Аднак бітвы не адбылося — 29 верасня між каралём Янам Казімірам і Багданам Хмяльніцкім быў заключаны мір, вядомы як Белацаркоўскі. Януш Радзівіл адчуваў сябе героем. Яго параўноўвалі з Балеславам Храбрым. На памяць аб узяцці Кіева ён адліў медаль, на якім па-лацінску было напісана: «Гэта табе каралю Яну Казіміру Радзівіл аддае ў рукі разбураныя муры Кіева і сайдакі бунтаўнікоў».

На сойме 1652 года (26 лютага) не хто-небудзь з палякаў, а Януш Радзівіл дакладваў аб дзеяннях кароннага і літоўскага войска ў барацьбе з казакамі, што, вядома ж, сярод ганарлівых польскіх магнатаў выклікала абурэнне і злосць. Яны пачалі інтрыгі супраць Радзівілаў, спярша супраць Багуслава, потым і самога Януша. Дайшло да шабляў... Каб яшчэ больш напаліць атмасферу, хтосьці пусціў чутку, што памёр вялікі гетман літоўскі Януш Кішка. Кароль, не вельмі давяраючы Радзівілам і баючыся іх, паабяцаў аддаць булаву вялікага гетмана княства Паўлу Сапегу. Гэта выклікала абурэнне Януша. Ён са скандалам пакінуў Варшаву, нават не развітаўся з каралём, што, па тым часе, было нечувана...

Праз год, на сойме ў Брэсце, Януш Радзівіл запатрабаваў ад караля аддаць яму самае ўплывовае ў Вялікім княстве Літоўскім кіраўніцтва ваяводствам Віленскім. Кароль не знайшоў нікога сярод сенатараў літоўскіх, каго б можна было супрацьпаставіць Янушу Радзівілу. У сакавіку 1654 года, пасля смерці Януша Кішкі, на сойме Януш Радзівіл пачаў барацьбу за булаву вялікага гетмана княства... Спроба памірыць яго з каралём не ўдалася, і сойм быў сарваны. Спагадзя некаторы час кароль змушаны быў пайсці на ўступкі Янушу Радзівілу — да булавы гетмана польнага аддаў яму яшчэ і булаву гетмана вялікага... Вядома, атрымаўшы дзве булавы — камандуючага ўсім войскам Вялікага княства Літоўскага, Януш Радзівіл разам з гэтым атрымаў вялікую ўладу, фактычна стаў адзіным кіраўніком цэлага княства. Першае, што ён зрабіў, гэта адліў медаль з выявай толькі што пабудаванага ў Вільні новага свайго палаца і надпісам: «Калі атрымаеш уладу і цудоўны пабудуеш палац, справядліва твая Вільня паважае цябе як палатына». Уезд яго ў Вільню справуляўся як вялікае свята. На гэта была патрачана нечуваная для таго часу сума грошай, большая, чым нават на першы прыезд караля Уладыслава IV. Палац Януша Радзівіла быў самы лепшы ў Вільні, у ім была такая дарагая мэбля, такія дываны і карціны, што калі Вільню потым занялі рускія войскі, то ўсе самыя каштоўныя рэчы з гэтага Палаца перавезлі ў Маскву і ўпрыгожылі імі царскія пакоі.

Наогул, Януш Радзівіл надта ж любіў усё замежнае, асабліва ўсходняе — японскае, кітайскае, індыйскае. Сам ён быў вельмі адукаваны, ведаў некалькі моў, свабодна размаўляў на іх. Усе яго слугі насілі дарагое адзенне, на многіх гарэлі рубіны, дыяменты, золата. Вельмі шанаваў ён і сваё войска, апранаў яго ў своеасаблівае адзенне, каб усім відаць было, што гэта не абы-якое войска, а войска Вялікага княства Літоўскага...

Улада Януша Радзівіла на Літве была вялікая. І хоць кароль угаварыў Януша аддаць булаву гетмана польнага Вінцэнту Гасеўскаму, гэта не паўплывала ўжо на яго аўтарытэт.

ПАКУЛЬ Януш Радзівіл купаўся ў промнях сваёй славы, Багдан Хмяльніцкі накіраваў у Маскву паслоў і між ім і Масквою ў Пераяслаўлі быў заключаны дагавор, паводле якога Украіна добраахвотна ўз'ядналася з Расіяй. Гэта быў нечаканы і страшны ўдар па Рэчы Паспалітай. Ян Казімір, кароль Польскі і Вялікі князь Літоўскі, пісаў тады ў сваім Універсале, звяртаючыся да ўсіх казакаў: «...вобец и каждому з асобна, кому о том ведати належыт, и меновите полковником, сотником, асаулом, атоманом и всим молодцом войска нашого Запорожского, верне нам милым...»

«Верные, нам милые! — пісаў Ян Казімір.— Дошла до нас в тых часех ведомость, якобы злославный здрайца наш Хмельницкий, не контентуючися так строкгим по тые вси домового замешанные часы, с причины своее, разлитием крове христианское, ани так многою личбою згубленных и в неволю поганскую забранных душ, на остаток, через здраду верностиям тем вашим, запродал вас царови Московскому под незносное вольностем вашим панованье и томуж, над умысл и волю вашу, присегати вас примушал.

Однак, межи вас много так статечных в вере и послушанстве противку нам знайдовалося, которые здраду того бунтовника постерегши, заразом от него отступили, ани присеги своее нам ломати, а кому иншому отдавати не захотели: яковую веру и статечность похвалити и мило приняти мусим, також и тых, которые через мус и с великою тяжкостью, яко нам ведомо, до присеги нагнаные, хрест целовати мусили. А так, по звыклой нашой к подданым ласкавости, отстерегаемо нашу верность, абысте ся вчесне обачили, и в прирожоном нашом и всее Речи Посполитой зоставили подданстве, и с тым бы к нам, напрод нижли войскй наши поступят, заразом отозвалися. А мы яко всих вас до ласки нашой и обороны приняти хочемо, так и при давных правах и вольностех непорушение затримовати обецуем.

Дан в Варшаве, дня шостого месяца июня, року божого нарожения 1654, панованья нашого Польского и Шведского 6-го року».

Але схіліць на свой бок шляхту і казакаў кароль польскі ўжо не змог. Да таго ж у гэты час Масква аб'явіла вайну, якая фактычна ўжо ішла даўно, Рэчы Паспалітай, і рускія войскі разам з украінскім казацтвам пайшлі на дапамогу беларусам, якія ўсюды ў гарадах і вёсках падымалі паўстанні. Цар разаслаў грамату — зварот да ўсіх праваслаўных Польскай Кароны і Вялікага княства Літоўскага, пераконваючы аддзяліцца ад палякаў, абяцаючы захаваць іх дамы і маёмасць некранутымі ад вайсковых рабункаў. Магілёў, Віцебск, Полацк самі адчынілі вароты і прызналі ўладу рускага цара. Да такога павароту спраў Вялікае княства Літоўскае не было падрыхтавана. Зноў, як і заўсёды, калі на Вялікае княства Літоўскае хто-небудзь нападаў, Карона яму не дапамагала — чакала толькі, калі яно абяскровее, каб падмяць цалкам пад сябе, ліквідаваць і тую незалежнасць, якая яшчэ была. У бітве за Смаленск, які тады належаў Вялікаму княству Літоўскаму, літоўскія войскі пацярпелі першае сур'ёзнае паражэнне, і Смаленск быў здадзены на ласку цару...

Другая вялікая бітва з царскім войскам адбылася 12 жніўня 1654 года пад Шкловам, у якой прыняў удзел і сам вялікі гетман Літвы Януш Радзівіл. У час бітвы здарылася сонечнае зацьменне. Але не яно паўплывала на яе вынік — царскія войскі мелі перавагу як у колькасці, так і ў якасці ўзбраення. Януш Радзівіл, ледзь сам не апынуўшыся ў палоне, змушаны быў адступіць са сваім войскам, страціўшы каля 700 лепшых сваіх воінаў. Наступная бітва адбылася каля вёскі Шапялевічы, — у ёй Януш Радзівіл страціў зноў каля тысячы воінаў, але перамогі не дамогся — змушаны быў зноў адступіць...

Больш Януш Радзівіл не ўступаў у баі з царскім войскам, а ўвесь аддаўся дыпламатыі — пачаў пасылаць ганцоў да Багдана Хмяльніцкага, Юрыя II Ракачы і шведскага караля Карла X Густава, каб адлучыць Вялікае княства Літоўскае ад Кароны і каб яно займела поўную самастойнасць. Сваімі планамі ён падзяліўся з гетманам польным княства Вінцэнтам Гасеўскім, з якім сустрэўся ў Койданаве. Але той не падтрымаў Януша Радзівіла...

СПРАБАВАЎ Януш Радзівіл знайсці паразуменне, заручыцца падтрымкай і сенатараў літоўскіх, дзеля чаго самавольна сабраў 19 лістапада 1654 г. соймік Вялікага княства Літоўскага. Але сенатары таксама не падтрымалі Януша. Спаткаўшыся апошні раз з каралём Янам Казімірам у студзені 1655 года, Януш Радзівіл са сваім войскам рушыў да Магілёва. Сёй-той з сенатараў спрабаваў спыніць Януша Радзівіла, аднак ён, раз'юшаны, кідаўся з шабляй на кожнага, аднаго з іх, Юрыя Тышкевіча, нават параніў...

Магілёў, як вядома, у гэты час быў у руках рускіх. Пра тое, што адбылося, калі да горада наблізілася літоўскае войска, паведамляў цару Аляксею Міхайлавічу ваявода Ваейкаў 9 мая 1655 года:

«...февраля, государь, в 6 день изменник Костка Поклонской с могилевскою и иных городов шляхтою, которые у него в полку служили, и с казаками тебе государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя России самодержцу, изменили, гетманов Радзивила и Госевского, и Богуслава Радзивила с войском в большой зеленой вал в ночи с два часа до света впустил, и в меншой земленой вал хотел обманом въехать и литовских людей с собой ввесть».

Але ўзяць Магілёў, адбіць яго ў рускіх Янушу Радзівілу не ўдалося, хоць літоўскае войска і аблажыла горад, трымала яго ў асадзе аж да мая месяца, робячы час ад часу наступы.

«И майя в 1 день, после последнего подкопу и приступу и после последние вылазки, милостию божиею и пречистые богородицы заступлением и твоим государевым и сына твоего государева, государя нашого благоверного царевич и великого князя Алексея Алексеевича счастием, гетманы Радзивил и Госевской и Богуслав Радзивил со всеми польскими и литовскими людми от Могилева отступил и побежал со всеми за Березину реку...»

Ва ўсіх сваіх няўдачах Януш Радзівіл вінаваціў «парфумнага калегу» Вінцэнта Гасеўскага, які нібыта не так дапамагаў яму ў бітвах з царскім войскам, ды і ў здабыцці незалежнасці Вялікага княства Літоўскага, адарвання яго ад Кароны. У сваіх лістах, што пісаў да караля шведскага Карла X Густава, ён прасіў вайсковай дапамогі для барацьбы са сваімі «неахвочымі», поўных свабод для ўсіх рэлігій, прасіў аддаць яму ў валоданне ваяводства Брэсцкае, паветы Гродзенскі і Вілкамірскі, самастойна весці суды і дазволіць ліць сваю манету. За гэта Вялікае княства Літоўскае абавязвалася прызнаваць шведскага караля за свайго.

Рускія войскі між тым у Літве мелі вялікія поспехі. Яны ўзялі Мінск, Коўна і, нарэшце, Вільню. Рускі цар Аляксей Міхайлавіч, як піша М. І. Кастамараў, «уехаў у сталіцу Ягелонаў і загадаў называць сябе Вялікім князем літоўскім. Гарады здаваліся за гарадамі, у большасці без усякага супраціўлення. Мяшчане і шляхціцы, якія захавалі праваслаўе, а яшчэ больш прыгнечаныя панамі сяляне прымалі маскоўскіх людзей як вызваліцеляў».

Януш Радзівіл са сваім войскам, не ўступаючы ў баі, рушыў на Шаўлі, і ў Яшвойнях пад Кейданамі 18 жніўня 1655 года заключыў саюз са Швецыяй — акт аб выхадзе Вялікага княства Літоўскага з польскай дзяржавы. Гэты акт амаль цалкам цытуе Г. Сянкевіч у сваім рамане «Патоп»:

«...Мы, кіраўнікі і шляхта Вялікага княства Літоўскага,— гаварылася ў ім,— вымушаныя да таго неабходнасцю, аддаемся пад апеку яго вялікасці караля шведскага на ніжэйдамоўленых умовах:

1) Разам ваяваць супраць агульных ворагаў, выключаючы караля і Карону Польскую.

2) Вялікае княства Літоўскае не будзе прыяднана да Швецыі, але злучана з ёю тою самай уніяй, якая дагэтуль была з Каронаю Польскаю, гэта значыцца народ ва ўсім будзе роўны народу, сенат сенату і воіны воінам.

3) Свабода голасу будзе абавязковаю.

4) Свабода рэлігіі будзе непарушнаю...»

Урачыстасці з выпадку падпісання гэтага акта адбыліся ў Кейданскім замку 20 кастрычніка таго ж года. Войска падтрымала Януша Радзівіла, асабліва калі стала вядома, што шведы абяцалі плаціць грошы і забяспечваць порахам і іншым неабходным вайсковым рыштункам.

Але шведы не выканалі сваіх абяцанняў. Войска падняло бунт і пад кіраўніцтвам Мікалая Шэмета пакінула Януша Радзівіла. Пераправіўшыся праз Нёман, яно рушыла на поўдзень княства.

Пры Янушу Радзівілу засталося толькі каля тысячы чужаземцаў. Януш Радзівіл быў вельмі засмучаны паводзінамі шведскага караля, тым не менш тое сваё войска, што пры ім засталося, павёў разам са шведскім на палкі княства Літоўскага, якія ад яго адлучыліся. 19—21 кастрычніка ён быў пад Аўгустовам, а 15 снежня заняў замак у Тыкоціне і пачаў там рыхтавацца да абароны. У лістах, якія слаў Карлу X Густаву, ён папярэджваў аб магчымым саюзе Польшчы з крымскімі татарамі, і прасіў у караля дапамогі...

У НОЧ З 30 НА 31 СНЕЖНЯ 1655 года Януша Радзівіла не стала. На мёртвым яго целе выступілі плямы, што ўказвала: князя атруцілі. Хто — лёгка здагадацца. Відаць, пры Янушу Радзівілу аставаліся людзі, якія былі верныя польскаму каралю Яну Казіміру...

Цела яго было пахавана там жа, у Тыкоціне. Праз два гады, калі Тыкоцін быў заняты войскам літоўскім пад кіраўніцтвам Паўла Сапегі, яно было перавезена ў вотчыну Радзівілаў Сялец пад Брэст. Потым па просьбе Багуслава Радзівіла цела князя Януша Радзівіла было дастаўлена ў родавы склеп у Кейданы.

Пасля смерці Януша Радзівіла, асабліва пасля Андрусоўскага міру (1667 г.), які падзяліў зоны ўплыву між Масквою і Польшчай, рабілася ўсё магчымае, каб яшчэ больш заняволіць беларускі і літоўскі народы. Пачалі прымацца адна за адной пастановы, якія былі накіраваны на поўную паланізацыю Беларусі і Літвы. Вось толькі кароткі пералік некаторых з іх:

У 1667 г. сойм Рэчы Паспалітай вызваліў ад ваенных абавязкаў каталіцкае і уніяцкае духавенства, а праваслаўнае духавенства абавязаў плаціць падаткі, як плацілі іх мяшчане.

Праз год, у 1668 годзе, сойм пастанавіў караць за пераход з каталіцызму або уніі ў іншую веру выгнаннем з дзяржавы, а, каб праваслаўныя адчувалі сябе як няпоўнапраўныя грамадзяне, у 1676 г. прыняў закон, які забараняў пад пагрозай смерці праваслаўным выязджаць за мяжу або адкуль бы там ні было прыязджаць у край.

У 1698—1699 гг. ва Універсале толькі што абранага польскага караля Фрыдрыха Аўгуста гаварылася: «У справах і пасольствах Рэчы Паспалітай мы, згодна даўнім законам, не будзем карыстацца сваёй пакаёвай пячаткай або сыгнетам, і абяцаем выдаваць усе лісты, справы і публічныя легацыі толькі на мове польскай і лацінскай, а не іншай». Гэта азначала: беларуская мова робіцца непажаданай ва ўсіх урадавых установах, у судах і наогул у справаводстве і перапісцы.

Яшчэ праз два гады паводле новай пастановы таго самага сойма ў мясцовае кіраўніцтва мелі права выбірацца толькі католікі і уніяты. Само сабой зразумела, вялася бязлітасная барацьба і ў іншых сферах, зачыняліся цэрквы, адчыняліся касцёлы. Так, у другой палове XVII стагоддзя ў Беларусі было пабудавана больш за 300 касцёлаў. Ксяндзам і уніяцкім святарам наразаліся вольныя землі, аддаваліся прыгонныя сяляне. У каталіцызм масава пераходзілі шляхта і заможнае сялянства, рэшта заганялася сілаю.

СПРОБЫ АДНАВІЦЬ былое Вялікае княства Літоўскае ўзнікалі яшчэ двойчы — у пачатку XIX стагоддзя. Імператар Аляксандр I, баючыся Напалеона, у 1811 годзе хацеў утварыць буферную дзяржаву паміж Польшчай і Расіяй, каб ёю адгарадзіцца ад небяспечнага заваёўніка з Еўропы. Была ўжо нават вызначана тэрыторыя дзяржавы, у склад якой уключаліся Міншчына, Віленшчына, Беласточчына, Падолле, Кіеўшчына. Узначаліць гэтую дзяржаву павінен быў беларускі магнат Агінскі. Але здзейсніць задуму Аляксандру I не ўдалося — Напалеон уварваўся ў Расію раней, чым меркаваў Аляксандр I. Праўда, сам Напалеон, як выявілася, таксама выношваў тую самую задуму — утварыць незалежнае ад Польшчы і Расіі Вялікае княства Літоўскае — 1 ліпеня 1812 г. ён сваім загадам абвясціў пра гэта. Але з таго зноў жа нічога не выйшла — французская армія была разбіта, а сам Напалеон змушаны быў уцякаць з Расіі...

---

* М. І. Кастамараў пра гэта піша так: «З паўночнага боку нахлынула на Украіну іншая ваенная сіла: кіраўнік літоўскага войска Радзівіл паслаў атрад супраць Чарнігаўскага палка, якому Хмяльніцкі даручыў вартаваць мяжу. З прычыны памылкі чарнігаўскага палкоўніка Нябабы, казакі пацярпелі паражэнне. Радзівіл заняў Чарнігаў, а потым, у апошніх днях ліпеня, падступіў да Кіева. Кіеўскі палкоўнік Ждановіч выйшаў з горада ў надзеі напасці на літоўцаў, калі апошнія будуць знаходзіцца ў Кіеве. Горад быў заняты літоўцамі 6 жніўня; казакі з двух бакоў: сухапутна ад Лыбедзі і на суднах па Дняпры, пачалі набліжацца да горада. Тут кіеўскія мяшчане самі запалілі горад, каб зрабіць у літоўскім войску паніку і тым дапамагчы нападу на яго казакам. Але корсунскі палкоўнік Мазыра не паслухаўся Ждановіча, пачаў не ў час падаваць сігналы агнём тым казакам, якія плылі па Дняпры, і тым сапсаваў план Ждановіча. Літоўцы не былі захоплены знянацку і адбілі напад.

Калектыў рэдакцыі часопіса «Маладосць» выказвае глыбокае спачуванне супрацоўніку рэдакцыі, пісьменніку Віктару Гардзею з выпадку трагічнай смерці СЫНА.

У маі мінулага года, да стагоддзя першай публікацыі «Тараса на Парнасе» Беларускае тэлебачанне паказала перадачу «Тэатр аднаго акцёра». Артыст А. Гарцуеў у ролі невядомага аўтара добра прачытаў паэму. Нешта было там ад эпохі — тыпаж, касцюм, свечка. Словам, перадача атрымалася даволі арыгінальная. Толькі хацелася б звярнуць увагу на адну дэталь. Дата напісання паэмы ва ўводных цітрах называлася вельмі няпэўна: 18...

Пошукі, знаходкі

Пытальнік— для скептыкаў

Па сутнасці твор датаваўся цэлым стагоддзем.

Як вядома, баталіі вакол датавання паэмы вяліся даўно, з пераменным поспехам. Але паступова наша літаратуразнаўства сталела, наступала яснасць. Першы ці не Міхась Лазарук у сваёй працы «Станаўленне беларускай паэмы» (1968) на падставе ўважлівага вывучэння тэксту твора і матэрыялаў эпохі датаваў беларускі паэтычны шэдэўр сярэдзінай 50-х гадоў XIX стагоддзя. Да такіх жа вынікаў прыйшоў і я ў спецыяльным гісторыка-літаратурным даследаванні «Хто аўтар? Спрэчкі вакол паэмы «Тарас на Парнасе» (1973). Такі падыход к датаванню паэмы хутка набывае прыхільнікаў, замацоўваецца ў нашым літаратуразнаўстве. «У апошні час большасць даследчыкаў прыйшла да вываду, што ўзнікла паэма ў 50-я гады XIX ст., у атмасферы абуджэння грамадска-культурнага руху ў Беларусі», — пісаў А. Лойка ў сваёй «Гісторыі беларускай літаратуры» (1977).

Сёння адкрыты новыя матэрыялы, якія дазваляюць яшчэ больш удакладніць датаванне. Усё гаворыць за тое, што выдатная паэма напісана ў 1855 годзе. Маем на ўвазе перш за ўсё запісы вядомага нашага пісьменніка і культурнага дзеяча XIX стагоддзя Аляксандра Рыпінскага, данесеныя да нас прафесарам М. М. Піятуховічам (гл. публікацыі В. Скалабана ў «ЛіМе» за 1986 год і зборніку «Шляхам гадоў»).

Нагадаем, што недзе ў паслярэформенны час Рыпінскі, рупліва збіраючы беларускія літаратурныя і фальклорныя матэрыялы, перапісаў у свой сшытак тэкст паэмы з вельмі пэўнай датай і тапаграфічнай паметкай: 15 красавіка 1855 года, г. Гарадок пад Віцебскам. Называўся там і аўтар, але мы цяпер свядома засяроджваемся толькі на даце.

Не, зусім не выпадковая гэта дата. Толькі што (18 лютага 1855 года) памёр Мікалай I, і ў краіне пачалося нязвыклае ажыўленне: своеасаблівая грамадска-палітычная эйфарыя. Самым непасрэдным чынам гэтае ажыўленне закранула і беларускую літаратуру. Дунін-Марцінкевіч, агораўшы ў 1846 годзе сваю «Сялянку», шмат гадоў ва ўмовах мікалаеўскага царавання нават не марыў пра новую сваю беларускую кнігу. А ў 1855 годзе выйшлі ажно дзве — «Гапон» і «Вечарніцы». Яны з'явіліся амаль адначасова, як бы даганяючы адна адну, так што даследчыкі цяпер спрачаюцца, якая з іх была першай.

Думаецца ўсё-такі, што «Гапон» выйшаў раней за «Вечарніцы». Цэнзурны дазвол «Гапона» 20 лютага 1855 года (літаральна праз два дні пасля смерці цара Мікалая, як заўважыў Я. Янушкевіч). Мабыць, у хуткім часе (тады выдавецкі цыкл быў зайздросна кароткі) кніга і выйшла і, трапіўшы з Мінска ў Віцебск, натхніла нашага Паэта (пазначым так аўтара «Тараса») на стварэнне неўміручай паэмы пра прыгоды палясоўшчыка з Пуцявішча.

Што яшчэ можна сказаць на карысць гэтай даты?

Нашы літаратуразнаўцы яшчэ не заўважылі, прынамсі, не пісалі пра тое, што ў паэме ёсць пераклічка з адным творам Цютчава. Размова ідзе пра верш «На смерць Жукоўскага» (больш позняя назва «Памяці В. А. Жукоўскага»), апублікаваны ў першым паэтычным зборніку Цютчава, які выйшаў у якасці дадатку да 44-га тома (сакавік — красавік) часопіса «Современник» за 1854 год.

Як вядома, Цютчаў не спяшаўся з публікацыяй сваіх твораў, не гнаўся за спакуслівай і здрадлівай літаратурнай славай, і ў гэтых адносінах ён нагадвае аўтараў нашых ананімных паэм. Першы яго зборнік быў падрыхтаваны І. Тургеневым, які прароча пісаў тады, што паэт «стварыў словы, якім не суджана памерці». Па сутнасці Расія ўпершыню ў больш-менш шырокім аб'ёме знаёмілася са сваім выдатным паэтам. Аўтар нашай паэмы, чалавек надзвычай чуйны да паэтычнага слова, павінен быў зацікавіцца вершам пра Жукоўскага, якога неўзабаве, побач з Пушкіным, Лермантавым і Гогалем, прадставіць у сваёй паэме. У вершы Цютчава ёсць такія радкі:

...И этою духовной
чистотою
Он возмужал, окреп и
просветлел.
Душа его возвысилась до
строю:
Он стройно жил, он стройно
пел...

«Строй» для Цютчава — высокая духоўная гармонія. Нечаканы спачатку, нязвыклы сэнс гэтага слова тут жа цалкам праясняецца:

И этот-то души высокий
строй,
Создавший жизнь его,
проникший лиру,
Как лучший плод, как
лучший подвиг свой
Он завещал
взволнованному миру...

Але папярэдняя нялоўкасць, нейкая закавыка ўсё ж аставалася і пакідала магчымасць для жарту.

Мне здаецца, што ў вядомых радках нашай паэмы
I птушкі ёсць там, дужа
стройна
Пяюць, палепш за салаўя!

ёсць парадыйны водгук на верш Цютчава. Дапускаю нават — гэта несвядомая рэмінісцэнцыя з толькі што прачытанага Цютчава. Так або інакш — для нас гэта надзвычай каштоўнае храналагічнае ўказанне.

Цікава зірнуць таксама на дату 15 красавіка 1855 года з пункту погляду радкоў паэмы, якія ўжо даўно прыцягваюць увагу гісторыкаў літаратуры: «А не, дык дадушы ў газеце Я вас аблаю на ўвесь свет, Як Гогаля ў прошлым леце». Ці былі нападкі Булгарына на Гогаля ў «прошлым леце» — у дадзеным выпадку ў 1854 годзе? Былі! І якраз вельмі значныя і характэрныя. (Пра іх гаварылася ўжо ў кнізе «Пошукі імя»). Маю на ўвазе выступленні Булгарына з нагоды выхаду кнігі П. Куліша «Спроба біяграфіі Мікалая Васільевіча Гогаля», якая друкавалася спачатку ў «Современнике» і ў тым жа годзе выйшла ў Пецярбурзе асобна. Булгарын адгукнуўся на кнігу Куліша вельмі аператыўна, па гарачых слядах, — яго водгук з'явіўся ў «Северной пчеле» ў жніўні 1854 года. У рэцэнзіі сваёй стары Фадзей Венядзіктавіч па-ранейшаму надзвычай тэмпераментна, ваяўніча зводзіць рахункі як з Кулішам, так і з Гогалем. Ён не прызнае высокай эстэтычнай каштоўнасці твораў Гогаля, ды, мабыць, усёй рускай літаратуры. Чаго вартая, напрыклад, такая заява самаўпэўненага і абмежаванага фельетаніста: «Усе англійскія, французскія і нямецкія аўтары аповесцей, якіх чытае еўрапейская адукаваная публіка, вышэй за Гогаля, як сонца вышэй за праекцыйны ліхтар...» Тут ужо сапраўды — нічога не скажаш — Булгарын аблаяў вялікага пісьменніка ў сваёй газеце «на ўвесь свет», так сказаць, у глабальным маштабе.

Адным словам, усё сыходзіцца. 15 красавіка 1855 года, мабыць, сапраўдная дата напісання нашай паэмы.

У сувязі з гэтым цікава прыгадаць дату кракаўскага спіса паэмы, пра які пісаў нядаўна ў «ЛіМе» Я. Янушкевіч: 1854. З прыведзеных Я. Янушкевічам матэрыялаў відаць, што тэкст паэмы ўзнаўляўся па памяці недзе ў 70—80-х гадах мінулага стагоддзя. Гэтаксама па памяці праставілена і дата — 1854. А вось адзін з вучняў прафесара Піятуховіча, пазнаёміўшыся прыхапкам з матэрыяламі Рыпінскага, што былі ў прафесара, запомніў гэту дату інакш — 1856 (я пісаў пра гэта ў кнігах «Пошукі імя» і «Разыскивается классик...»). Абедзве даты, 1854 і 1856, хоць паходзяць яны з розных крыніц, можна разглядаць як нейкую ўзаемазвязаную пару, набліжэнне з розных бакоў да даты сапраўднай. У адным выпадку атрымаўся «недалёт», у другім — «пералёт». А залатой сярэдзінай зноў будзе 1855 год. Зрэшты, для скептыкаў і людзей засцярожлівых (яны таксама надзвычай патрэбныя ў навуцы) прапануецца такі, здаецца, ва ўсіх адносінах прымальны варыянт: 1855 (?).

Думаецца, што далейшыя пошукі вакол гэтай даты прынясуць яшчэ нямала цікавых знаходак, разгаданых рэмінісцэнцый, выяўленых рэалій часу. Спадзяёмся, што пытальнік з цягам часу акажацца зусім непатрэбным.

Генадзь КІСЯЛЕЎ.

З 16 ПА 22 ЛІПЕНЯ

18 ліпеня. 19.25

РОДНАЕ СЛОВА

Тэлечасопіс.

Праграма адкрывае новую рубрыку «Маналогі пра мову». У ёй гледачы сустрэнуцца з дзеячамі навукі і культуры, фармаламі і нефармаламі, адказнымі работнікамі партыйных і савецкіх органаў. Тэма гаворкі — мова. Яе месца ў нашым жыцці і грамадстве, яе роля і функцыі, няпросты шлях яе адраджэння.

19 ліпеня. 18.10

АЛО! ЁСЦЬ ПЫТАННЕ.

У нас у студыі Алан Чумак.

Прамая лінія.

21 ліпеня. 11.50

РОЗДУМ

Урокі Яўгена Красоўскага.

21 ліпеня. 12.10

МЕТРАНОМ

Выпуск прысвечаны I Усесаюзнаму фестывалю тэатраў музычнай камедыі, які нядаўна прайшоў у Адэсе. Сярод удзельнікаў праграмы вядомыя крытыкі, рэжысёры, артысты музычных тэатраў. Вядучыя — Э. Язерская і Г. Хаймінава.

21 ліпеня. 14.30

У ЖЫВАПІСЕ, ГРАФІЦЫ, СКУЛЬПТУРЫ

Мастацкія выставы, прысвечаныя 45-годдзю Перамогі і Усесаюзнаму святу славянскага пісьменства.

Расійскі мастак Б. Крылоў раскажа пра сваю працу над помнікам славянскага пісьменства «Слова пра паход Ігаравы».

21 ліпеня. 15.20

ЛІРА

Мастацка-публіцыстычная праграма.

21 ліпеня. 19.20

Фальклорны вечар з удзелам ансамбля баяністаў Палаца культуры чыгуначнікаў і гурта «Дзіва».

Вядзе праграму В. Ліцвінка.

21 ліпеня. 20.00

В. СУПРУНЧУК. «КЛЕТКА З ПАПУГАЕМ».

Тэлевізійны спектакль.

Рэжысёр-пастаноўшчык А. Астравух. У ролях А. Сідорчык, А. Корчыкаў, А. Мілаванаў, У. Кін-Камінскі.

22 ліпеня. 11.40

ЛЯЛЬКІ СВЕТУ

Беларускі фестываль тэатраў лялек.

22 ліпеня. 12.10

«МАЯ ДУША, ЯК ЯСТРАБ ДЗІКІ...»

Тэлеспектакль паводле аповесці П. Ламана «Купалінка».

Рэжысёр-пастаноўшчык Н. Арцімовіч.

22 ліпеня. 15.15

ПРЭМ'ЕРА ПЕСНІ

І. Палівода, Л. Пранчак. «Астроўна». Выконваюць Г. Галенда і У. Кудрын.

22 ліпеня. 16.20

Ю. ШЧАРБАК. «СЦЯНА»

Спектакль Кіеўскага дзяржаўнага маладзёжнага тэатра.

Пастаноўка заслужанага дзеяча мастацтваў УССР М. Мярзлікіна.

Гэта элегічная гісторыя ўзаемаадносін княжны Рэпніной і Тараса Шаўчэнкі. У ролях Г. Стэфанава і В. Легін.

«Литература и искусство» — орган Министерства культуры и совета Союза писателей БССР. Минск. На белорусском языке.

Літаратура і Мастацтва

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АТ 06337 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ, Віталь ТАРАС — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел інфармацыі: Алесь МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА, Уладзімір ЯГОЎДЗІК — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы: Вячаслаў ЛАПЦІК — 33-24-62; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62.